

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ»
КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС АКЦИОНЕРЛІК ҚОҒАМЫ
(«ҚазҰҚызПУ» КЕАҚ)

ӘОК 80/81:1/14
Мемлекеттік тіркеу № 0121РК00669
ҒТАМР 16.01.07
Инв №

БЕКІТЕМІН
ҚазҰҚызПУ

Ғылыми жұмыс және халықаралық
ынтымақтастық жөніндегі проректоры
З. Д. Джумакулов
«27» 10 2023 ж.

ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСЫ ТУРАЛЫ
ЕСЕП

КӨНЕ ТҮРКІЛЕРДІҢ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ КОНЦЕПТІЛЕР ЖҮЙЕСІ
(қорытынды)

AP09260204

Жобаның ғылыми жетекшісі,
филол.ғ.д., профессор Т. Қосымова

Алматы, 2023

ОРЫНДАУШЫЛАРДЫҢ ТІЗІМІ

ҒЗЖ жетекшісі,
БҒК, филол.г.докторы
профессор

Г. Қосымова
«27» қазан 2023 ж. (кіріспе, 1. 2. 3. бөлім,
қосымша)

Орындаушылар:
ЖҒК, филол.г. докторы,
профессор

С. О. Құлбарак
«27» қазан 2023 ж. (1-3)

АҒК, PhD

А.М. Жалалова
«27» қазан 2023 ж. (1-3)

АҒК, магистр

Н.Ш. Калиева
«27» қазан 2023 ж. (1-3)

АҒК, магистр

А.А. Задаханова
«27» қазан 2023 ж. (1-3)

КҒК, магистр

С.Қ. Телгожаева
«27» қазан 2023 ж. (1-3)

РЕФЕРАТ

Есеп 123 б., 1 кесте, 33 әдеб., 8 қосым.

КӨНЕ ТҮРКІ ДҮНИЕТАНЫМЫ, «ТОЛЫҚ АДАМ ІЛІМІ» ТҰЖЫРЫМЫ, КОНЦЕПТ, АНТРОПОӨЗЕКТІК БАҒЫТ, ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

Зерттеу нысаны: Көне түркілер дүниетанымындағы «Адам» және «Әлем» концептілері мен микроконцептілер.

Зерттеу мақсаты: Көне түркілер дүниетанымындағы «Адам» және «Әлем» концептілеріне енетін микроконцептілерді анықтау, концептілерді Абайдың «Толық адам» ілімі тұжырымына сәйкестендіріп, қазақ дүниетанымындағы көрінісін негіздеу. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауындағы «Жаңа сапалы адамды қалыптастыру» Тұжырымын іске асырудың тетіктерін пайымдайтын зерттеу нәтижесіне қол жеткізу.

Зерттеу жүргізу әдістері: теоретикалық, эмпирикалық, жинақтау, жүйелеу, сипаттау, талдау, салыстыру әдістері қолданылды. Зерттеу әдістері «Толық адам» ілімін дамыта отырып, заманауи тұлға қалыптастыру тетіктерін айқындауда кеңінен пайданылады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы: Алғаш рет Адам және Әлем туралы көне түркілік көзқарастар мен философиялық тұжырымдар Абайдың «Толық адам» ілімімен байланыстырыла талданды. Көне түркілік дүниетанымындағы Адам және Әлем моделін құрайтын концептілер өрісі және мыңдаған жылдар бойы түркі-қазақ жұртының танымындағы азаматтық, адалдық, имандылық, отан сүйгіштік қасиеттер көне түркілер мен ортағасыр ойшылдар сөзінен бастау алатындығы дәлелденді. Түркі дүниетанымының Адам-Әлем-Уақыт қатынасы анықталды.

Зерттеу нәтижелері: Концептілердің мазмұнына сәйкес Абай салып берген «Толық адам» бейнесінің моделі жасалды. Зерттеу нәтижесінде жас ғалымдарға, «Филология» және «Түркітану» мамандығының студенттеріне, жалпы білім беретін орта мектеп мұғалімдерге ғылыми-әдістемелік кешен ұсынылды. «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» тақырыбында монография жарияланды.

Енгізу дәрежесі: Алынған нәтижелер жоғары оқу орнының «Филология» мамандығының БББ-на және ҚР ОАМ-нің «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығының бағдарламасына енгізілді.

РЕФЕРАТ

Отчет 123 с., 1 табл., 33 источн., 8 прил.

ДРЕВНЕТЮРКСКОЕ МИРОВОЗРЕНИЕ, КОНЦЕПЦИЯ «НАУКА О СОВЕРШЕННОМ ЧЕЛОВЕКЕ», КОНЦЕПТ, АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ, ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ

Объект исследования: Концепты и микроконцепты «Человек» и «Мир» в древнетюркской картине мира.

Цель исследования: выявить микроконцепты, входящие в концепты «Человек» и «Мир» в мировоззрении древних тюрков, привести эти понятия в соответствие с концепцией Абая о «совершенном человеке» и обосновать казахское мировоззрение в рамках Президентской программы «Модернизация общественного сознания». Достичь результатов исследования, в котором разъясняются механизмы реализации концепции «Формирования нового качественного человека» в Послании Президента Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана.

Методы исследования: использовались теоретический, эмпирический методы, сбор и систематизация материалов, анализ, описание и сравнительный метод исследования. Методы исследования широко используются в определении механизмов формирования современной личности с развитием учения «Совершенный человек».

Научная новизна исследования: Впервые были проанализированы древнетюркские воззрения и философские представления о Человеке и Мире, в связи с учением Абая о «Совершенном человеке». Доказано, что поле концептов, составляющих модель Человека и Мира в древнетюркском мировоззрении, а качества гражданственности, верности, веры и патриотизма в знаниях тюрко-казахского народа на протяжении тысячелетий берут свое начало со слов древних тюрков и средневековых мыслителей. Определена связь Человек-Мир-Время в тюркском мировоззрении.

Результаты исследования: В соответствии с содержанием концептов была разработана модель образа «Совершенного человека», которую затрагивал Абай. В результате исследования был представлен научно-методический комплекс молодым ученым, студентам специальностей «Филология» и «Тюркология», учителям общеобразовательных средних школ. Опубликовано монография на тему «Система концептов в мировоззрении древних тюрков».

Степень внедрения: Полученные результаты включены в ОП специальности «Филология» КазНацЖенПУ и программу НацЦПК «Өрлеу» МОРК.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ.....	9
ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСЫ ЕСЕБІНІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ.....	11
1.1 «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында Абайдың «Толық адам» тұжырымы негізінде көне түркі және қазақ тілдеріндегі Адам моделінің лингвомәдени және лингвокогнитивтік бағыттарын талдау.....	11
1.2 Концептуалды өріс құрайтын шумер және көне түркі жәдігерлерінен материалдар жинау. Көне түркі дүниетанымындағы Адам моделіне қатысты ұғымдарды шумер тілімен салыстыра жүйелеу. Көне түркі дүниетанымындағы Адам моделіне қатысты концептуалды өрістегі вербалды бірліктерді айқындау, ежелгі түркілердің ойлау деңгейі, философиялық көзқарастары және аялық білімін талдау.....	15
2. Көне түркілер дүниетанымындағы Әлем моделіне қатысты ұғым-түсініктерді шумер тілімен салыстыра жүйелеу, олардың тілдегі вербалды көрінісін анықтау. Халықаралық және республикалық конференцияларға қатысып, презентация жасау. Көне түркі дәуірі мен ежелгі түркілердің дүниетанымындағы Әлем моделінің концептуалды өрісінің қолдану аймағын анықтау.....	19
2.1 Көне түркілердің әлемге қатысты философиялық көзқарастары мен дүниетанымына, аялық біліміне талдау жасау. Ежелгі және көне түркі дәуіріндегі адамдардың дүниетанымындағы Әлем моделіне қатысты концептілік өрістің тілдегі қолданыс аймағын айқындау. Шумер және көне түркілер дүниетанымындағы адамгершілік, туыстық, достық, құрмет, бай, кедей, табиғат, түс, тәңір, өмір концептілерін кейінгі дәуір мұраларымен салыстыра талдау, жаңғыру жолдарын айқындау.....	27
2.2 Әлем моделін айқындау мәселелері бойынша халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция ұйымдастыру.....	32
3. «Түркі адамы» концептісінің ұлттық болмысы Гильгамеш, Орхон-Енисей, Қорқыт, Қашқари мұраларындағы адам және әлем модельдерін әлемдік және отандық ғылым тарихындағы зерттеулермен салыстыра қарап, көне түркілердің уақыт пен	

кеңістік туралы дүниетанымының құрылымдық ерекшеліктерін жіктеу.....34

3.1 Көне түркі мәдени жәдігерлеріндегі дүниетанымдық мазмұнды құндылықтарды қазақ халқының рухани игілігіне кіріккен дүниетанымдық ұстындарымен салыстыра талдау және оларды мәдени антропологиялық тұрғыдан негіздеу, олардың ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы мәнін түсіндіру.....39

3.2 Зерттеу материалдары негізінде республикалық және шетелдік басылымдарда мақалалар жариялау, авторлық құқыққа ие болатын монография шығару.....40

3.3 Зерттеу нәтижелерін жоғары оқу орындарының Филология факультеті немесе «Түркология» мамандығы студенттеріне арналған «Ойшылдар іліміндегі Толық адам бейнесі» элективті курсы бойынша оқу үдерісіне енгізіп, апробациядан өткізу.....44

ҚОРЫТЫНДЫ.....47

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....49

ҚОСЫМША А Календарлық жоспар.....51

ҚОСЫМША Ә 1-кесте «Санадағы жаңғыру: «Әлем бейнесінің» рухани мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық конференцияға қатысушы шетелдік ғалымдар тізімі...57

ҚОСЫМША Б Жоба бойынша жарияланған жұмыстар тізімі.....60

ҚОСЫМША В «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» монография.....65

ҚОСЫМША Г «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» монографиясының авторлық құқық куәлігі.....75

ҚОСЫМША Ғ «Абайтану «Толық адам» ілімі» элективті курсының материалдары.....76

ҚОСЫМША Д «Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің» рухани мұраларда берілу сипаты» тақырыбындағы конференция материалдары.....103

ҚОСЫМША Е «Толық адам» тұжырымының жазба мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық дөңгелек үстел материалдары.....113

ТЕРМИНДЕР МЕН АНЫҚТАМАЛАР

Осы зерттеу есебінде қажетті төмендегі анықтамалар мен терминдер пайдаланылды:

Көне түркілер – Алтай тауларынан Шығыс Монғолияға дейін созылған аймақта өмір сүрген, Орталық, Шығыс, Солтүстік және Батыс Азияның, сонымен қатар Еуропа мен Солтүстік Африканың бөліктерін мекендейтін этнолингвистикалық топтардың жиынтығы.

Дүниетаным – адамдар мен табиғатқа, жалпы құндылықтарға, моральдық ережелерге жеке тұлғаның жалпы қатынасын білдіретін негізгі сенім, қалып, таным немесе қоғам мүшелерімен ортақ көзқарас қалыптастырып, қоршаған ортамен қатынас қалыптастырудағы негізгі өлшем.

Көне түркілік дүниетаным – түркілердің исламнан бұрынғы тарихи, мәдени қабаттардағы тілдік, ділдік және ойлау құндылықтарының жиынтығы.

Концепт – жалпы әлем туралы білім жүйесінің (әлемнің концептуалды бейнесінің) бір бөлшегі, үзіндісі, яғни индивидтің объективті шындық туралы өз танымындағы тірек ұғымдары, білетіні, ойлайтыны, елестететіні.

Концептуалды өріс – белгілі бір тілде сөйлеушілердің сана-сезімінің көрінісі ретінде концепттің коммуникативтік – релевантты бөлігінің күрделі өзектіленген мазмұны мен құрылымын көрсетуге мүмкіндік беретін бірнеше компоненттерді біріктіретін күрделі психикалық формация.

Артефакт – мәдениеттің құрылымдық бірлігі.

Толық адам ілімі – сопылық ілімнің адамгершілік негізінен туындайтын «камили инсани» деп аталатын ар ілімімен іштей сабақтасып жатқан қастерлі рухани құбылыс.

ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН ЕСКЕРТПЕЛЕР ТІЗІМІ

Осы зерттеу есебінде келесі аббревиатуралар мен белгілеулер пайдаланылады:

ҚР ОАМ	Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
ҚР ҒЖБМ	Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
БББ	Білім беру бағдарламасы
«Өрлеу» БАҰО	«Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы
ЖОО	Жоғары оқу орны
ҚазҰлтҚызПУ	Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Абай ат. ҚазҰПУ	Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

КІРІСПЕ

Қазақстан республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ИРН АР09260204 «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» тақырыбындағы зерттеудің өзектілігі құндылықтар жүйесі ауысқан бүгінгі қоғамда өте өзекті болып табылады. Жас ұрпақ бойында жаңа тарихи сана қалыптастыру үшін төл тарихымызды жете білу міндетті. Тәуелсіз Қазақстанның идеологиясы көздейтін негізгі мәселе – идеалды азамат тәрбиелеу мәселесі болып отыр.

Ғылыми жобада қарастырылып отырған көне түркілердің бар ғұмыры мен арман-тілегі осы азаттық ой-санадағы идеалды азаматты көру болды. Идеалды азаматтар дана бабаларымыз дәріптеген қоғамдық құндылықтарды бойға сіңіруден қалыптасады. Қоғамдық құндылықтар адамгершілікке, кісілік қасиеттерге негізделсе, ондай құндылықтарды ұстанатын қоғам дамиды. Ұлы даланың төрінде орныққан біздің мемлекеттің болашағы, қазақстандықтардың келешегі осы құндылықтар жүйесімен тығыз байланысты.

Мындаған жылдар бойы түркі-қазақ жұртының танымындағы азаматтық, адалдық, имандылық қасиеттер көне түркілер мен орта ғасыр түркілерінің жазып қалдырған сөзінен бастау алатыны туралы мәселе көтерілді. Қазақтың ежелгі даласындағы түркі тілді мәдениеттің терең де астарлы тарихына үңілетін болсақ, онда әлемдік мәдениетке өзіндік үлесін қосатын бай мәдени мұра қазынасына тап боламыз. Тек осы рухани байлықты төкпей шашпай, келешек ұрпаққа жеткізе білу қазіргі Қазақстанның зерделі қауымының тарихи міндеті болып табылады. Осы мақсатпен түркі-қазақ әдебиеті мен мәдениетінің құндылығын, сөз байлығын танытатын ежелгі дәуірдегі жазба ескерткіштер мен орта ғасырлық жәдігерлер зерттеудің дерек көзі ретінде алынды.

Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі дегенде адамзат өркениетінің қайнар көзі болып саналатын Адам және Әлем ұғымдарының бірлігі жөнінде, бұл ұғымдардың өмір сүру формасы және оның категорияларының сөзде орнығу жайы, рухани және мәдени атрибуттарының түркі халықтарының бойында қалай сақталғандығы туралы зерттеуді мақсат еттік.

Ежелгі дүниетанымдық ұғым-түсініктерді жаңғырту, көнетүркілік мәдениеттің генезисі мен даму концепцияларын қайта қарау, олардың терминдік мәнінің қазіргі ғылымда интерпретациялану дәрежесін, қазіргі ғылыми термин мен ежелгі сөздік ұғымның сәйкестік деңгейін, зерттелу жайын қарастыру көп нәрсенің басын ашты. Қазіргі жаһандану дәуірінде жалпы адамзаттық құндылықтар мен түркілік құндылықтар таразыға түсіп, ұлтты қалай сақтап қаламыз, қайткенде кемел адам, кемел ұлт деңгейіне

көтерілеміз, бұл мәселеде бабалар жолы қандай деген мәселелер өткір қойылып отырған тұста көнетүркілік наным-сенімдердің байлығын, өркениет жасаудағы тәжірибесі мен білімінің молдығын, ойлау жүйесінің кеңдігі мен жан-жақтылығын талдау өте өзекті болды.

Бұл зерттеудің барысында ұзақ уақыт бойы айтылмай келген көшпелілердің көп қырлы мәдениеті, көнетүркілердің ойлау жүйесі, әлемді тану сатылары, түркілік дүниетанымның бастау көздері деген мәселелер монографияда шешімін тапты. Көне түркілер мен орта ғасыр мұралары қазақ халқының тыныс-тіршілігін, шаруашылығын, терең дүниетанымын, ғасырларға жалғасқан мәдениетін, дұрыс деп тапқан өмір сүру қағидаттарын көрсететін бай мұра. Мұнда дана бабаларымыз қалдырған рухани мәдениеттің түр-түрі сақталған. Ғасырлар сынынан сүрінбей өткен рухани құндылықтар қазіргі мәдениетіміздің қайнар көзі болып келе жатқаны анық. мыңдаған сөздер, фразеологизмдер, накыл сөздер мен мақал-мәтелдердің озық үлгілері қосылды, ұлттық тіліміздің сөздік қоры молайды. Бабалар қалдырған өсиет сөздер қазіргі білім беру үдерісінде үнемі айтылып келе жатқан педагогикалық қағидаларды түзді, тәрбие құралына айналды. Келешекте де солай бола береді.

Даналардан қалған мәдени мұралар – тәуелсіз елдің азаттық ой -санасын қалыптастырудың жолы, халқымыздың тарихы мен мәдениетін құрметтейтін саналы ұрпақ тәрбиелеудің таптырмас құралы. Зерттеу жұмысында көне түркілердің дүниетанымындағы Адам мен Әлемнің бірлігі туралы тұжырымы бұрынырақ Аристотель айтқан, кейінірек көнетүркілердің абыздары мен ойшылдары, кемеңгер даналары және әл-Фараби, М.Қашқари, Ж.Баласағұн, Ә.Науаи, Ю.Эмре, Абай айтқан даналық ойларда, алдымен Құдайды, сосын жалпы адам баласын, ұлтты, елді, жерді, табиғатты сүюдің ізгілігінде жатқандығын ашылады.

Ғылыми жобаның аралық есептері Ұлттық мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама орталығында тіркелді (2021 жыл инвентарлық №321PK01000; 2022 жыл инвентарлық №0322PK00815).

ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСЫ ЕСЕБІНІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

1.1 «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында абайдың «толық адам» тұжырымы негізінде көне түркі және қазақ тілдеріндегі адам моделінің лингвомәдени және лингвокогнитивтік бағыттарын талдау

«Рухани жаңғыру» бағдарламасының маңызды талабы – тамыры тарихтың тереңінен бастау алатын рухани кодты сақтау.

Қ.Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» мақаласының негізгі идеясы – ұлы ақын шығармаларын зерттеудің ендігі кезде жаңа бағыты қалыптасып, тәуелсіз, еркін көзқараспен саралай отырып, тың мәселелерге назар аударуымыз керектігі, Абайды әлемге таныту үшін әрбір қазақтың ақын мұраларын кеңінен насихаттап бойына сіңіруі [1]. Ел дамуына түпқазық болып, болашаққа жол көрсететін, рухани дамуына ықпал ететін бірден-бір мұра – Абай сөзі, Абай даналығы.

Абайды тану арқылы өзімізді танып, ұлттық болмысымызды паш ету. «Толық адам» ілімі негізінде ұлт ұрпақтарын кемелденуге тәрбиелеу.

Абайтанушы ғалым М.Мырзахметұлы: «Бүгінгі дүниетаным тұрғысынан алып қарағанда, Абайдың әдеби мұрасы мен ақын дүниетанымын танып білу жолында жүргізілетін жаңа ғылыми-зерттеу жұмыстары қандай бағыт-бағдарда болатындығын айқындауға аса басым түрде мән беретін уақыт келіп жетті. Абайды зерттеп, тану саласында 125 жылдық мерзімде жазылған өткендегі ғылыми-творчестволық зерттеулерге де осы жаңа дүниетаным тұрғысынан қарап, жетістіктеріміз бен кемшіліктерімізге де сын көзімен қарап, бағаламақпыз. Бұл өте орасан жауапты жұмыс болса да, қолға алатын тікелей парызымыз екенін естен шығармауымыз керек» – деген еді [2]. Осы тұрғыдан алып қарағанда Абай тағылымы мен шығармашылығына қатысты зерттеулерді «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында жаңадан жаңғыртып, Абайдың «Толық адам» ілімін көнетүркі халықтарының дүниетанымымен, көне ойшылдардың пайымдаулары, ой-тұжырымдарымен сабақтастықта зерттеу осы ғылыми жобаның өзектілігін айқындап отыр.

Жаңғыру – өткеннен қол үзіп, тек жаңа құндылықтарға жол ашу деген сөз емес. Шын мәнінде, бұл – ұлттық мұраларымызды бүгінгі оң үрдістермен үйлестіре дамытуды көздейтін құбылыс. Бұл ретте, біз Абайды айналып өте алмаймыз. Себебі, ұлы ойшыл осыдан бір ғасырдан астам уақыт бұрын ұлтты жаңғыртуға, жаңаруға, жаңа өмірге бейім болуға шақырған» [1]. Абайдың «Толық адам» философиясынан ғибрат аламыз, Абай: «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, сонда толық боласың елден бөлек», – деп адамға нұрлы ақыл мен ыстық қайраттан бөлек жылы жүрек керек екенін айтады [3]. Осы үш

ұғымды ол үнемі бірлікте қарастырады, бірақ алдыңғы екеуі жүрекке бағынуы керек деп есептейді. Бұл – қазақ халқының өмірлік философиясы.

Абай Құнанбаев қазақ халқының ұлттық концептосферасын қалыптастырған ұлы тұлға. Осылай пайымдауымыздың себебі «Адам» базалық концептісінен шығатын «Толық адам» концептісінің концептуалды өрісін «Адамгершілік», «Иман», «Батырлық», «Ел билеуші», «Сабырлық», «Достық» т.б. микроконцептілері түзеді.

Концептосфера күрделі, біртұтас құрылым. Ол этностың тарихын, географиялық ортасын, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, менталдық ерекшелігін, менталитетін қамтиды. Әр ұлттың тарихы, мәдениеті, әдебиеті, ғылымы, қаншалықты бай болса, әрбір халықтың концептосферасы соншалықты бай болады. Концептосфера ұлттық концептердің жиынтығы болса, концепт мағынасы тереңдетіліп, ерекше сипатқа ие болған этникалық бірлік. Ұлттық концептосфера халықтың дүниетанымның, салт-дәстүрдің, халықтық психологияның, ой-өрістің, білімнің, мәдениеттің, қарым-қатынас заңдарының, басқа ұлттарға деген көзқарастың, басқа этносқа деген толеранттылықтың, халықтың рухани жан-дүниесінің, материалдық құндылықтарының ерекше қасиеттерінің жиынтығы. Сондықтан да «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» тақырыбындағы осы жобада талқыланған негізгі Адам және Әлем мәселелерінің түбірі тарихтан тарқатылып, қазіргі заманмен сабақтастықта зерттелді. Абай шығармаларындағы «Толық адам» іліміне қатысы бар әрбір концепт көне түркілердің дүниетанымымен байланыстырыла талданады.

Концептілер ХХІ ғасырдың басында қазақ тіл білімінде қарқынды зерттеле бастады да, қазіргі таңда зерттеу аясы тарыла түсті. Бірақ бұл концептуалды зерттеулердің өзектілігін жоймайды. Керісінше, концептуалды зерттеулер жүргізу әдіснамасы мен бағыттарының тереңдетілуі тиіс екендігін көрсетеді. Тіл білімінің дамуындағы қазіргі кезең ғалымдардың антропоцентристік парадигма шеңберіндегі зерттеулерге қызығушылығының артуымен сипатталады, бұл тілді адаммен, оның ойлауымен, менталитетімен, білімімен және мәдениетімен әр түрлі байланыстарда зерттеуді көздейді. Антропоөзектік парадигма макропарадигма бола отырып, коммуникативті лингвистика, прагмалингвистика, психолінгвистика, әлеуметтік лингвистика, когнитивтік лингвистика және мәдени лингвистика сияқты салаларды біріктіреді. Осы салалардың ішінде когнитивтік лингвистика дүние туралы ақпаратты ұсыну мен түрлендіруге қатысатын тіл ғылымы ретінде, таным процесінде оның лингвистикалық аспектілері бойынша, лингвистикалық құрылымдар мен олардың психикалық көріністерінің арақатынасы тұрғысынан басым орын алады.

Тіл біліміндегі концептологиялық зерттеулердің қарқынды дамуымен байланысты концептіні зерттеудің негізгі екі бағыты алдыңғы қатарға шықты. Олардың біріншісі когнитивті бағыт. Бұл бағыт концептіні адамның психикасында бейнеленетін концептуалды жүйенің, әлем бейнесінің, менталды лексиконның бірлігі ретінде қарастыруымен ерекшеленеді. ал екіншісі лингвомәдени бағыт. Бұл бағыт ең алдымен концептінің этномәдени шарттылығын көздейді. Ғылыми жобада Адам және Әлем концептілері Һәм лингвокогнитивтік, Һәм лингвомәдени тұрғыдан жан-жақты бейнеленді.

Ұлан байтақ Азия даласында өмір сүрген түркі халықтардың географиялық орналасу кеңістігі бірнеше рет жүрілген Ұлы көштің әсерінен ондаған мәрте өзгеріске түсті. Өмір сүру алаңы – Кеңістік өзгерген соң рухани құндылықтары, тілі, ділі, діні де өзгерді. Үлкен империялар мен көрші болумен қатар иық тіресе өмір сүріп, бірде жеңіліп, бірде жеңіп, олардың рухани мәдениетін өзіне сіңірумен бірге өз мәдениетін оларға беріп келген.

Этностардың дүниетанымы үнемі дамып, өсу, өзгеру үстінде болды. Сонау алыс ғасырларда қалыптаса бастаған түсінігі, дүниетанымы үнемі өзгеріске түсумен өсіп, өніп келді.

Түріктердің дүниетанымының бастау бұлағы, қайнар көзі – Табиғат. Табиғаттың құбылысын, оның ритмін өзгертпестен философиялық ой-тұжырымының, дүниетанымының арқауы еткен. Бұл табиғатпен біте қайнасып бірге өскен, соның өзгеріс, құбылысын жіті бақылайтын көшпелілер әулетінің сезіну, түсіну, сезінген түсінікті рухани байлыққа айналдырып үлгеруінің жемісі. Салт-дәстүрі наным-сенімі осы табиғатпен біте қайнасып мыңдаған жылдар бойы бірге туындаған ұғымдар жиынтығы болып саналады.

Түркі халықтарының рухани-мәдени құндылықтар жүйесі жалпы түркі халықтары ата-бабаларының дүниетанымымен, тарихымен, өмір тәжірибесімен үздіксіз жалғасып келе жатқан тұтас құбылыс. Ежелгі түркі халықтарының жалпы түркілік болмысқа тән мәдени-рухани құндылықтар жүйесі жайлы мағлұмат беретін бірден-бір жазба дерек VII-IX ғасырларда жазылған көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. Түркілердің ғаламды тану құбылысы – Жаратушы ие (Тәңір) және адам, табиғат және адам, адам және қоғам, адам және кеңістік, адам және уақыт сынды әмбебап түсініктер жиынтығынан және солардың аясына кіретін – жан мен тән, өмір мен өлім, жақсылық пен жамандық, мәңгілік пен жалғандық, жат пен жақын т.б. ұғымдар кешенінен тұрады. Осындай түсініктер мен ұғымдар жиынтығынан тұратын концептуалды жүйенің лингвистикалық бірліктер арқылы акустикалық немесе графикалық тұрпат алуы ғалам бейнесінің түркілік тілдік моделін

сомдайды. Аталған ұғымдардың бәрі де өзек концепт – Адам концептісінің мазмұнынан тарайды.

Жоғарыда атап өткеніміздей, ғылыми жоба бойынша зерттеу жүргізу барысында Адам моделі лингвомәдени, лингвокогнитивтік тұрғыдан 2021 жылдың 23 сәуірінде Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінде ұйымдастырылған «Шеттілдік білім берудегі модернизация, инновация, прогресс және филологияның өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық онлайн-конференцияға А.М. Жалалова, Н.Ш. Калиева және А.А. Задаханованың авторлық бірлестікте дайындаған «On Cognitive linguistics in the modern scientific paradigm» тақырыбындағы ғылыми мақаласында, А. Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институты жанынан шығатын «Тілтаным» журналында (№3, 2023) жарияланған Н.Ш. Калиева және А.М. Жалалованың авторлық бірлестікте дайындаған «Қазіргі түркі тілдеріндегі концептілердің зерттелу деңгейі» тақырыбындағы мақаласында зерттелді.

«Қоғамдық сананы жаңғырту» бағдарламасы аясында Абайдың «Толық адам» тұжырымына негізделген лингвомәдени, лингвокогнитивтік зерттеулер, әлемнің тілдік бейнесі, түркілік дүниетаным мәселелері талданып, түркі және қазақ тілдеріндегі концептілер қаралды.

Ғылыми жобаның жетекшісі Г. Қосымованың ұйымдастыруымен Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде қысқы мектеп аясында «Абайдың «Толық адамын» қалыптастыру» тақырыбында семинар ұйымдастырылды. Сондай-ақ, 2021 жылдың 19 сәуірінде профессор Г. Қосымова оқушылар мен студенттерге арналған «Абайдың «Толық адам» ілімі туралы эссе мазмұны» тақырыбында онлайн-дәрістер сериясын ұйымдастырды. 2021 жылдың 21 мамырында Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті ұйымдастырған «Дискурс теориясының өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми конференцияда «Тұлғаны дамытудың әдіснамалық негіздері» тақырыбында Г. Қосымова баяндама жасады.

Зерттеу тобының жетекшісі Г. Қосымованың «Түркология» журналында «Abay Poeziyasının dərin fəlsəfəsi vəədəbi gücü» (Абай поэзиясының терең философиясы мен әдеби күші) мақаласы жарияланды.

Ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында көне түркі дүниетанымының мұралық кезеңі айқындалып, олардың теориялық негіздері шумерлер ілімімен және Түркологиямен байланыстыра қарастырылады. Түркияның Стамбул қаласында KESIT баспасынан «Тіл тарихын кезеңдеудің теориялық негіздері. Шумерология және түркология мәселелері» атауымен Г. Қосымованың авторлығында кітап жарық көрді.

2021 жылдың 23 сәуірінде Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінде ұйымдастырылған «Шеттілдік білім берудегі модернизация, инновация, прогресс және филологияның өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық онлайн-конференцияда Г.Қосымова «Тарихи лексикологияны оқыту мәселелері» тақырыбында баяндама жасады.

1.2 Концептуалды өріс құрайтын шумер және көне түркі жәдігерлерінен материалдар жинау. Көне түркі дүниетанымындағы Адам моделіне қатысты ұғымдарды шумер тілімен салыстыра жүйелеу. Көне түркі дүниетанымындағы Адам моделіне қатысты концептуалды өрістегі вербалды бірліктерді айқындау, ежелгі түркілердің ойлау деңгейі, философиялық көзқарастары және аялық білімін талдау

Концепт ұғымын ашу үшін көне түркілердің ойлау жүйесі мен философиялық ойтұжырымдарын, тілдегі образды бейне тудырған ассоциациялар мен танымдық түсініктерінің жиынтығын түсініп алуымыз қажет. Концептілік өріске «Адам» лексемасы бар образды сөз оралымдарына қатысты тірек ұғымдар кіреді, «Адам» елжандылық, ерлік, мәрттік, ар-ұят, сүю, жомарттық, кеңпейілділік, достық т.б. мәдениі концептілердің басты элементі ретінде танылады. Бір ғана «Адам» концептісі арқылы бүтін бір этностың өзіне тән, ерекше болмыс бітімін аңғаруға болады. Көне түркілер қашанда «кісілік», «адамгершілік», «елжандылық», «жомарттық», «батылдык», «мәрттік», «сүю» деген кісілік қасиеттерді ең жоғарғы адамдық қасиеттерге жатқызған. Кісінің кемелденген толық адам екендігін танытатын көрсеткіштер осы аталған микроконцептілерден құралады. Жоғарыдағы айтылған кісілік қасиеттер Алланы сүю, өмірді сүю, адам баласын сүю, даланы сүю, елді сүю, жерді сүю, табиғатты сүю, ортаны сүю арқылы танылады, адамның, әсіресе ел билеуші адамның халқын бақытқа қол жеткізуге ұмтылған адами болмысы ерекшеленеді [4,51].

О. Сүлейменов «Азия», «Сөз коды», «Мың бір сөз» және «Жазу тілі» атты еңбектерінде шумер тілінен көптеген мысалдар келтіреді [5].

Адам моделі көне жәдігерлерде қазіргі концепт деңгейінде кездеспесе де, жеке тілдік бірлік ретінде кездесіп отырған. Назар аударлатын жәйт көптеген шумер зат есімдері күрделі сөздерден тұрады, мысалы: lú «адам», gal «ұлы» екеуі бірге lu + gal «ұлы адам» = король мағынасында жұмсалып отыр. Осы мысалдан ақ, біз ежелгі халықтың Адамды ұлықтағандығын, оның ақылы мен біліміне қарай Ұлы адам ретінде баға бергендігін байқап отырмыз. Жалпы шумер тілінің құрылымы түркі тілдер тілдік жанұясына жақындығы тұрғысынан салыстырмалы түрде көне түркі тайпаларының тілі

мен мәдени ерекшеліктері бір-бірімен байланыстырыла зерттелуде [6,72]. Шумер тілінде түбірлер негізінен бір буынды болып келеді. Зат есім мен етістіктің формасы сол күйінде қолданылады. Сөз түбірінің басы мен соңына жұрнақтар жалғау арқылы сөздер біріккен және сөз тудырушы жұрнақтар арқылы жаңа сөздер қатары түзілген. Түрік тілінде де солай, бірақ түрік тілінде префикс жоқ, ал шумер тілінде префикс бар.

Ежелгі түркілер мен қазіргі түркі халықтары арасындағы дәстүрлі ұрпақ жалғастығын тек лингвистикалық негізде ғана емес, когнитологиялық, концептологиялық, семиотикалық, аксиологиялық тұрғыдан да айғақтайтын акпарат көздерінің бірі жалпы адамзаттық *Адам макроконцептісі аясындағы тілдік модельдер*.

Қазіргі қазақ тілінде қолданыстағы *адам* тұлғасы Көне түркі жазба мұраларында жиі қолданылатын Kisi-Адам концептісінің тілдік бірлігі Turk этнонимі. Адам ұғымы көне түркі жәдігерлерінде *isi/işi/kisi/kişig* және *gisik/isik/işik* тұлғаларында кездеседі. Көне түркілерде кездесетін *isi/işi/kisi/kişig* тұлғаларын: *адам, ер, әйел* мағыналарында қарастырады. Тіпті, *isi/işi/kisi/kişig* және *tişi* тұлғалары фонетикалық тұрғыдан өзгеріске ұшырағанына қарамастан бірдей мағына беруі мүмкін деген болжам да жоқ емес.

Р.К. Байымбетова., М.Қ. Ескеева: «Kisi/Адам» этноконцептісінің басты тілдік моделі *kisi* лексемасының этимологиясын көне түркілер дүниетанымындағы «Бір Тәңір» идеясымен сабақтастыра отырып, түркі тілдеріндегі үлкен-кіші оппозициясы арқылы *kisi/kişi* «адам, кісі» лексемасының аталымдық уәжін анықтауға болады» - деген тұжырым айтады [7,15].

«Адам» ұғымының өрістік шеңберін құрайтынын сөздер Жүсіп Баласағұнның «Құдатғу білігінде» де кездеседі. «Мінсіз адам» мағынасында жұмсалатын «*kişi*», «*kişi oğlu*» тұлғалары ұшырасады.

Ескі түрікшеде «адам» мағынасын білдіретін *yalanñuk* (<*yalın-guk*) лексемасы кездеседі [8,930], *Kiz ermez bu yalnguk kişilik kiz ol, Az ermez bu yalnguk könilik az ol* (ҚБ104). (Адам қымбат емес, қымбат адамдық, Адамдар аз емес, аз ғой адалдық (АЕ,1266. 866 бәйіт.).

Әйгілі түрік ғұламасы Махмұд Қашқари «Түрік» сөзіне және оның этимологиясына тоқталған. «Түрік; Тәңірі жарылқаушы Нұқтың ұлының есімі. Бұл Тәңірдің Нұқтың ұлы Түрік бабаларына берілген есімі. Оның әулеті де, «түрік» деп аталады... «Түрік» сөзі Нұқ ұлының есімі болып келгенде, жеке бір кісіні білдіреді, Нұқ әулетінің есімі болып келгенде, «бешеч – бешер» сөз сияқты жалпылық мәнді, көптеген адам тобын білдіреді [9]. Бұл жеке де, жалпы да мағынада да қолданылады

Осы сияқты Адам концептісіне қатысты тілдік бірліктер көне жазба ескерткіштері тілінде жеке лексема ретінде де кездесіп, лексика-семантикалық, лексика-фразеологиялық бірлік ретінде де кездесетіндігін анықтадық.

Ғылыми зерттеу жұмысын жүргізу барысында Адам концептісінің концептуалды өрісін құрайтын материалдар шумер және көне түркі жәдігерлерінен жинақталған.

Нәтижесінде А.Абуованың 2021 жылдың 11 қарашасында Қазақ ұлттық университетінде ұйымдастырылған «Толық адам» тұжырымының жазба мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық дөңгелек үстелде талқыланған «Көне түркі және шумер мәдениетінің антропоцентристік зерттеулері» тақырыбындағы мақаласы жарық көрді.

Көне түркі дүниетанымындағы Адам моделіне қатысты ұғымдар шумер тілімен салыстыра жүйеленген.

Көне түркі дүниетанымындағы Адам моделіне қатысты концептуалды өрістің вербалды көріністері ашылып, көне түркілердің аялық білімі, ойлау деңгейі, философиялық көзқарастары талданды.

Зерттеу нәтижелері Г.Қосымованың Қожа Ахмет Ясауи университетінің хабаршысының №3 (125) санында жарияланған «Абайдың толық адам тұжырымының бастау көздері» мақаласында талданған.

2021 жылдың 26 шілдесі мен 2 тамызы аралығында Астана қаласында Ұлттық академиялық ғылыми жоба мүшелерінің кітапханада іссапары өтті. Зерттеу жұмыстары Б.Кенжебаев пен Н.Келімбетов атындағы «Түркология» оқу залында, сондай-ақ «Мырзатай Жолдасбековтің мемориалдық кітап жинағы» оқу залында жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері Н.Қалиеваның Түркия Республикасының, Нийде қаласы, Нийде Өмер Халисдемир университетінде ұйымдастырылған VIII Түркі әлемі зерттеулері симпозиумында «Representation of conceptosphere man in myth and legends (on the example of Turkic languages)» тақырыбындағы мақаласында жарияланды. Сондай-ақ, Өзбекстанның Самарқанд қаласындағы Самарқанд мемлекеттік шет тілдер институтында 2021 жылдың 11-12 қазанында оффлайн форматта ұйымдастырылған «Ұлы Жібек жолы бойындағы жаһандық және ұлттық құндылықтар: тіл, білім және мәдениет» атты халықаралық конференциясында Н.Қалиеваның А.Жалаловамен авторлық бірлестікте жазған «System Of Concepts Forming The Conceptosphere Of «Human» тақырыбындағы мақаласында көрсетілген. Аталмыш конференцияға тағы бір нәтиже ретінде Н. Қалиеваның Г. Қдырбаевамен (Нүкіс мемлекеттік университеті) бірлесіп жазған «Туркий халқлар мифологик олам манзарасин воқелантирувчи концеплар тахлили» тақырыбындағы мақаласын атап өтуге болады.

2021 жылдың 11 қарашасында Қазақ ұлттық университетінде «Толық адам» тұжырымының жазба мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық дөңгелек үстел ұйымдастырылды (Қосымша Е).

«Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» жобасын орындаушы топ мүшелерімен қатар, алыс және жақын шетелден атақты тюркологтар қатысқан бұл жиынның маңызы жоғары болды, сондай-ақ, 20 жуық ғылыми мақала талқыланды.

Белгілі тюрколог Қ. Сартқожаұлының «Байырғы түріктердің дүниетанымы» мақаласы, Д. Ысқақұлының «Ортақ мәдени мұра – түркілік бірлік негізі», С. Құлбарақтың «Абай шығармаларындағы тұлға, адамдық мәселелері», М.Қ. Ескееваның «Орхон ескерткіштері тіліндегі және қазақ мақал-мәтелдеріндегі Адамгершілік құндылықтар көрінісі», М.Бекбосыновтың «Шығыстық рухани құндылықтардың Абай мұраларындағы сипаты», А.А. Раззоқовтың «Алишер Навоий ижодида Комил инсон тимсоли» мақалалары, жоба жетекшісі Г. Қосымованың «Көне түркілік дүниетанымыдағы «Адам» концептісінің Абайдың «Толық адам» тұжырымымен сабақтастығы», жоба орындаушылары Н.Ш. Қалиеваның «Адам» концептасферасын құрайтын концептілердің тілдік санада вербалдануы», А.Абуованың «Көне түркі және шумер мәдениетінің антропоцентристік зерттеулері», А.А. Задаханованың «Түркілер менталитетінің лингвокультурологиялық және лингвокогнитивтік тұрғыдан зерттелуі», А.М. Жалалованың «Қазақ тіліндегі лингвомәдени бағыттағы зерттеулердің адамтану ғылымындағы рөлі» тақырыптарындағы мақалалары көне түркі дүниетанымындағы Адам моделіне қатысты концептуалды өрістегі вербалды бірліктерді айқындау, ежелгі түркілердің ойлау деңгейі, философиялық көзқарастары және аялық білімін талдауға арналған құнды зерттеулер екендігі көрініп тұр.

2 Көне түркілер дүниетанымындағы Әлем моделіне қатысты ұғым-түсініктерді шумер тілімен салыстыра жүйелеу, олардың тілдегі вербалды көрінісін анықтау. Халықаралық және республикалық конференцияларға қатысып, презентация жасау. Көне түркі дәуірі мен ежелгі түркілердің дүниетанымындағы Әлем моделінің концептуалды өрісінің қолданылу аймағын анықтау

2022 жылғы календарлық жоспарға сәйкес көне түркілер дүниетанымындағы «Әлем» моделіне қатысты ұғым-түсініктер шумер тілімен салыстыра қарастырылды. Ежелгі дүниетанымдық ұғым-түсініктерді жаңғырту, көнетүркілік мәдениеттің генезисі мен даму концепцияларын қайта қарау, олардың терминдік мәнінің қазіргі ғылымда интерпретациялану дәрежесін, қазіргі ғылыми термин мен ежелгі сөздік ұғымның сәйкестік деңгейін, зерттелу жайын қарастыру көп нәрсенің басын ашты. Қазіргі жаһандану дәуірінде жалпы адамзаттық құндылықтар мен түркілік құндылықтар таразыға түсіп, ұлтты қалай сақтап қаламыз, қайткенде кемел адам, кемел ұлт деңгейіне көтерілеміз, бұл мәселеде бабалар жолы қандай деген мәселелер өткір қойылып отырған тұста көне түркілік наным-сенімдердің байлығын, өркениет жасаудағы тәжірибесі мен білімінің молдығын, ойлау жүйесінің кеңдігі мен жан-жақтылығын талдау өте өзекті болды.

Бұл бағытта адам мен дүниенің бірлігін негіз етіп алатын тәңіршілдік ілімнің берері мол болды. Тәңір жөнінде айтылған еуропалық зерттеулердегі қате түсініктерден және сонымен қатар тек діни тұрғыдан қарастырған көзқарастан да арылып, түркілік философия, көне түркілік таным, кеңістік пен уақытты үйлесімділікте алған өмірлік білімдер жүйесі тұрғысынан қарастыру адамзаттың өмір сүру қағидаларын қайта қарауға, табиғат пен адамның табиғи бірлігі туралы танымның жаңа сатыға көтерілуіне көмектесті. Сонымен қатар түркілік сананың өміршеңдігін мойындауға жетелеу және талай мыңжылдықтарда өзін-өзі сақтап қалу құпиясын бүгінгі ұрпағына түсіндіріп, өнегелі істері мен адам болып қалу қасиеттерін ұрпақ бойында қалыптастыру сауапты іс болды.

Көне түркілер дүниетанымындағы Әлем моделіне қатысты ұғым-түсініктерді сонау шумерлерден жалғасын тауып келе жатқан күрделі әрі бай көне түркілер мәдениетінің егіншілік оазис мәдениеті, көшпелі малшылар мәдениеті және егіншілікпен айналысатын түркі тайпаларының аралас мәдениеті (яйлақ) қабаттарын айғақтайтын атрибуттардың тілдегі көрінісі, топонимдік атауларда сақталып қалуы және сауда-саттықтың өркендеуі мен қолөнердің дамуындағы ежелгі түркілік символдық мәндегі өрнек атаулары, ежелгі дәуірде экономикалық, әлеуметтік және діни өмірдің орталықтары болған қалалардың пайда болуы мен Ортаазиялық Жібек жолы атты керуен жолындағы, көнетүркілік салт-дәстүрлердегі Адам-Әлем-Еркіндік ұғымдарының көрінуі, танылуы, сақталуы желісі таңқалдырмай қоймайды. Зерттеуге нысан болған түркілік мәдениеттің дамуының бірінші кезеңі туралы айтқан Ясперстің: Вторжение кочевых народов из Центральной Азии, достигших Китая, Индии и стран Запада (у них великие культуры древности заимствовали использование лошади), имело, как уже было сказано, аналогичные последствия во всех трех областях: имея лошадей, эти кочевые народы познали даль мира. Они завоевали государства великих культур древности [9] деген тұжырымы зерттеу бағытымыздың дұрыстығын көрсетті. Түркі халықтарының шумерлерде негізі қаланған тәңіршілдік дүниетанымының маңызы «Әлем» моделін түсінуде өте жоғары болғандығына көз жеткіздік.

Зерттеу жұмысында шумерлер мен түркілер танымындағы «Әлем» бейнесі қарастырылды. Ежелгі адамдардың дүниетанымындағы әлем бейнесін анықтауда шумерлердің танымының нысан ретінде алынуының себебі шумерлер- әлемге атағы жайылған, дала өркениетін жасаған, алғашқы жазу түрлерін ойлап тапқан, астрономиялық ілімді меңгерген алғашқы халықтың бірі. Космогония – әлемнің, соның ішінде Күннің, Жердің, Ай мен жұлдыздардың қайдан шыққаны туралы ілімнің негізін салғандар да шумерлер болды. Ежелгі адамдардың дүниетанымында «әлем» түсінігі «көк аспан», «жеті қабат жер асты», «байтақ дала» делінетін үш тармақты танымнан тұратын ұғымдармен байланысты. Осылардың ішінде «көк аспан» да, «жеті қабат жер асты» да, «дала» ұғым-түсінігі де шумерлердің танымында жалпыадамзаттық құндылықтар жиынтығы ретінде танылған. Оны шумерлердің ежелгі эпосы «Гильгамештің» мазмұнынан аңғарамыз.

Поэмалардың негізгі сюжеттері құдайдың жасалуы, адамның жаратылуы, жер ісі мен мәдениеттің жасалуы, жер қожасы мен мал құдайларының күресі, су тасқыны т.б. Шумерлердің наным-сенімінің қарапайым, жабайы емес екендігін поэма сюжеттері көрсетеді. Олар шумерлердің терең ақыл-ойын танытады. Табиғаттың күші мен тұрмыстың сипатын бірлікте, тығыз байланыста байқаған, табиғат пен адам тіршілігі

жайлы ой толғаған. Гильгамештің халқы үшін ерлік істерге баруы, жерұйықты іздеуі Қорқыт поэмаларын еске түсіреді. Эпоста Гильгамештің досы Энкиду еркіндіктің символы «Даланы» басты құндылық ретінде қастерлейді. Құндылықтар – танымның, белгілі бір объектінің адам үшін, қоғам үшін қасиетті деп танылуы. Құндылық объектінің адам үшін қаншалықты маңызды екенін анықтайды. Құндылыққа ешқашан күмән келтіруге болмайды, ол барлық адамдар үшін идеал, эталон қызметін атқарады» делінген анықтамада [10, 156].

Қандай адам болмасын, оның өмірі, философтардың айтуында үш дүниенің бірлігінде өтіп жатады: 1. Бізді жасаған дүние – табиғат. 2. Ғасырлар бойы өзіміз жасаған дүние – қоғам. 3. Адамның ішкі рухани дүниесі [11]. Антропологиялық зерттеулердің өзегіне айналған үш тармақ: *кеңістік (табиғат) + адам+қоғам* бірлігі – осы ілімнің туындысы. Олардың бірлігі материяның қозғалысы мен дамуынан көрінеді. Кеңістік және уақыт материядан тыс жеке дара өмір сүрмейді» [12, 219].

Осы құндылықтар туралы Г.Қосымова мен Ә.Задаханованың авторлығымен жазылған «The concept of "Steppe" in the Kazakh worldview» (Көшпенділер дүниетанымындағы «Дала» концептісі) деп аталатын мақаласында талданды. Мақала Абылайхан атындағы ҚазХҚжәнеӨТУ Хабаршысында басылып шықты. Мақала бүгінгі күннің ең өзекті мәселесі «Дала» және оның синонимі болатын «Ауыл» концептісіне арналады. Дала ұғымы көшпенділер мен қазақтың дүниетанымында өте қасиетті, ол халықтың әлем туралы түсінігінің бір тармағы ретінде ұғынылады. Даланы қадірлеуден туындаған көптеген бейнелі сөз қолданыстары – ұлы дала, байтақ дала, сар дала, жұмақ дала, жазира дала, жер ана мыңдаған жылдар ел аузынан түспей келеді. Қазіргі адамдардың далаға деген саналы көзқарасын қайтадан қалпына келтіру үшін, даланың елдің әл-ауқатын арттырудағы, экономикалық өсуіндегі рөлін көрсету үшін осы тақырып зерттеу нысаны етіп алынды. Қазақ халқының ерте кездегі көшпелі өмірінің бекер еместігін, қыста қыстауды, жазда жайлауды, күзде күзеуді жайлаған өмір салты өздері қасиет тұтқан жер ананы сақтап қалу, құнарлылығын жоймау, аздырып- тоздырмау мақсатында болғандығын дәлелдеу болды. Әлі де болса, адамдардың борышы мен міндеті адамға табын жер енді емес, керісінше, жерге табын адам енді қағидасын бүгінгі күннің басты ұстанымына айналдыру қажеттілігі туындап отыр.

Мақалада ауыл мәніндегі Дала концептісі әрі метафизикалық, әрі ұлттық-мәдени, әрі эмоционалдық таным тұрғысынан қарастырылып, дала барлық адамдар үшін, әсіресе, қазақтар үшін идеал, эталон саналған ұлттық құндылықтар жиынтығы ретінде пайымдалды. Дала концептісін құрайтын микроконцептілер мен оған енетін фрейм-

сценарийлер анықталды. Мақалада көшпенділер мен қазақ танымындағы Дала ұғымы жан-жақты ашылып, өміршең тұжырымдар жасалды.

Зерттеу жұмысында көне түркілердің құндылықтар туралы дүниетанымы шумерлермен байланысты ашылады. Шумерлер мен түркілердің арасында байланыс бар екендігін олардың мәдениеті мен әдет-ғұрыптарынан көруге болады. Бүгінгі күні түркі ғалымдарының, соның ішінде қазақ ғалымдарының назарын аударып жүрген өзекті мәселе – түркілер мен шумерлердің арасындағы байланыс, жақындық мәселесі. Шумерлердің дүниетанымындағы құндылықтарды тану, шумерлердің тілі мен мәдениетін, жазуын «әлем» бейнесі тұрғысынан сөз ету – түркілердің мәдениетін ең ежелгі адамдардың мәдениетіне дейін жеткізіп, түркі халықтары мен түркі тілінің жасын ұзарту болмақ. Бұл мәселе төңірегінде Г.Қосымованың «Yeni Türkiye-Kazakistan özel Sayisi II» деп аталатын кітапқа енген «Sümer ve türk dillerinin benzerliği sorunu: türk bilim adamlarının görüşleri» деген мақаласында жан-жақты айтылған.

Күллі жер жүзі халқы өздерінің өркениетке қосқан үлесін жарияға жар салып жатқан кезде, сана-сезіміміз бен дүниетанымымызды жаңғыртып, өркениеттер тарихынан алатын орнымызды анықтайтын кез жетті. Қазіргі мақсат – түркі өркениетіне тиеселі шындықты орнықтыру, екіншіден, адамзат мәдениетін бірлігіне көз жеткізу. Жер шарында «адамзаттың ұлы көштері» орын алған мекен ретінде ғылымда Ұлы Дала Қазақ жері де таныла бастады. О.Сүлейменовтің «Сөз коды» кітабында: «Адамзат қоныстанған жерлерде мыңдаған диалектілер өрбіген тіл туды; рухани және материалдық мәдениет пайда болды. Ойшыл Адам Ақыл иесі болды» делінген [5,3].

Қазақ ғалымы А.К.Нарымбаеваның «Туран - колыбель древних цивилизаций» атты еңбегі ғылыми кеңістікте әділ тарихи бағасын ала алмай жүрген түркі халқының әлемдік өркениеттің түп қазығы болып, бүкіл адамзатқа мәдениет, технология, ғылым, білім, жазу, діни наным-сенімдерді алып келген халық болғандығын ұлы тұрандықтардың ата мекенінде отырған өз халқына дәлелдеп берді. [11,310]. О.Сүлейменов «АЗия» атты еңбегінде адам, табиғат, құдайға байланысты қатысты 60 сөзді салыстырып, көп ұқсастықтарды табады [12].

Шумер тілі мен түркі тілдерінің тарихи байланысын алғаш анықтаған түрік ғалымы Осман Недим Туна болды. Г.Қосымова О.Н. Тунаның еңбегіне сүйеніп, оқырмандарға жоғарыда айтылған пікірлердің шынайылығын дәлелдеу үшін, Туна сөздігінде кездесетін тарихи сөздердің мағынасын көне түркі тілі материалдары негізінде ашып, түрлі сөзжасамдық тәсілдер арқылы қыпшақ, соның ішінде қазақ тілінде қолданылатынын дәлелдеді [13].

Шумерлер мен көне түркілер дүниетанымындағы «Әлем» концептісі туралы талдаулар Г.Қосымова мен Алия Задаханованың авторлық бірлестігіндегі «Понятие «Мир» в шумерском и тюркском сознании» деген мақаласында кеңінен көрсетілген. Аталған мақала Түркияның Стамбул қаласында өткізілген халықаралық конференция жинағында басылды. Ғалам бейнесі – адам, адам болмысының, оның дүниемен қарым-қатынасының, адамның тіршілік жасауының түрлі ерекшеліктерін білдіретін түсінік. Адамдардың әлемді қабылдап тануының, түсінуінің, әлемге деген өз көзқарасының, әлем жайындағы түсініктердің түп негізінде әлемнің көрінісі жатады.

Ежелгі замандағы ата-бабалар әлемді қалай таныды, онымен қарым-қатынасы қандай болды деген сұрақтардың төркінін көне мәтіндегі тілдік құрылымдардан таба алдық. Зерттеу барысында әлем, дүние, кеңістік туралы адамзаттың ортақ, сабақтас түсінік-танымы болумен бірге, әр халықтың тұрмыс-тіршілігі, ортасы, шаруашылығы, дүниетанымына сәйкес бір-бірінен өзгешеленіп жататын ұлттық «Әлем» кеңістігі болғандығына көз жеткізілді.

Ежелгі түркілердің – сақтар мен ғұндардың, «көк түріктер» мен қыпшақтардың «Әлемді» тануы мен ежелгі наным-сенімдері туралы да осыны айтуға болады. Олардың басынан өткен тарихи кезеңдері мен халық болып ұйысу, даму үдерістері азды-көпті көне әдебиет нұсқаларында сақталған. Тіл мен ұлттық әдебиет тарихындағы көне түркі әдеби жәдігерлерінің орны мен маңызы туралы Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың: «Қазақ әдебиеті – халқымыздың сан ғасырлық тарихымен біте қайнасқан асыл қазына. Тұтас түркінің ортақ мұралары «Күлтегін», «Тоныкөк», «Білге қаған» жырлары мен «Қорқыт ата кітабы» - әдебиетіміздің түп-тамыры» [14,215], - деп ой түюі – ежелгі мұраларды әр қырынан, әр алуан аспектіде зерттеудің қажеттілігін білдіреді.

Зерттеу жұмысының осы тарауында ежелгі түркі жұртының дүниетанымындағы «Әлем» концептісі зерделенді. «Әлем» концептісі қоғам өзгерісімен, діни-наным сенімнің жаңаруымен үнемі дамып отыратын ежелден бүгінге жеткен дүние, қоршаған орта туралы дүниетаным жиынтығы деп білеміз. Сондықтан «Әлем» концептісі тұйықталған түсінік емес, күрделі үдерістерді өткерген, өзге дүниелермен органикалық тығыз байланыстағы ілгерілеуші ұғым болып саналады. Энциклопедиялық анықтамалықта «әлем» - араб сөзі, жарық дүние, дүние, халық, бұқара, қауым тәрізді тұтастық ұғымды бейнелейді. Жалпы алғанда, «Әлем» мағынасы кең ұғым. Дәстүрлі дүниетанымда жер жүзі, жеті қабат жер асты мен жеті қат көктен тұрады. Сондай-ақ әлем адамзат әлемі, табиғат әлемі, рухани әлем тәрізді жиынтық мағынаны да білдіреді. Дәстүрлі дүниетанымдағы әлем жайындағы ұғымдар тілде көрініс тауып орнықты. Көне түркілер дүниетанымындағы Әлем моделіне қатысты ұғым-түсініктердің тілдегі

вербалды көрінісі фразеологизмдер мен символдар арқылы анықталды. Г. Қосымованың «Әлем бейнесіне қатысты ұлттық танымның фразеологизмдерде берілуі» деген тақырыпта жазылған мақаласы –осының айғағы. Мақала «Э.Р. Тенишев әлемі: ғылымдағы ғұмыр» халықаралық конференция жинағында басылып шықты.

Бұл мақалада өзекті мәселе етіп әлем бейнесіне қатысты ұлттық танымды бейнелейтін фразеологизмдердің қыр-сыры, пайда болу себептері қарастырылды. Халықтың бақылауы мен өмірлік тәжірибесінен туындаған фразеологизмдер – Әлем бейнесін айғақтайтын концептілік тұжырымдар. Халқымыздың ежелгі дәуірден бері қарай көнетүркілік сананың жүгін арқалап, мәдени-рухани танымынан хабардар ететін фразеологизмдер мақалада әрі «ой елегінен өткізу» деген мағынаны білдіретін метафизикалық, әрі ұлттық-мәдени, әрі эмоционалдық таным тұрғысынан түсіндірілді.

Аз сөзбен көп мағынаны жеткізетін фразеологизмдердегі әлем түсінігі көк аспан, жер асты, байтақ дала делінетін үш тармақты танымнан тұратын ұғымдармен байланысты ашылады. Фразеологизмдердің астарлы мағынасында жатқан ұлттық танымның өзгермей, жоғалмай ұрпақтан-ұрпаққа ұласып келе жатуы – адам үшін, қоғам үшін қасиетті деп танылуында.

Адамды қоршап тұрған дүниемен тығыз байланыста қарастыратын онтология ғылымының тұжырымдары мақалада талданған фразеологизмдердің мағынасын құрайтындығына көз жеткізілді. Қандай адам болмасын, оның өмірі, философтардың айтуында үш дүниенің бірлігінде өтіп жатады:

1. Бізді жасаған дүние – табиғат. 2. Ғасырлар бойы өзіміз жасаған дүние – қоғам. 3. Адамның ішкі рухани дүниесі. Антропологиялық зерттеулердің өзегіне айналған үш тармақ: кеңістік (табиғат) +адам+қоғам бірлігі – осы ілімнің туындысы екендігі фразеологизмдерді талдау барысында нақтыланды. Келтірілген әлем бейнесіне қатысты фразеологизмдердің басым көпшілігі Аспан әлемі, Дала концептісіне қатысты екендігін байқауға болады. Аспан әлеміне қатысты фразеологизмдер халықтың наным-сенімін, тілек-көңілін білдіретін болса, Дала концептісіне қатысты фразеологизмдер халықтың тұрмыс-тіршілігі мен күн көрісін, табиғат пен адамның бірлігін жеткізуге арналған. Талдау нысаны етіп алынған фразеологизмдер І.Кеңесбаевтың «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі» деп аталатын еңбектен алынды [15].

Қазіргі уақытқа дейін тылсым сыры, жұмбағы мол әлемді адамзат сонау ежелгі заманда тануға ұмтылған. Адамның ой-санасының жетілуінің маңызды бір көрінісі – жаратылыс, қоршаған орта, дүние туралы аңыз-мифтердің пайда болуы. Көне түркі халқы да ежелгі заманда жаратылыстың пайда болуы, өздерінің шығу тегі жөнінде миф-аңыз әңгімелер шығарған. Миф-аңыз іздері түрлі жолдармен – тастағы таңбамен,

археологиялық қазба жәдігерлерімен, әр алуан көне жазбалармен бірін-бірі толықтырып, бізге жетіп отыр. Ежелгі заманнан хабар беретін жәдігерлерді ғылыми саралау, зерделеу негізінде байырғы түркілердің «Әлем» туралы түсінігі мен наным-сенімін, соған қатысты атқарылған түрлі жөн-жоралғыларын, оның күні бүгінге дейінгі сабақтастығын тануға болады. «Миф деп отырғанымыз, –дейді С.Қасқабасов, – дүниенің, жаратылыстың әртүрлі құбылыстары мен объектілерінің пайда болуын, аспан мен жердің жаратылуын, адамзаттың алғаш қалай пайда болғанын және аңдар мен құстардың шығу тегі мен мінез-құлқын, ерекшеліктерін түсіндіріп баяндайтын шығармалар» [16, 8].

Г.Қосымованың «Қазақ этносының Әлемді тануының методологиялық алғышарттары» деп аталатын мақаласында осы және өзге мәселелерге назар аударылады. «Методологиялық тұрғыдан көшпелі қоғамды жаугершілікпен тығыз байланыстыру оң нәтижелі болмайды деп ойлаймыз. Қазақ халқының ұлт ретінде тал бойында бүгінгі күнге дейінгі сан ғасырлық жүгі барын білеміз деген А.Сейдімбектің [17,12] пікірінің орынды екенін осы мақалада этногенездің ойлау жүйесі, дүниетанымы, наным-сенімі, құндылықтар тұрғысынан талдауда көз жеткізілді. Мақалада Халықтың мифологиялық көзқарасы оның дүниетанымының қалыптасуына іргетас ретінде қызмет атқарғандығы, сондықтан ұлттық сананың қалыптасуында алғашқы мифологиялық көзқарастың маңызы зор екендігіне баға берілді.

Ғылыми жоба тақырыбына орай көне түркі жазба ескерткіштеріндегі «Әлем» концептісінің бейнеленуіне қатысты отандық, шетелдік зерттеушілердің еңбектері негізге алынды. Көк түріктердің дүниетанымында «Табиғат» концептісінің орны айрықша. Олардың әлем кеңістігі туралы түсінігінде ғарыштық бейнелердің, «Көк бөрі» концептісінің сыры терең. Осы және өзге де мәселелер сақ-ғұн, көк түрік дәуіріндегі әдеби мұралар негізінде зерттелінді. Көк түріктер кезіндегі дүниетаным, наным-сенім қазіргі уақытта біржола жойылып кеткен жоқ, біздің қанымызда әлі күнге дейін жасап келеді. «Тәңір жарылқасын» - «Алла жарылқасын», «Тәңірі қолдасын» - «Алла қолдасын» қатар қолданылады.

Отандық және шетелдік зерттеушілердің пікірлерін негізге ала отырып, жобаның жетекші ғылыми қызметкері С.Құлбарақтың «Оғыз қаған» дастанындағы «Әлем» концептісінің бейнелену ерекшелігі» тақырыбында «Ахмет Байтұрсынұлының мұрасы және ұлттық құндылықтар» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда ғылыми баяндама жасады, баяндама мәтіні жинақта жарық көрді. Аға ғылыми қызметкер Н.Қалиеваның мақаласы халықаралық ғылыми теориялық конференциялар жинақтарында жарық көрді.

Ежелгі түркілердің Тәңірлік түсінігі бүкіл халықтың сана-сезіміне, дәстүр-салтына, жады мен қанына терең сіңген. Мұның негізі көптеген зерттеулерге арқау болды. Ә. Марғұланның, Қ. Өмірәлиевтің, Н. Келімбетовтің, С. Қасқабасовтың, Қ. Салғараұлының, Қ. Сартқожаұлының, Ж. Аймұхамбеттің т.б. еңбектерінде бұл мәселелер әр қырынан талданған. Ежелгі түркілердің дүние кеңістігі туралы түсініктері өзіндік ерекшелігімен көрінеді. «Түріктердің дүниетанымының бастау бұлағы, қайнар көзі – табиғат» [18, 118 б.] болды дейді ғалым Қ. Сартқожаұлы «Орхон мұралары» зерттеуінде. Көне түркілердің салт-дәстүрі мен наным-сенімі табиғатпен бірге қалыптасқан. Әр малдың киесі бар деп ұлықтап, жер-судың киесі деп талбесік табиғатты аялаған. Күнге табынған [19,14]. Міне, осы және өзге де ғылыми концепциялар зерттеу жұмысының басты тұжырымына негіз болды.

1-кварталда календарлық жоспарға сәйкес көне түркі дүниетанымындағы «Әлем» моделіне қатысты ұғымдар шумер және көне түркі дүниетанымымен салыстыру, жүйелеу, олардың тілдегі көрінісін айқындап, алынған нәтижелер негізінде халықаралық және республикалық конференцияларға қатысып, баяндамалар жасалды.

I. Көзделген мақсатқа жету үшін шумерлер дүниетанымындағы «Әлем» моделіне қатысты ұғымдар мен көне түркі халықтарындағы «Әлем» моделіне қатысты ұғымдарды анықтау; анықталған ұғымдардың тілдегі көрінісін нақты деректер арқылы көрсету міндеттері қойылды. Календарлық жоспарға сай зерттеу жүргізу нәтижесінде Стамбул қаласында ұйымдастырылған (Түркия) 4-ші Аясофья халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясына А.М. Жалалова, Н.Ш. Қалиева қатысып, баяндама жасады. А.М. Жалалова «Көне түркілік дүниетаным түркі әлемі тілдік бейнесінің негізі ретінде» тақырыбында авторлық бірлестікте дайындалған мақаласын, ал Н. Калиева «Шумер және көне түркілер дүниетанымындағы әлем моделінің ізі» («Следы модели мира в шумерском и древнетюркском мировоззрении») деп аталатын мақаласын жариялады.

Шумерлердің дүниетанымына сәйкес ғаламның/әлемнің негізгі элементтері Жер мен Көк болды; шынында да, әлем/ғалам сөзі «an-lil», «жер-аспан» деген мағынаны білдіретін күрделі сөз болды. Олар жерді жалпақ, жалпақ диск, ал аспанды жоғарыдан және төменнен күмбез түріндегі тұтас бетпен жабылған қуыс жер деп есептеді. Аспан мен жердің арасында олар «lil» деп атайтын оның ең мағынасы «жел» сөзіне (ауа, тыныс, рух) келетін бір тылсым күш бар деп сенді.

Өз құдайларын «діңгір-тәңір» деп атаған шумерлер Әлемнің жаралуының басын «An-Ki» деп білген. «Аны» — аспан, «Киі» — жер, демек олар көк иесіне «An» деген, ал жер иесіне «Ki» деген атақ берген. Зерттеушілердің пікірлерін тұжырымдай отырып,

шумерлер дүниетанымы негізінде «Әлем» моделін «Аспан мен Жер», «Кұдай», «Теңіз», «Күн», «Жұлдыздар», «Табиғат», «Адам» ұғымдары топтастыратындығын анықтадық.

Түркі мифологиясына тән басты сипат – табиғатты тірі рух түрінде қабылдап, құрметтеу. Табиғатты құрмет тұту түркі халықтары мифтерінде ерекше орын алады. Ш. Уәлиханов шамандық туралы айта келіп, оның дүниеге келуі табиғатқа жалпылай және жекелей сыйынумен байланысты дейді. Табиғаттағы зат пен құбылыс атаулы адам сияқты түйсінеді, тіршілік етеді деген түсініктің өзі табиғат пен рухты тең деп түсіну сенімімен туындаған.

Түркі халықтары мифологиясында бұл танымды көрсететін мифтік образдар – аспан-әке-Тәңір мен жер-ана Ұмай. Келтірілген мысалдарға назар аударсақ, әлемнің жаралуы туралы мифтік дүниетанымдарда еркектік және әйелдік бастау тұрғаны мифологиялық түсініктердегі ұқсас сипаттардан байқалады. Түркілік дүниетанымда жер, су, отан – құтты, киелі болып есептелген. Туған жердің әр пұшпағына Жер-ана деп мән берілген. Н.Қалиева мен А.Жалалованың «Түркілік танымдағы «Жер-ана» концептісінің берілу сипаты» (Природа концепта «Мать-Земля» в тюркском познании) деген мақаласы осы ұғым-түсініктерді талдауға арналған. Мақала Түркияның Нийде қаласындағы Нийде Омер Халисдемир университеті ұйымдастырған халықаралық симпозиумда жарияланды.

Түркілер дүниетанымындағы ғажайып мекен «Жерұйық», «Өтүкен» сипатында көрініс береді. Тәңір құтының шоғырланған жері – Жерұйық. Ежелгі түркі аңыздарында Жерұйық “орталық, кіндік” мағынасындағы символдармен берілген. Желмаямен шартарапты кезген Қорқыт пен Асан Қайғының елі үшін жерұйық іздеуі – утопия емес, дәстүрлі түркілік дүниетанымның ділдік-ойлау әлемінің ақиқаты. Жерұйық – әлі күнге дейін тарихи функциясын жоғалтпаған дәстүрлі Түркілік дүниетанымда Тәңірге барар “орталық жолдың” болып табылған.

Түркілік дүниетаным негізінде бәйтерек ғаламның үш қабатын жалғастырушысы болып есептеледі. Яғни аспан, жер, жер асты. Үш ғаламды жалғастырушы деген мәнге ие бәйтерек ағашы киелі болып есептеледі.

Әлем ағашы түркі мифологиясы мотивтерінен қазақ фольклорына Бәйтерек түрінде келді. Шумер дүниетанымы мен ескі түркі дүниетанымының тоғысатын тұсы бұл Жер, Су, Тәңір, Кұдай, Ана ұғымдарының маңызды рөл атқарғандығы деп пайымдауға болады.

1-кварталда календарлық жоспарға сәйкес көне түркі дүниетанымындағы «Әлем» моделіне қатысты ұғымдар шумер және көне түркі дүниетанымымен салыстыру, жүйелеу, олардың тілдегі көрінісін айқындап, алынған нәтижелер негізінде халықаралық және республикалық конференцияларға қатысып, баяндама жасау жоспарланған еді.

Жоспар толығымен орындалып, шумерлер дүниетанымындағы «Әлем» моделіне қатысты ұғымдар мен көне түркі халықтарындағы «Әлем» моделіне қатысты ұғымдар айқындалып, анықталған ұғымдардың тілдегі көрінісін нақты деректерге сүйене отырып, салыстырмалы түрде бағамдалды.

2.1 Көне түркілердің Әлемге қатысты философиялық көзқарастары мен дүниетанымына, аялық біліміне талдау жасау. Ежелгі және көне түркі дәуіріндегі адамдардың дүниетанымындағы адамгершілік, туыстық, достық, құрмет, бай, кедей, табиғат, түс, тәңір, өмір концептілерін кейінгі дәуір мұраларымен салыстыра талдау, жаңғыру жолдарын айқындау

Философиялық антропология көзқарасы тұрғысынан алып қарағанда, адам биологиялық та, психологиялық та құбылыс емес, метафизикалық жаратылыс. Ол ғылымның түсіндіруі бойынша, адам өзінде метафизикалық өлшемді ашса ғана адам болып қалыптасады. Метафизикалық өлшем дегеніміз – жаратылыстан жоғары өлшем. Адамның метафизикалық әрекеті, ол – таным. Өзін еркіндікте сезінетін адам ғана өзін өзі және қоршаған ортаны тануға ұмтылады. Айналасын тереңірек танып-білу арқылы өзінің әр күнгі іс-әрекетін жетілдіріп, алға ұмтылумен болады.

Аристотельдің айтуында, адам ақылы даралық емес, әлемдік ақыл-ойдың бөлшегі. Адам баласы ұмтылған бақыт тек көңіл күйде болады және ол ізгілікпен тікелей байланысты. Аристотель ізгілікті адамның оның болмысына сәйкес келетін күйі деп түсінеді. Іштей ізгі қасиеттерді бойына сіңірген адам ешқашан жамандық жасамайды, тағдырдың небір бұралаңдығынан бақытсыз болмайды. Этикалық қасиеттерге сай әрекет ету арқылы адам бақыт табады. Бақыт іс жүзінде емес, тек даналықпен беріледі. Даналық барлық ізгі қасиеттерден жоғары тұрады. Даналық – жанның парасатты бөлігінің қасиеті. Бұл қасиет тек Аллаға ғана тән. Ол өз-өзіне ой салады, сондықтан адамның ең жоғары қасиеті – Құдайды ойлау [20].

Зерттеу жұмысында көне түркілердің дүниетанымындағы Адам мен Әлемнің бірлігі туралы тұжырымы бұрынырақ Аристотель айтқан, кейінірек көне түркілердің абыздары мен ойшылдары, кемеңгер даналары және әл-Фараби, М.Қашқари, Ж.Баласағұн, Ә.Науаи, Ю.Эмре, Абай айтқан даналық ойларда, алдымен Құдайды, сосын жалпы адам баласын, ұлтты, елді, жерді, табиғатты сүюдің ізгілігінде жатқандығын ашуға тырыстық.

Ғылыми жобаның тақырыбына негіз болған мәселелердің қажеттілігі және рухани мұралардағы сабақтастығы туралы академик Р. Нұрғалидің тұжырымдарын зерттеу барысында ескердік: «Елдік, азаттық, тәуелсіздікті қамтамасыз ету үшін қағанды

құрметтеу, ақылгөйді тыңдау, қажет болғанда төнген қауіпке қарсы аттанып, малды-жанды аямай басыңды бәйгеге тігіп, қаптаған қалың жаумен соғысу, тіпті сол жолда мерт болу, батырлық рухты мадақтау, ердің қанаты – атты жырлау, қару-жаракты айту, жер-су аттарын, болған оқиғаларды, тарихи есімдерді дәл көрсету, түркі халықтарының кейінгі эпикалық туындыларына өзек болған сан-алуан ойлардың, сарындардың, мотивтердің қайнар көзі – мәңгі тасқа түскен жырларда жатыр. Тасқа қашалған көне сөздің алтындай жалт-жұлты, қорғасындай салмағы, теңіздей терең мағынасы, афористік-философиялық қуаты жүрегінді елжіретіп, жан-жүйенді билейді. Мың сан әуез, көл дария сарын, миллион толқын ішіндегі күретамыр: ел ұғымы, тәуелсіздік рухы, азаттық идеясы» [21,150]. Тәңірлік дәуір әдебиетіндегі елдік, тәуелсіздік желісі қазіргі уақыт үшін де маңызды құндылық саналады.

Жоба жетекшісі, бас ғылыми қызметкер Г. Қосымованың «Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy dostonidagi "Komil inson"tushunchasi” (Әлішер Науаидің «Ескендір қорғаны» дастанындағы «Кемел Адам» концептісі) атты мақаласында «Адам» ұғымының мәнін оның уақыт пен кеңістікке, болмысқа қатысты ойлау жүйесі, саналық деңгейі құрайды. Саналы адам түсінігі оның танымдық деңгейінің тереңдігінен, белгілі бір оқиғаларды уақыт пен кеңістікке сай әділ бағалауынан көрінеді. Әлемге белгілі тарихи тұлғалардың даралық қасиеті оның интеллектуалдық және эмоционалды менталды қырын танып- білумен қоса, оны уақыт пен кеңістік тұрғысынан пайымдай алу қабілетінен туындайды. Ойшыл адамдар тек ақиқат дүние ортасында ғана емес, өздері жасаған идеалды әлемінде де өмір сүреді. Әрбір кезең, әрбір дәуірдің өзді-өзіне тән ақиқат дүние туралы білім жүйесі болады. Осы жерде академик Рахманқұл Бердібаевтың кітаптың алғы сөзінде берген пікірін айта кеткен жөн: «Тұранға тәуелді көптеген елдерде түркі-қыпшақ тілінің өрісі Еділден Египетке дейінгі атырапқа жайылса, Әмір-Темір дәуірінде түркі тілінің қадірі қайта көтеріледі, сапалық жаңа биікке шығады. Тұран мен Қорасанда бұл бағытта талай-талай ғалымдар мен шайырлар қажырлы қызмет етеді. Сонымен түркі тілдес әдебиет пен мәдениеттің дәуірлеуіне негіз болған бірнеше жағдайды бөліп айтуға болады. Олар: Тұранның қуаты мен айбынының өсуі, мемлекет байтағына (астанасына) заманындағы білімдар, түрлі пән, өнер адамдарының шоғырлануы, адамзат ақыл-ойының жемісін түркі тілінде сөйлетудің қажеттігі тууы, өзге жұрттардың осы тілді игеруге саяси, әкімшілік қажеттері жағынан мүдделі болуы» [22,6]. Осы ақиқат түркілер дүниетанымы туралы білім жүйесінде халықтың өзіндік мәдени-рухани, адамгершілік, кісілік қасиеттердің болмысын бейнелеуге атсалысты. Орта ғасырлық түркілік ортаның ментальды болмысын көрсететін символдық концептілер жүйесі ойшыл адамдардың еңбектерінде танылды. Сондай символдық

концептілер жүйесінің ең басында «Кемел Адам» концептісі тұр. Себебі адамның, әсіресе тарихта ізі қалған тарихи тұлғалардың болмыс туралы пайымдаулары, мәдени рухани ұғым-түсінігі іс-әрекетпен астарласып жатады. Жан-жақты жетілген «Адам» туралы тұжырымдар адамзаттық құндылықтарды тани алу, сақтай алу, дамыта алу әрекеттерін талдап қорытудан тұрады. Жұрттың көңілінен шыққан пайымдаулар адам баласын кісілікке бастап, санасын жетілдіретін тәрбие құралына, «өмір оқулығына» айналады.

Әлішер Науаи танымынан туған дастандарында аса маңызды әлеуметтік, философиялық, адамгершілік, тәрбиелік мәселелер көтерілген. Академик Рахманқұл Бердібаев: «Бұл шығармалардың өшпес мәні адамгершілік сұраулары мен мұқтаждарына жауап айта алуында, адамзаттың өмір оқулығына айналуында» деген еді [23]. Дастанның негізгі идеясы «елден ерекше жаралған, кісілік қасиеттері мол, жан-жақты жетілген» адамның өмір жолын, атқарған істерін баяндау, оны басқаларға үлгі ету. Билік басында отырған даралық қасиеттерге ие патшаның бейнесін жасау. Ел бақыты жолында күрескен шыншыл, ақылды, қайырымды, жұрттың мұңы мен мұқтажын түсінетін елбасшының үздік бейнесін жасау еді. Дастанда көрініс тапқан тағы бір микроконцепті ол – «бірлік, татулық» тұжырымы. Дастанда ақиқат та, байлық та, батырлық та, мәрттік те, жомарттық та, ізгілік те оқығалар желісі арқылы суреттеліп берілген. Мұндай ұлы шығармалар халқын сүйген ұлы жүректен ғана туады.

Осылайша көне түркілердің әлемге қатысты философиялық көзқарастары мен дүниетанымдық аялық білімдері талдау нысанына айналды. Көне түркілердің дүниетанымындағы мораль, туыстық, достық, сыйластық, құрмет, байлық пен кедейлік, табиғат туралы ұғым-түсініктері талданады. Осы мәселелер төңірегінде аға ғылыми қызметкер Н. Қалиеваның «Интерпретативное поле концепта «Родство» в древнетюркском и современном казахском языках» деген тақырыптағы мақаласы Анкарада өткен халықаралық конференцияда баяндама жасалып, мақала жинақта жарық көрді. Аға ғылыми қызметкер А. Жалалованың «The world picture and system of concepts» тақырыбындағы мақаласы, аға ғылыми қызметкер А. Задаханованың «Verbalization in the linguistic consciousness of the concept *Friendship* in the ancient turkic worldview» деген тақырыптағы мақаласы III заманауи ғылыми зерттеулердің Стамбул халықаралық конгресі. Гедик Университеті, 06-08 мамыр 2022 ж. Стамбул, Түркия. жарияланды. А. Задаханованың «Көне түркілер дүниетанымындағы «Байлық» концептісі» деп аталатын мақаласы Түркияның Анкара қаласында өткен халықаралық конференция жинағында жарық көрді.

Жоғарыда аталған мақалаларда көне түркілер танымындағы әлем және жетілген адамға қатысты концептілер жүйесі талданады. Әлем туралы түсінік әруақытта адам танымымен байланыста қарастырылады. Жетілген адам танымындағы дұрыстық, жақсылыққа ұмтылу, адамгершілік қасиеттерді дәріптеу, бақытқа қол жеткізу сияқты ұстанымдар әлемді түсінуден, табиғатты сүюден, құтты қонысқа қол жеткізу мақсатына ұмтылудан туындайтындығы белгілі. Сондықтан ежелгі түркілердің дүниетанымындағы «Әлем Адам Еркіндік» ұғымдарының тұтастығы ажыратылмай бірлікте алынып қарастырылады.

Жоба жетекшісі, бас ғылыми қызметкер Г. Қосымова мен жетекші ғылыми қызметкер С. Құлбарақтың бірлескен авторлығымен «Kültegin eserindeki Dünya kavraminin tasvirii» деген тақырыпта Түркияның Анкара қаласында өткен IV халықаралық конгресте баяндама жасалып, презентацияланды. Баяндама мәтіні мақала ретінде жинақта басылып шықты. Бұл мақалада Күлтегін жырындағы Әлем концептісін бейнелейтін ұғым-түсініктер талданды. Күлтегін жыры – Түрік қағанатының құрылуын, салтанат құруын, түрлі тарихи кезеңдерді басынан кешуін, ел басқарған белгілі тарихи тұлғалары мен батырларын сипаттайтын ғажайып мұра.

Жырдағы эпикалық кең құлаш, тарихилық, уақыт тынысын дәл сипаттау, ежелгі түркілік дүниетаным, бүгінгі уақытпен үндескен философиялық толғамды ойлар, композициялық жинақылық, ақ өлең үлгісіндегі ырғақ пен ішкі ұйқас, поэтикалық таным қуаты – түркі халқының шығармашылық мәдениетінің, дүниені тануының биіктігін танытатындығы сөз болады.

Ғылыми жобаның шетелдік орындаушысы, филология ғылымдарының докторы, профессор Гурер Гульсевин мен Сәмен Құлбарақтың бірлескен авторлығындағы ««Общие мотивы в эпических поэмах «Кюльтегин», «Бильге каган» и «Тоньюкук»: специфика древнетюркского мировоззрения (древнетюркская картина мира)» атты мақаласы Л.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің Хабаршысында жарияланды. Мақалада Күлтегін, Білге қаған, Тоныкөк жырларында түркі халқының дәстүр-салты мен мықты идеологиясы көрініс бергендігі талданды.

«Күлтегін» жырында халық басына төнген зардаптар ашық айтылады. Дүниеге, байлыққа қызығу – адамға опа бермейді. Алдамшы байлыққа ұмтылған халық – елдігін жоғалтады. Байлық – адамдар арасындағы қызғаныш пен қараниетті, ашкөздікті өршітеді. Өз басының пенделігі артып тұрған қаған мен бектен, халықтан мемлекетшіл қайраткер тұлға шықпайды. Бүтін бір алып мемлекеттің күйреуі де, жауына кіріптар, бағынышты болуы да осындай құныққан пиғылдан, қамсыздықтан бастау алады. Елін, халқын сүйген ыстық жүректің жалынымен түркі халқын, келер ұрпақты қауіп-қатерден

сақтандырады. «Әлем» концептісі жырда кейіпкерлердің тағдыры, дүниені тануы мен қабылдауы, басынан өткерген өмір талқысы мен арман-мұраты, іс-әрекеті арқылы шынайы көрініс бергендігі жыр мәтіні бойынша талданды [24].

Г.Қосымованың «Абайдың «Толық адам» тұжырымының бастау көздері» деген тақырыптағы мақаласы Яссауи университетінің Хабаршысында жарияланды. Бұл мақалада адамзаттық құндылықтарды негіз етіп алып, ұлттық кодқа айналдырылған тұжырымдар көне және орта дәуір ойшылдарының еңбектерінде көрініс тауып, кейінгі Абай шығармаларында жаңа сипатқа айналғандығы қарастырылады. Абайдың Толық адамы Алланы сүйген, адамды құрметтеген, кісілік қасиеттерді дәріптеген, жамандық пен жақсылықтың шегін айыра білетін, жомарттыққа жаны құмар, жүрегінің үніне құлақ түретін, әділдікті жақтаған, өтірік-өсектен аулақ, еңбекқор, елін сүйетін ұлтжанды, жетілген адам. Жетілуді зерттеушілер қоғамда өмір сүріп жатқан адамдардың қайырымдылығын айтады. Қайырымдылық адамдардың арлы, әдепті, мейірімді, жанашыр, әділетті болуынан түзіледі. Абай және Аристотель, әл-Фараби, Ж. Баласағұн, А. Игүнеки еңбектерінде қайырымды адамдар – мемлекет мүддесін жоғары қоятын, адам тағдырына бей-жай қарай алмайтын, ақиқатты танып біле алатын, дұрыс ойлап, дұрыс шешім шығара алатын саналы адамдар. Толық адам моделінің табиғатын ашу, жетілген адамның дүниетанымындағы тереңдікті әр кезеңдегі рухани мұралардан іздеу, оларды этнос болмысымен, көркемдік әлемімен, бейнелі дүниетанымдық мәнімен байланыстыра қарастыру антропоцентризмнің өзекті мәселелеріне жатады. Толық адам бейнесін жасайтын образды сөздер мен фразеологизмдер, мақал-мәтелдер, афоризмдер модельдеудің уәжі мен нысаны ретінде бағаланады. Абай дүниетанымындағы құндылықтар жетілген адамның саналы әрекеттерімен байланыстырыла қарастырылып, оның бастау көздері ретінде тарихи мұралар алынады. Күлтегін, Тоныкөк, Білге қаған жырлары мен Ж.Баласағұнның «Құтты білік» дастанынан келтірілген афоризмдерде көтерілген ортақ мәселелерді топтастырсақ, бәрінде ортақ ойдың бар екенін аңғарамыз. Бұлар: халық пен ел билеушілерінің ара қатынасы, тоқшылық пен тыныштық, татулық пен ауызбіршілік, ақыл мен жүректің, ойдың бірлігі, қанағатшылдық пен тәубешілдік, достық пен сүйіспеншілік, тәуелсіздік пен еркіндік, дүниеқоңыздық пен тойымсыздық, ұлық болу мен кішік болу, өнегелі іс пен ізгілік, қайырымдылық пен жомарттық, т.б. Мұның бәрін қоссақ, идеалды адам қандай болу керек? деген сұраққа жауап аламыз деген тұжырым шығарылды.

Ғылыми жұмыстың есеп беріліп отырған тарауында көне түркілердің Әлемге қатысты философиялық көзқарастары мен дүниетанымына, аялық біліміне талдау жасау. Ежелгі және көне түркі дәуіріндегі адамдардың дүниетанымындағы адамгершілік,

туыстық, достық, құрмет, бай, кедей, табиғат, түс, тәңір, өмір концептілерін кейінгі дәуір мұраларымен салыстыра талдау, жаңғыру жолдарын айқындау жоспарланған еді. Жоспарланған істер толығымен орындалып, зерттеу нәтижесі халықаралық конференция материалдары мен журналдарда жарияланды.

2.2 Әлем моделін айқындау мәселелері бойынша халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция ұйымдастыру

Әлем моделін айқындау, «Әлем» туралы ұғым-түсініктің жалпы түркілік және қазақ руханияты мұраларындағы берілу сипатын талдау. Жаңа Қазақстан құру жолында азаматтардың тарихи санасы мен ұлттық санасын жаңғырту, рухани құндылықтар жүйесінің «Әлем» концептісінде көрініс табуын және Адам + Табиғат+ Қоғам бірлігінің адамзат дамуына, мемлекеттің кемелденуіне, адам бойындағы саналылық, кісілік, сүйіспеншілік, береке-бірлік, татулық пен тұрақтылық, достық, бақытқа ұмтылушылық қасиеттердің бұрынғы және бүгінгі құндылықтарға айналуын анықтау мақсатында 2022 жылдың 11 қазанында «Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің» рухани мұраларда берілу сипаты» тақырыбында Түркия, Қырғызстан, Ресей, Польша, Өзбекстан, Қарақалпақстан өкілдерінің қатысуымен Халықаралық конференция ұйымдастырылып, сәтті өтті. Халықаралық конференция тақырыбының өзектілігі Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың Қазақстан халқына арнаған «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» жолдауымен байланыстырылып, білім беру барысында жастар бойында Отаншылдық рухтың дәнін себуге бағытталған және жобаның маңыздылығын танытатын баяндамалар жасалды.

Конференцияның негізгі бағыттары:

1. Жаңа Қазақстан құрудағы тарихи және ұлттық сананы жаңғырту мәселесі
2. Рухани құндылықтар жүйесінің «Әлем» концептісінде көрініс табуы
3. «Әлем» концептісінде қамтылған Адам+Табиғат+Қоғам бірлігі тұжырымдарын оқыту тәсілдері болды.

Конференция Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің оқу ғимаратында онлайн-офлайн форматта қазақ, түрік, ағылшын, орыс тілдерінде өтті.

Жоба мүшелері төмендегі тақырыптар бойынша баяндама жасады:

1. Гульсевин Г. «Шумер және түркі өркениетінің тілдік байланысы»
2. Қосымова Г. «Көне түркі жазбаларының зерттелу жайы»
3. Құлбарақ С. «Қорқыт ата кітабындағы «Бата», «Ер бала» концептілері»
4. Калиева Н.Ш. «Қожа Ахмет Яссауидың «Диуан-и хикметіндегі» әлемді қабылдауы»

5. Жалалова А.М. «Жүсіп Баласағұн шығармашылығындағы әлемнің тілдік бейнесі»

6. Задаханова А.А. «Көне түркілердегі монотеизм»

Конференция жинағының электронды нұсқасы:

https://drive.google.com/file/d/1OcmHkMkn9tC3Fclc3_nIGHvoV4qm1WyG/view?usp=sharing

g

Алыс-жақын шетелдерден конференцияға қатысқан қатысушылар тізімі Қосымша Ә 1-кестесінде ұсынылған.

3 «Түркі адамы» концептісінің ұлттық болмысы Гильгамеш, Орхон-Енисей, Қорқыт, Қашқари мұраларындағы адам және әлем модельдерін әлемдік және отандық ғылым тарихындағы зерттеулермен салыстыра қарап, көне түркілердің уақыт пен кеңістік туралы дүниетанымының құрылымдық ерекшеліктерін жіктеу

Әлемдегі әрбір тілдік құбылыстың табиғи сипатын оның тілдік заңдылықтарымен қоса ұлттық болмысына, дүниетанымына, салт-дәстүріне, наным-сеніміне қатысты қарастыру этнос өкілдері үшін тіл мен мәдениетті сабақтастықта зерделеуге мүмкіндік береді. Мысалы, қазақ халқы үшін дүниеге шыр етіп келгеннен ананың әлдиімен басталып, адам өмірінің соңына дейінгі аралықтағы, басқаша айтқанда, тал бесіктен жер бесікке дейінгі ғұмырда санамызға сіңген ұлттық әдеп-ғұрып, салт-дәстүрдің тілде көрініс табуы адам дүниетанымын қалыптастырады. Сондықтан да әр халық өз дүниетанымын бағдарлауда түп тамырына барлау жасайды. Мұндай барлауды түркі әлемінің зерттеушілері Гильгамеш, Орхон-Енисей, Қорқыт, Қашқари, Әл-Фараби, Қожа Ахмет Яссауи, Ж. Баласағұн сияқты ғұламалардың мұралары арқылы жүргізетіні белгілі. Ғасырлар бойы көшпелілер отырықшы халық үшін қорқынышты әрі жұмбақ, қызық әлем болып келгендігі тарихтан белгілі. Мұны Мурад Аджи өзінің «История тюрков» атты еңбегінде қысқа әрі нұсқа түрінде тарихи фактілерді келтіре отырып, жақсы түсіндіреді

[25]. Автор «Скифы – таинственный народ» мақаласында «С. И. Руденко өзінің қазба жұмыстарын жүргізіп жатқанда түркілердің мәдениеті туралы шындық айтылмады да, жазылмады да. Жабық тақырып. ... Бірақ скифтер туралы айтуға рұқсат берілді. Олардың қорымдары мен қорғандарын зерттеуге рұқсат берілді. Және ғалымдар айтты, зерттеді. Алайда барлығын емес. Мысалы қай тілде сөйледі, шыққан тектері кім? Бастысы олар кім болған? Бұл жабық тақырып ретінде жұмбақ күйінде қалды» деп келтіреді [25,46 б.]. Міне сондықтан да түркі әлемін танытуға бағытталған қандай да болмасын зерттеу өзекті мәселені қозғаған құнды жұмыс болмақ. Мысалы, сан ғасырлар бойы жабайы болып саналған түркі өркениетіне жоғары баға берген Калифорния университетінің профессоры Менхен-Хельфен Оттоның «История и культура гуннов» атты еңбегі түркі әлемін зерттеудің жаңа бағыттары мен мәселелерін алып келді [26]. Ал біз өз кезегімізде жоба аясында көнетүркі әлемін танытуға бағытталған бірқатар жұмыстар атқарылды деп айта аламыз.

Отандық ғылым тарихында, оның ішінде қазақ лингвистикасы мен тюркологиясында шумер мәдениеті мен тілін зерттеп жүрген алдыңғы қатарлы ғалым, әрі жоба жетекшісі Г.С. Қосымованың жобаға дейінгі Шумер әлеміне қатысты ғылыми зерттеулері тақырыптың кеңінен ашылуына ықпал етті. Г.Қосимова Стамбулдың Kesit баспасынан шыққан «Тілдің тарихын дәуірлеудің теориялық негіздері. Шумерология және түркітаным мәселелері» атты кітабында автор шумерлер дүниетанымын бейнелейтін әлемге және адамға қатысты сөздерді көне түркілер тіліндегі сөздермен, сөз тіркестерімен салыстыра талдау жасайды. Мысалы: panga-йаңа (жақ, тұс), tur-йир (жер, мекен, жер жүзі), тул-йул (қайнар, бұлақ, жылға), гарим-арық (өзен, арық), ги-ы (ағаш, өсімдік, орман), гиш-йыш (орман, ағаш), гуд- уд (ірі қара мал), ун- кун (күн, ел- жұрт), уд-өд (заман, уақыт), ада- ада (ата), геме-әке (әпке), шулпаэ-чолпан (шолпан жұлдыз), булуг-булуң (бұрыш, түкпір), даг-тан (таң сәрі), алим-илик (ел басқарушы), дингир-тенри (тәңірі) тағы басқа жүздеген сөздерді шумер-көне түркі-қазақ тілдеріндегі мағынасы мен құрамын талдап көрсетеді. Осындай зерттеулерін басшылыққа алған ғалым монографияның «Шумерлердің «Гильгамеш» эпосы мен Орхон мұраларындағы «Адам-Әлем-Еркіндік» ұғымдарының сабақтастығы» тарауында жалпы түркі танымындағы орын, жер, киелі мекен ерекше екендігін зерттеу барысында Күлтегін мәтінінде кездесетін «Бұл киелі жер еді. Қазірде киелі жерге айналды. Осындай киелі жерге мәңгілік тас жасаттым, жаздырттым» деген тұсы мен шумер мәдениетіндегі өмір ағашының өзіндік сабақтастығын нақты дәлелдеген [27,45 б.]. Г. Қосимова Шумерлердің "Гильгамеш" эпосы мен орта ғасырлық түркі мұраларындағы дүниетанымды салыстырып, ортақ идеялар мен өмірлік тұжырымдардың, әдет-ғұрып пен салт-

дәстүрлердің бірдейлігін дәлелдеген. Түркі қоғамында Шумерлерге қызығушылықты тудырған ғалым Осман Недим Туна еді [28]. Осман Туна еңбектерін қазіргі ақпараттық технология заманында көпшілікке танытып жүрген ғалым Г. Гулсевин.

Жоба мүшесі Түркия профессоры Г.Гулсевин «Шумер мен түркі өркениетінің тілдік байланыстары» атты мақаласында Шумер мен түркі тілінің байланысының Түркияда зерттелуін қарастырып, Осман Недим Туна мен Ф. Хоммельдің зерттеулеріне тоқталған. Осман Туна түркінің 165 сөзі шумер тіліне қандай жолмен енгенін дәлелдеген пікірін жан-жақты талдап, оның дұрыстығын алға тартады.

Гильгамеш, Орхон-Енисей, Қорқыт, Қашқари және жалпы көнетүркілер мұраларындағы адам және әлем модельдерін отандық ғылым тарихындағы зерттеулерге шолуды Г. Қосымова «Көне түркі жазбаларының зерттелу жайы» атты мақаласында қарастырады. Мақалада автор М. Жолдасбеков, Қ. Мырза, Қ. Сартқожа, Ғ. Айдаров, Т. Еңсегенов және т.б зерттеушілердің еңбектеріндегі тарихи деректер мен ғылыми тұжырымдар, талдаулар ғылыми жобаның жүзеге асуына ықпал ететіндігін келтірген.

С. Құлбарақ жоба мақсатын жүзеге асыру аясында ұйымдастырылған «Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің рухани мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық конференцияда «Қорқыт ата кітабындағы «Бата», «Ер бала» концептілер» тақырыбына баяндама жасап, Қорқыттың әр жыр соңында ел қорғаушы ер балалар мен қалың бұқараға беретін батасының астарында елді ұйыстырушы қуатты идеология бар екендігін анықтайды. Қорқыт Батасында айтылатын батырлық, данагөйлік, ақылдылық, білімдарлық, өршіл рух ер баланың жан серігі болуы керек деген қорытындыға келіп, бүгінгі жас ұрпаққа ел болашағы үшін осы қасиеттерді бойына сіңіру керектігін алға тартады.

Н.Ш. Қалиева «Әлем моделінің шумер және көне түркі дүниетанымындағы іздері» атты мақаласында отандық ғалымдардың шумер тіліне қатысты зерттеулері қарастырылған, сондай-ақ «Әлем» моделіне қатысты ұғымдардың тілдегі вербализациясы нақты деректермен көрсетіліп, шумерлер дүниетанымы негізінде «Әлем» моделін «Аспан мен Жер», «Құдай», «Теңіз», «Күн», «Космос», «Жұлдыздар», «Тау», «Табиғат», «Адам» ұғымдары топтастырылған. Мақаланың толық нұсқасының сілтемесі.

<https://www.istanbulkongresi.org/kongre-kitaplari>

А. Яссауи универсиеттінің хабаршысының 2023 жылғы №3(129) нөміріне жарияланған Г.С. Қосымова мен Қ.С. Телгожаеваның «The nature of linguistic units in the concept of "Human-World-Time" in M. Kashkari's work "Divani Lugat-it-Turk"» атты мақалаларында М. Қашқаридың нақылдар мен ақылдарында айтылған өсиет сөздер

негізінде жалпы адамзаттық құндылықтардың бүгінгі күндегі маңыздылығы қарастырылған. Мақалада Адам ұғымының пенде, кісі семантикалық өрісі арқылы кеңейе түсетіндігі, адами құндылықтың жоғалмауы қазақтың кісіні күте білу дәстүрінде екендігі дәлелденді. <https://journals.ayu.edu.kz/index.php/habarshy/issue/view/63/77>

А. Жалалова. «Жүсіп Баласағұн шығармашылығындағы әлемнің тілдік бейнесі» атты мақаласында Ж. Баласағұнның «Құтты білік» шығармасы өз дәуірінде ғана емес, бүгінгі күнге дейін құндылығын жоймаған, мазмұны жағынан адам санасын толғандыратын, даналыққа деген құштарлықты арттыратын жырлар жинағы. Ол адамгершіліктің, адалдықтың, қайырымдылықтың өлеңмен өрілген өзара байланысы; халықтың құты, дәулет-ырысын сипаттайтын туынды. Бұл тарихи сабақтастық пен көркемдік үйлестікке құрылған бұл шығарма талғам мен стильдік құрылымдар тұрғысынан ежелгі дәуірді елестетсе, өлең формасы, жасалу жүйесі, сөз орамдары шығыстық өрнекті қамтығандығын алға тартады.

Н. Қалиева «Қожа Ахмет Яссауидың «Диуан-и хикметіндегі» әлемді қабылдауы» атты мақаласында ақынның дүниетанымын зерттей келіп, «Қожа Ахмет Яссауи «Диуан-и хикметінде» ақыретті бірінші орынға қоятын дүниетанымды ұсынады. Оның ойынша, ақыретке жету үшін ақыретке негізделген дүние тіршілігін жасап, дүниенің пайдасын көру өте маңызды. Осы бағытта оның ақыретті бірінші орынға қойып, дүниені тәркі еткенін көреміз. Қожа ахмет Ясауи дүниені, мына кең әлемді Алла үшін көз жасын төгетін жер ретінде қабылдап, бейнелейді» деген қорытындыға келген.

Монографияның 2.1 тарауында адам және әлем модельдерін қарастырған әлемдік және отандық ғылым тарихындағы зерттеулердің тың ізденістерін Қ.Телғожаева, А. Задаханова «Көшпелілер дүниетанымындағы «Адам-Әлем-Еркіндік» ұғымдарының тұтастығы жайындағы тың ізденістер» деген атаумен қарастырып, салыстырмалы түрде шолу жасайды. Зерттеу барысында сак, ғұн дәуірінен қалған, қазақ даласынан табылып жатқан Алтын Адам құпияларын математика және кванттық оптиканың әдістері арқылы ашып, көшпелілер тарихы 50 000 жыл уақытты қамтитын өркениет екендігін дәлелдеп, жапондық ғалымдардың қызығушылықтарын туғызып отырған М. Жылқыбаеваның еңбегіне тоқталған [29]. Көшпелілерге деген әлемдік көзқарастарды кеңінен талдай отырып, көшпелілер өркениетін мен дүниетанымын танытуды археологиялық ескерткіштердің маңыздылығын дәлелдеген. Отандық тарихшы М. Қозыбаевтың [30] көшпелілер өркениеті мен мәдениетін дала өркениеті деп бөліп алып қарастыруына қарсы пікір білдірген Б.У. Китиновтің пікірі де жан-жақты талданып, М. Қозыбаев терминінің ұлт үшін маңыздылығы зор екендігі айтылған [31].

Монографияның «М.Қашқаридің «Дивани луғат- ит түрк» еңбегі мен «Қорқыт ата» жырындағы «Адам-Әлем-Уақыт» ұғымындағы лингвотанымдық бірліктердің сипаты» атты 4.2. тарауында жоба мүшесі Қ.С. Телғожаева «Дивани луғат-ит түрк» пен «Қорқыт ата» кітабындағы «Түркі Адам» концептісін танытатын тілдік бірліктерді талдай келіп, төмендегі түркідүниетанымындағы адами құндылықтардың көрсеткішінің диаграммасын ұсынды.

Салыстыру нәтижесі бойынша қай заманда болмасын «Адам» концептісі ақыл, білім, ілім ұғымдарымен қатар жүретіндігі дәлелденді. Тарау тақырыбын зерттеу барысында Қ. Телғожаева «Уақыт» ұғымындағы лингвистикалық тілдік бірліктер түркілік ділдің өзгешелігі мен рухани байлығын зерттеуде ерекше мәнге ие – құрылымдар екендігін Қашқари мен Қорқыт Ата кітабында жиі ұшырасатын уақыт ұғымының субконцептілерін салыстыра талдау арқылы айғақтап, нәтижелерін кесте түрінде ұсынған. Белгілі ғалым А. Сейдімбек қазақтың нақтылы уақыт туралы дәстүрлі таным-түсінігін төрт түрлі межеге бөліп қарастыратындығын басшылыққа ала отырып, М. Қашқари, Қорқыт дәуіріндегі тілдік қолданыстар негізінде осы төрт түрлі межеге нақты мысалдар келтіреді және сөйлем ішіндегі етістіктің шақ категориясы арқылы дәлелденетін лингвистикалық уақытта қамтылған.

Жаңа Қазақстан құру жолында азаматтардың тарихи санасы мен ұлттық санасын жаңғырту, рухани құндылықтар жүйесінің «Әлем» концептісінде көрініс табуын айқындау мақсатында 2022 жылдың 11 қазанында «Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің» рухани мұраларда берілу сипаты» тақырыбында халықаралық конференция ұйымдастырылды (Қосымша Д).

Гильгамеш, Орхон-Енисей, Қорқыт, Қашқари мұраларындағы адам және әлем модельдерін әлемдік және отандық ғылым тарихындағы зерттеулермен салыстыра қарап, көне түркілердің уақыт пен кеңістік туралы дүниетанымының құрылымдық ерекшеліктерін жіктеу барысында жоба мүшелері жазба мұраларда кездесетін тілдік бірліктерге лингвистикалық талдау жасай отырып, төмендегі мақалалар да қарастырылған:

1. Kosimova G. Sümer ve türk dillerinin benzerliği sorunu: türk bilim adamlarının görüşleri. Yeni Türkiye-Kazakistan özel Sayısı II, Sayı 124. Ankara, 2022. P.222-229.

2. Қалиева Н.Ш. «Әлем моделінің шумер және көне түркі дүниетанымындағы іздері». заманауи ғылыми зерттеулердің III Стамбул халықаралық конгресі. Гедик Университеті, 06-08 мамыр 2022 ж. Стамбул, Түркия.

3. Kossymova G. S., Zadakhanova A. A. Понятие "Мир" в шумерском и тюркском сознании. Hagia Sophia 4. International conference on multidisciplinary scientific studies, February. 11-13, 2022 İstanbul, Turkey.

4. Н. Қалиева, Х.Бишкин. Түркі дүниесінің фразеологиялық бейнесіндегі «Әлем» концептісі. «Түрік фразеологиясы: зерттеулер, ғылыми-теориялық методология және оның болашағы» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция. Түркия. Стамбул, 24-27 сәуір 2023 ж., 180-184 б.

5.Н. Калиевой Х. Бишкин. «Түркі паремиялогиясындағы «Адам» концепті (қазақ және түрік тілі материалдары негізінде)» Түркі әлемін зертеу бойынша X халықаралық симпозиум. 14-16 маусым, 2023.

6. Г. Қосымова. «Eski Türklerin bilgisinde «yaşam» kavramının zaman ve mekan çerçevesinde temsili» «prof.dr. Bilgehan atsiz gökdağ armağanı». Анкара, Акçağ Yayınları 2023, 211-218 б.

7. G. S Kossymova, K. S. Telgozhaeva. The nature of linguistic units in the concept of "Human-World-Time" in M. Kashkari's work "Divani Lugat-it-Turk". Яссауи университетінің хабаршысы. №3 (129) 2023. 24-37 б.

8. Жалалова А. М., Телгожаева Қ.С. Characteristics of anthroponyms in ancient Turkic heritages in the concept of «world». XXV халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары жинағы. 27-30 маусым 2023 ж. Сан-Франциско, АҚШ, – 333-337 б.

3.1 Көне түркі мәдени жәдігерлеріндегі дүниетанымдық мазмұнды құндылықтарды қазақ халқының рухани игілігіне кіріккен дүниетанымдық ұстындарымен салыстыра талдау және оларды мәдени антропологиялық тұрғыдан негіздеу, олардың ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы мәнін түсіндіру

Көне түркі өркениетінен бастау алатын, ғасырдан ғасырға өте келе мәңгі мұраға айналған мәдени жәдігерлер түркі халықтарының тарихынан үлкен орын алады. Зерттеу жұмыстарын жүргізуде Орхон-Енисей, Қорқыт, Қашқари, Әл-Фараби мұраларындағы адам және әлем үлгілерін әлемдік және отандық ғылым тарихындағы зерттеулермен салыстырып, көне түркілердің уақыт туралы дүниетанымының құрылымдық ерекшеліктері айқындалды. Осындай көне жәдігерлер тіліндегі құндылықтарды казак халқының дүниетанымымен салыстыра зерттеу төл тарихымызға тереңірек үңілуге мүмкіндік береді. Салыстырмалы зерттеу туралы айтылған ой-тұжырымдарға сүйенсек: «Өз тарихымызды әлем тарихымен салғастыра сараптағанымыз жөн. Өз тарихымызды әлем тарихымен салғастыра зерттеу арқылы дүниедегі бұрынғы орнымыз бен қазіргі орнымызды айқынырақ ажырата аламыз. Адамзаттық өркениет тарихы мен дамыған елдер тарихын өз тарихымызбен салғастыра зерделеу арқылы дамудың табиғаты мен заңдылықтарына қанығамыз...» [32].

Ғылыми жоба бойынша осындай салыстырмалы зерттеу жүргізу барысында көне түркі дүниетанымындағы «Әлем» концептісі туралы материалдар жинақталып, ғылыми түрде жүйеленді. 20 томдық «Қазақ халқының философиялық мұрасы» жинағынан «Ежелгі көшпенділер дүниетанымы» қарастырылды, ежелгі көшпенділер санасындағы «Әлем» ұғымының ерекшеліктері зерттеліп, олардың бірлігі мен ежелгі түріктердің дүниетанымымен байланысы айқындалды. «Қорқыт ата кітабындағы» көне түркілердің дүниетанымдық бейнесі зерделенді. 7-8 ғасырларда Сыр бойын мекендеген оғыз-қыпшақ тайпаларының дүниетанымы мен батырлық дәстүрі, даналығы мен этнографиясы, «Бейбітшілік» ұғымы, батырлық эпостардағы адами қасиеттер, батырлық, туыстық, үлкен-кішіге ізет, туған жерге деген сүйіспеншілік, көшпелі елдің даңқы мен дәстүрі, табиғатты аялау, үйлесім табу және басқа да мәселелер туралы өмірлік философиясы қарастырылды [33].

Тарихсыз, өткенсіз ел болмайды. Тарих – тағылым, тарих – өткен уақыттың баяны. Тарих тағылымына арналған жоба аясында дайындалған монографияны жазуда тарихпен, философиямен, әдебиетпен, мәдениетпен қатар ұлттық бірегейлік те көрініс тапты, себебі, ұлттық бірегейліктің қалыптасуында тарихты, тарих тағылымын, тәжірибесін білу, ұғыну болады. Тарихсыз бірегейлік болмайды, бірегейлік құндылықтардан тұрады. Сол құндылықтарды бойына сіңірген адам ғана ұлттық бірегейлікті ұстана алады, тарихқа қарап бой түзейді. Ұлттық бірегейліктің басты белгілеріне жататындар: ұлттық тәрбие, ұлттық дәстүр, ата діннің тазалығы, тарих, тарихтағы ата-баба дінін құрметтеу, ұлт мәдениетінің әлеуметтік айнасына айналған ұлы ұлт ойшылдарының философиясын түсіну, ұлттық өнер түрлері, туысқандық дәстүр,

тәртіп, тазалық, қоғамда, отбасында ұлттық құндылықтардың тегістей сақталуы, заман талабына сай бейімделу, білімді болу, ғылымға ұмтылу, т.б. Міне осы айтылғандардың барлығы ұлы ойшылдар еңбектеріне салыстырмалы талдау жасау арқылы монография тарауларында көрініс тапты.

3.2 Зерттеу материалдары негізінде республикалық және шетелдік басылымдарда мақалалар жариялау, авторлық құқыққа ие болатын монография шығару

Ғылыми жоба негізінде «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» атты ұжымдық монография әзірленіп, авторлық құқыққа ие болды (Қосымша Г). Монографияға пікір жазғандар: Фырат университетінің профессоры, филология ғылымдарының докторы Ахмет Буран (Түркия) және Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің профессоры, филология ғылымдарының докторы Ермекова Тыныштық Нұрдаулетқызы (Қазақстан). Авторлары: Г.С. Қосымова, С.О. Құлбарак, А.М. Жалалова, Н.Ш. Калиева, Қ.С. Телғожаева, Ә.А. Задаханова. Монография мазмұны кіріспе, 4 тарау, 12 тарауша, қорытынды бөлімнен тұрады (Қосымша В).

Монографияда көне түркілер дүниетанымындағы «Адам» және «Әлем» концептілері көне түркі ескерткіштері мен орта ғасыр мұраларын зерттеу материалдары негізінде талданды. Көне түркілер дүниетанымындағы «Адам» концептісінің өрісін құрайтын тілдік бірліктер семантикасы Абайдың «Толық адам» идеясымен сабақтастықта талданып, ой-тұжырымдар жасалды. Көне түркілер дүниетанымындағы «Әлем» концептісі шумерлер мен көне түркілердегі тәңірлік дәуір кезеңіндегі ұғым-түсініктер негізінде бағамдалды. Рухани мұралардағы дәстүр жалғастығы мен идеялар сабақтастығы монографияда «Адам+Әлем+Уақыт+Еркіндік» ұғымдарының бірлігі тұрғысынан қарастырылды.

Монографияның кіріспе бөлімін жазған жоба жетекшісі Г.Қосымова ежелгі дүниетанымдық ұғым-түсініктерді жаңғырту, көне түркілік мәдениеттің генезисі мен даму концепцияларын қайта қарау, олардың терминдік мәнінің қазіргі ғылымда интерпретациялану дәрежесін, қазіргі ғылыми термин мен ежелгі сөздік ұғымның сәйкестік деңгейін, зерттелу жайын қарастыру сияқты мәселелердің басын ашу қажеттілігін айта келе, қазіргі жаһандану дәуірінде жалпы адамзаттық құндылықтар мен түркілік құндылықтардың таразылануы, ұлтты сақтап қалу, кемел адам, кемел ұлт деңгейіне көтерілу жолдары бабалар жолымен салыстырғанда қандай болмақ деген мәселелерді қарастыру барысында көне түркілік наным-сенімдердің байлығын, өркениет

жасаудағы тәжірибесі мен білімінің молдығын, ойлау жүйесінің кеңдігі мен жан-жақтылығын талдаудың өзектілігіне тоқталған.

«Әлемдік және қазақ тілдеріндегі лингвомәдени және лингвокогнитивтік зерттеулердегі концептілер жүйесі» тақырыбындағы 1-тарауда әлемдік зерттеулердегі антропоцентристік бағыттағы көзқарастар бірлігі (Ә. Задаханова), отандық зерттеулердегі лингвомәдени және лингвокогнитивтік теорияның ұлттық дүниетанымға қатысты аспектілері (А. Жалалова), көшпелілер дүниетанымындағы «Адам-Әлем-Еркіндік» ұғымдарының тұтастығы жайындағы тың ізденістерге (Қ. Телгожаева, Ә. Задаханова) шолу жасалып, лингвомәдени және лингвокогнитивтік теорияның ұлттық дүниетанымға қатысты аспектілері, әлемнің тілдік бейнесі, тілдік тұлға, концепт терминдері зерделенді.

«Көне түркілер дүниетанымындағы «Адам» концептісіне қатысты тілдік бірліктердің семантикасы» тақырыбындағы 2-ші тарауда ұлттық танымдағы Адам концептісі: тарихи деректер мен пайымдаулар (Н. Калиева) мәселесі, көне түркі ескерткіштеріндегі Адам концептісіне қатысты лексика- фразеологиялық бірліктердің семантикасы мен лингвомәдени өрісі (Н. Калиева), көне мұралар мен Абай танымындағы «Кемел адам» ұғымының бірлігі (Г. Қосымова) сипатталады.

«Тәңірлік дәуір кезеңіндегі көне түркілер дүниетанымындағы «Әлем» концептісі» атты 3-ші тарауда ежелгі түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі (С. Құлбарак), көне түркілер дүниетанымындағы «Дала» концептісі: метафоралық тілдік бірліктер мен фразеологизмдердің прагматикасы (Г. Қосымова), көне түркілер дүниетанымындағы «Аспан» концептісіне қатысты тілдік бірліктер мен фразеологизмдердің ассоциативті символдық мәні (Г. Қосымова) ашылып, талдаулар жасалды.

4-ші тарау «Рухани мұралардағы дәстүр жалғастығы мен идеялар сабақтастығы» аталады. Бұл тарауда қарастырылатын мәселелер: шумерлердің «Гильгамеш» эпосы мен Орхон мұраларындағы «Адам-Әлем-Еркіндік» ұғымдарының сабақтастығы (Г. Қосымова), М.Қашқаридің «Дивани луғат- ит түрк» еңбегі мен «Қорқыт ата» жырындағы «Адам-Әлем-Уақыт» ұғымындағы лингвотанымдық бірліктердің сипаты (Қ. Телгожаева), Ж.Баласағұнның «Құдатғу білік» еңбегі мен Қожа Ахмет Яссауидің «Диуани Хикмет» кемел адам мен тұтас әлем және уақыт тұжырымдарына қатысты ортақ идеялар (А. Жалалова) төңірегіндегі зерттеулер қамтылған.

Қорытынды бөлімде (С.Құлбарак) жаңа Қазақстанның бүгінгі парасатты идеологиясының бағытын бағамдай отырып, бейбітшілік пен тұрақтылық, бірлік – тәуелсіздік ұстанымдарына тоқтала келе, түркілердің Әлем, Адам жөніндегі

дүниетанымы мен ой-толғамдарын зерделеу, оның қазіргі уақыт үшін де ғибратты пайымдарын қорытып, жас ұрпақтың бойында «Мәңгілік Ел» идеологиясын қалыптастыруда кеңінен қолданудың өзектілігіне тоқталады. Ата-баба аманатынан, түп тарихтан, ана тілі мен дәстүр-салтымыздан бастау алған ұлттық рух, сергек сана, ойлы ұстанымның адастырмайтынын, қазіргі ұрпақтың ұлттық ойлау жүйесі мен «Мәңгілік Ел» идеологиясын қалыптастырудағы көне түркілер аманатының салмағы үлкен екендігіне тоқтала кетті.

Сондай ақ зерттеу нәтижелері басқа да басылымдарда (ҚР БҒМ БҒСБК (КОКСОН) журналдарында, конференция жинақтарында) жарық көрді.

Жоба жетекшісі Г. Қосымова мен Қ.Телғожаеваның «The nature of linguistic units in the concept of «Human-World-Time» in M. Kashkari's work «Divani Lugat-it-Turk» тақырыбындағы мақаласы Яссауи университетінің хабаршысында жарыққа шықты (Түркістан. №3 (129) 2023. 24-37 б. <https://journals.ayu.edu.kz/index.php/habarshy/issue/view/63/77>). Мақалада авторлардың «Адам-Әлем-Уақыт» ұғымы – жалпыадамзаттың таным-түсінігі, болмысы, тұрмыс-тіршілігі, ұлттық сипаты, өркениеті мен мәдениеті, ділі, діні, тілдік байлығынан хабар беретін үшті ретіндегі көрінісі, үштікті тарихи жазбалар арқылы тану, орта ғасырдың жазба әдебиеттері негізінде тіл тарихын зерттеудің тілдің лексикалық, семантикалық, прагматикалық, парадигмалық қатынастарын тануға ықпал етуі туралы ой-тұжырымдар берілген. М. Қашқаридің «Дивани луғат-ит-турк» еңбегіндегі «Адам-Әлем-Уақыт» ұғымындағы лингвотанымдық бірліктердің сипатын лингвистикалық талдау жасау арқылы түркілік дүниетанымның ерекшелігі бағамдалды. Қашқари еңбегінің қазақ тіл білімінде зерттелу тарихына шолу жасалды. Зерттеудің жаңалығы – жалпы адамзат танымындағы «Адам-Әлем-Уақыт» ұғымдарының алғаш рет үштік ретінде қазақ тіл білімінде қарастырылып, лингвистикалық бірліктер сипатталды және аталмыш үштіктің қолданыс жиілігіне қарай ұлтты танытуға мысалдар кесте түрінде беріліп, түркі дүниетанымындағы адами құндылықтар көрсеткіші ұсынылған.

А. Жалалова, Н. Калиеваның «Cognitive description of proverbs-sayings and winged words in the language of ancient Turkic written monuments» атты мақаласы Торайғыров университетінің хабаршысы журналында жарияланды (№3 2023. 74-86 б. <https://vestnikhilological.tou.edu.kz/storage/journals/120.pdf>). Мақаланың басты мақсаты – көне түркі жазба ескерткіштері бойынша жиналған мақал-мәтелдер мен нақыл сөздердің дүниетанымдық қызметін, танымдық мәнін анықтау. Мақал-мәтелдердің халық өмірінің өткені мен бүгінін байланыстыратын алтын арқау, рухани, мәдени салт-дәстүрді жалғастырушы, адам санасында, қоғам жадында, тілінде, ділінде сақталатын рухани

казына болып табылатындығы, көне түркі жазба ескерткіштері тіліндегі аталы сөздер, мақал-мәтелдер концептілік жүйені анықтауда ақпараттық түсінік беретін лексикалық бірліктер екендігі, орта ғасырлық ақындар Ю. Баласағұни, М. Қашқари, А. Йүгінеки, С. Сарайи, Ә. Науаи, Р. Хорезми шығармаларының лингвоментальды кеңістігінде «адам» концептісі басты орын алатындығы, олардың даналық сөздері мен мақал-мәтелдері концептілік мәнге ие екендігі айқындалды. Жазба жәдігерлер тіліндегі мақал-мәтелдер мен қанатты сөздерің адамға қатысын, адамның қадір-қасиеті, мінез-құлқы, адамгершілігі, атақ пен абыройы тек адамға тән құндылықтарды көрсететін бірліктер арқылы «адам» концептісінің қатарын толықтыратын «ар, ұят» және оған қарама-қарсы «ұятсыздық» концептілері, «ерлік» және оған қарама-қарсы «ездік» концептілері, «жомарттық» және оған қарама-қарсы – «сарандық» концептілері және «қанағат» концептісіне талдау жасалып, «адам» концептісіне қатысты екі, төрт, мың сан атауларының символдық мәліметтерінің концептілік мәні назарға алынған.

Келесі Н. Калиева, А. Жалалованың «Қазіргі түркі тілдеріндегі концептінің зерттелу деңгейі» тақырыбына арналған (Тілтаным.- Алматы. №3 (91) 2023). Мақалада қазақ және өзбек тіл білімінде концептіге іргелі зерттеулер жүргізіліп келе жатқанын, дегенмен, жалпы концептіні түркі тілдерінде (қазақ, түрік, өзбек) теориялық тұрғыда зерттеуге, концептінің құрылымына диахрониялық және синхрониялық талдау жасау, түркі халықтарына ортақ жазба мұраларда кездесетін көне түркілер дүниетанымындағы концептілерді анықтап, оларға кешенді талдау мәселесі көтеріледі. Түркі тілдерінің (қазақ, түрік, өзбек) тіл білімі қоржынын салыстырмалы зерттеулермен толықтырудың маңызы айқындалды. Зерттеу жүргізу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері талданды, қазіргі түркі тілдеріндегі (қазақ, түрік, өзбек) концепт, концептосфераны зерттеуге арналған еңбектер іріктеліп, алынған ғылыми ақпараттар синтезделіп, қазақ, түрік, өзбек тіл біліміндегі осы бағытта жүргізілген зерттеулер жіктелді.

А.Жалалованың Скопус импакт факторлы базасында басылып шыққан «Correlation of the terms “concept” and “meaning” in modern linguistics» (XLinguae 16 (1), 191-200. DOI: 10.18355/XL. ISSN 1337-8384, eISSN 2453-711X. 2023. http://www.xlinguae.eu/issue-n_1_2023.html) мақаласында жалпы концепт пен ұғым түсініктері, олардың ұқсастығы мен айырмашылықтары сипатталады. Бұл терминдердің тілдік саралануы олардың мазмұнын, негізін, қолданылу аясын салыстыру арқылы жүзеге асады. Терминдерінің өзара байланысы әртүрлі лингвистикалық мектептер мен бағыттар тұрғысынан бағамдалады. Концептінің оны ұғымнан ажырататын негізгі белгілері зерделенеді. Концепттік жүйе мен адам жадының мағыналы бірлігі ретінде

концептің танымдық мәні сипатталады. Коммуникативті-когнитивтік парадигманың пікірталас мәселелерінің бірі – «ұғым» мен «концепт» арақатынасы бойынша зерттеушілердің ең көп тараған көзқарастары қарастырылады, қазіргі тіл біліміндегі бір-бірімен тығыз байланысты және тұрақты өзара әрекеттесудегі «концепт», «ұғым» терминдерінің концептуалды өрісі талданды. Талданатын терминдердің біріктіруші де, ерекшеленетін де қасиеттері бар екендігі айтылады.

А.Жалалова, Қ. Телгожаеваның «Characteristics of anthroponyms in ancient Turkic heritages in the concept of «world» мақаласы XXV халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары жинағында жарық көрді (27-30 маусым 2023 ж. Сан-Франциско, АҚШ, – 333-337 б.). Мақалада көне түркі жәдігерлерінде кездесетін жалқы есімдер (кісі есімдері) «Әлем» концептісі шеңберінде қарастырылады. Зерттеу объектісіне Махмұд Қашғари Басқанидің «Дивани-лұғат-ит-түрк» және Жүсіп Хасс Хажиб Баласағұнның «Құтадғу билиг» еңбектеріндегі антропонимдер (адам есімдері) алынған. Жұмыстың негізгі мақсаты – түркі халқының тарихи жәдігерлерінде және қазақ ұлтында кездесетін антропонимдерді салыстыра зерттеу.

3.3 Зерттеу нәтижелерін жоғары оқу орындарының Филология факультеті немесе «Түркология» мамандығы студенттеріне арналған «Ойшылдар іліміндегі Толық адам бейнесі» элективті курсы бойынша оқу үдерісіне енгізіп, апробациядан өткізу

«Ойшылдар іліміндегі Толық адам бейнесі» атты элективті курс Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің 6B02302 Филология мамандығының Білім беру бағдарламасына «Абайтану: «Толық адам» ілімі» деген атауға өзгертілді (Қосымша Ғ). Өзгеру себебі мамандықтың Білім беру бағдарламасына жауапты Тұлғалар курс атауының Абайтануға қатысты болуын қалады. Білім беру бағдарламасына элективті курс болып енсе де, филология мамандығына түсетін студенттердің саны өте аз болғандықтан, бұл курсты ешкім таңдамады.

«Абайтану: «Толық адам» ілімі» элективті курстың Силлабусы және Оқу-әдістемелік кешені дайындалып, курс жалпы білім беретін орта мектеп мұғалімдері мен «Түркология» мамандығы студенттеріне арналып өткізу жоспарланды (Қосымша Ғ). Жоспар бойынша 2023 жылдың 17 қазанында «Абайтану: «Толық адам» ілімі» курсы Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Филология институтында өткізілді. Курс бағдарламасына Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Филология институтының директоры А.В.Таңжарықова мен «Өрлеу» Біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» АҚ филиалы Алматы облысы бойынша кәсіби

даму институтының басшысы К.К.Нұрлыбаев қол қойды. Аталған курсқа Алматы қаласы мен Алматы облысының жалпы білім беретін орта мектеп мұғалімдері және «Түркология» мамандығының 4 студенттері қатысты. Курс өте жоғары деңгейде өтті, қатысушыларға Сертификат табысталды.

Курс жұмысының мақсаты: қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімдеріне қазақ әдебиетінің көрнекті саласы-Абайтану ғылымының мектептердегі оқыту мәселелері бойынша педагог ғалымдардың тәжірибесін көрсету, пікір алмасу алаңын құру және кері байланыс жасау болып бекітілді.

Курс жұмысының міндеттері:

Абайдың «Толық адам» ілімін оқу-тәрбие процесінде сабақтастырудың жолдарын көрсету;

Абай шығармашылығын мектептерде оқыту тәжірибесіндегі ерекшеліктерді көрсету;

Абай ілімін зерттеуші ғалымдардың тәжірибесін оқып-үйрену;

теория мен практика теңгерімінен алған білімдері бойынша кері байланыс тапсырмаларын орындау болды.

Курс жұмысын жүргізуші - Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Филология институты, академик С.Қирабаев атындағы қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының профессоры, филология ғылымдарының докторы Гүлбану Қосымова.

«Абайтану: «Толық адам» ілімі» курс жұмысының бағдарламасы ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» атты ғылыми жобаның зерттеу нәтижелерінің аясында мынадай мәселелерді қамтыды:

1.Абайдың «Толық адам» ілімінің бастау көздері.

2.Абайдың «Толық адам» тұжырымына енетін ұғым-түсініктер.

3.«Толық адам» тұжырымының ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарда көрініс табуы.

4.«Толық адам» бейнесін жасайтын образды сөздер мен фразеологизмдер, мақал-мәтелдер мен афоризмдер.

Курс мазмұнында ҚРҒЖЖООМ Ғылым комитетінің тарапынан гранттық қаржыландырылған «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» атты ғылыми жоба негізінде әзірленген «Абайтану: «Толық адам» ілімі» атты курстың оқу-әдістемелік кешенінің материалдары пайдаланылды.

Кешен 40 беттен тұрады. Оны мазмұнында Силлабус, 15 сағаттық дәріс тезистері, пайдаланылатын әдебиеттер тізімі, семинар сұрақтары мен тапсырмалары, СӨЖ

тапсырмалары және курстың оқу жабдықтау картасы бар. Оқу-әдістемелік кешен кітапша болып баспадан шығарылды (Қосымша Ғ).

ҚОРЫТЫНДЫ

Әлемдік өркениеттің дамуына сүбелі үлес қосқан, көне түркі әлемінен тарайтын түркі мәдениетінің ерте дәуірден бүгінгі күнге дейінгі тыныс-тіршілігі көптеген зерттеулердің арқауына айналды. Дегенмен, көне түркі дүниетанымы толық зерттеліп бітті деуге ешқандай негіз жоқтығын ескере отырып жазылған «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» жобасының аясында жасалған зерттеулер бұған дәлел бола алады десек қателеспейміз. Бұл біріншіден, «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында Абайдың «Толық адам» тұжырымы негізінде көне түркі және қазақ дүниетанымындағы Адам моделінің лингвомәдени және лингвокогнитивтік бағыттарын талдауда концептуалды өріс құрайтын концептілерді зерделеуге мүмкіндік берді. Бұл бағытта шумер және көне түркі жәдігерлеріне байланысты материалдар жинақталды; көне түркі дүниетанымындағы Адам моделіне қатысты ұғымдар шумер тілімен салыстырыла жүйеленді. Көне түркі дүниетанымындағы Адам моделіне қатысты концептуалды өрістегі вербалды бірліктер айқындалып, ежелгі түркілердің ойлау деңгейі, философиялық көзқарастары және аялық білімі мысалдар арқылы талданды.

Көне түркілер дүниетанымындағы Әлем моделіне қатысты ұғым-түсініктерді шумер тілімен салыстыра жүйелеу, олардың тілдегі вербалды көрінісін анықтау мақсатында отандық және шетелдік халықаралық конференцияларда баяндамалар жасалды. Көне түркі дәуірі мен ежелгі түркілердің дүниетанымындағы Әлем моделінің концептуалды өрісінің қолданыс аймағы анықталып, көне түркілер философиялық көзқарастары мен дүниетанымына, аялық біліміне талдау жасалды.

Көне түркі мифологиясынан бастау алатын түркі тілдес халықтардың бүгінгі мәдениеті мен дүниетанымын толық түсіну түркілер мен ежелгі қазақтардың дәстүрлі мәдениетіне қайта оралуға алып келді. Бұл ретте шумер және көне түркілер дүниетанымындағы адамгершілік, туыстық, достық, құрмет, бай, кедей, табиғат, түс, тәңір, өмір концептілері кейінгі дәуір мұраларымен салыстырыла талданды. Осындай зерттеу жұмыстарының нәтижесін жариялау мақсатында және Әлем моделін айқындау мәселелері бойынша халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция ұйымдастырылды.

«Толық адам» концепциясы шумер әдебиеті (Гильгамеш), көне түркі ескерткіштері (Орхон-Енисей дастаны), ерте ортағасырлық жазу (Ә.Науаидың «Ескендір» поэмасы) негізінде талданды.

Жалпы «Түркі адамы» концептісінің ұлттық болмысы Гильгамеш, Орхон-Енисей, Қорқыт, Қашқари мұраларындағы Адам және Әлем моделдері әлемдік және отандық

зерттеулермен салыстырылып, уақыт пен кеңістік туралы көне түркілердің дүниетанымының құрылымдық ерекшеліктері жіктелді.

Зерттеу материалдары негізінде отандық және шетелдік басылымдарда, оның ішінде – 22 мақала отандық конференцияларда, шетелдік конференцияда – 19 мақала, КОКСОН журналдарында – 6, Скопус базасына кіретін журналда 1 мақала жарияланды. «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» тақырыбында монография шығарылып, авторлық құқыққа ие болдық.

Жоба аясындағы зерттеу еліміздің жоғары білім беру жүйесіне Абайдың «Толық адам» ілімі бойынша жаңа білімдерді енгізуге және оның ғылыми негіздерін жүйелеу бағытында орындалып отыр. Алынған зерттеу нәтижелері жоғары оқу орындарының Филология факультеті немесе «Түркология» мамандығы студенттеріне арналған. «Абайтану: «Толық адам» ілімі» атты элективті курс бағдарламасы негізінде оқу-әдістемелік кешен дайындалып, оқу үдерісіне енгізудің жолдары қарастырылды.

Жоба жетекшісі Г.Қосымованың қолдауымен «Абайтану: «Толық адам» ілімі» курсы бойынша «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығында Алматы қаласы және Алматы облысы мұғалімдері мен студенттерге дәріс оқылды.

Қазіргі таңда күрделі әрі жауапкершілікті қажет етіп отырған Абайдың «Толық адам» ілімін насихаттау, оның теориялық-практикалық негіздемесін жасау өте күрделі әрі жауапты мәселе. Сондықтан алдағы уақытта да аталмыш ілім өзекті бола береді деп ойлаймыз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Тоқаев Қ.К. Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан. [Электронды ресурс]. – 2020 – URL: https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences [қатынау 24.10.2023. 21.00].
2. Мырзахметұлы М. Абай. // Abai.kz ақпараттық порталы. [Электронды ресурс]. – 2019 – URL: <https://abai.alemi.kz/kz/post?cid=42> [қатынау 25.10.2023. 11.00].
3. Абай шығармалары. 1-т, 2-т. – Алматы: Жазушы, 1986. – 200 б.
4. Қосымова Г. Көне түркілік дүниетанымдағы Адам концептісінің Абайдың «Толық адам» тұжырымымен сабақтастығы // «Толық адам» тұжырымының жазба мұраларда берілу сипаты» атты хал. дөңгелек үстел материалдары. – Алматы, 2021. – 50-55 б.
5. Сүлейменов О. Сөз коды. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 60 б.
6. Аюпов Н.Г. Тенгрианство как мировоззрение тюркоязычных народов // Сборник докладов Первой Научной конференции «Тенгрианство – мировоззрение алтайских народов». Бишкек, – 2003. – с.65-83
7. Байымбетова Р.К. Түркілер дүниетанымының тілдік репрезентациясы (VII-IX ғасырлардағы түркі ескерткіштерінің тілі негізінде) Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертацияның авторефераты. – Астана: Еуразия ҰУ, 2010. – 15 б.
8. Clauson G. An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish. Oxford: Oxford University, 1972. – 930 б.
9. Мәдени философиялық энциклопедиялық сөздік. – Алматы: Раритет, 2004. – 317 б.
10. Философия. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2006. – 400 б.
11. Нарымбаева А. Туран – колыбель древних цивилизаций. – А.: Раритет, 2009. – 686 с.
12. Сүлейменов О. АЗиЯ. – Алматы: Жазушы, 1992. – 295 б.
13. Қосымова Г. Тілдің тарихын дәуірлеудің теориялық негіздері. Шумерология және түркітаным мәселелері. Стамбул: Kesit Yayinlari, 2020. – 204 б.
14. Тоқаев Қ. Азия қаламгерлерінің I форумында сөйлеген сөзі. Сабақтастық. Әділдік. Өрлеу. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы наурыз – 2020 жылғы наурыз аралығында сөйлеген сөздері, сұхбаттары мен мақалаларының жинағы. I том. – Нұр-Сұлтан: Баспа-полиграфиялық орталығы, 2020. – 432 б.
15. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Арыс, 2007. – 796 б.

16. Қасқабасов С. Таңдамалы. Т. 2. Мифология. Фольклор. Әдебиет. Зерттеулер. – Алматы: Фолиант, 2014. – 344 б.
17. Сейдімбек А. Қазақтың ауызша тарихы. – Астана: Фолиант, 2008. – 728 б.
18. Сартқожаұлы Қ. Орхон мұралары. Тарихи танымдық этнографиялық әдебиет. – Астана: Күлтегін, 2003. Т. 1. – 392 б.
19. Екі мың жылдық дала жыры. / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 2000. – 752 б.
20. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М: Мысль, 1986. – 576 б.
21. Рымғали Н. Сөз өнерінің эстетикасы. – Алматы: Жазушы, 2003. – 388 б.
22. Науаи Ә. Ескендір қорғаны. – Астана: Фолиант, 2008. – 404 б.
23. Бердібаев Р. Дәстүр қуаты. – Алматы: Білім, 2005. – 306 б.
24. Әдеби жәдігерлер. Жиырма томдық. 1-т.: Көне дәуірдегі әдеби ескерткіштер. Құраст.: Ш. Ахметұлы, А. Әлібекұлы, Н. Базылхан, С. Қорабай, Қ. Орынғали, Қ. Сартқожаұлы. – Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2007. – 504 б.
25. Аджи М. История тюрков. – Москва: АСТ, 2015. – 317с.
26. Менхен-Хельфен Отто. История и культура гуннов \ пер. С англ. Л. А. Игоревского. – М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2014. – 479 с.
27. Қосымова Г.С. Тілдің тарихын дәуірлеудің теориялық негіздері. – Алматы: ҚазҰПУ, 2012. – 239 б.
28. Туна О.Н. Шумер және түркі тілдерінің тарихи байланысы: Түркі тілінің жасы мәселесі. – Анкара: Түрік тілі қоғамы, 1990. – 356 б.
29. Жылқыбаева М. Алтын Адамның аманаты. III том. – Алматы: Нұрлы Әлем, 2019. – 608 б.
30. Қозыбаев М. Шығармалары. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2013. Т.6. – 328 б.
31. Китинов Б.У. Цивилизация кочевников и фактор Сакрального (предварительные заметки) \\ Nomadic civilization: historical research. – 2022. – Т.2. №1. – С. 9-17.
32. Кекілбайұлы Ә. Сыр десте. – Алматы: Нұрлы әлем, 2009. Т.2. – 216 б.
33. Қорқыт ата кітабы. Түрік тілінен аударған Балтабек Ысқақов. – Алматы: Жазушы, 1994. – 160 б.

ҚОСЫМША А

Календарлық жоспар

13

Приложение 1.2
к настоящему договору
№ 180/36-21-23 от « 15 » апреля 2021 года

КАЛЕНДАРНЫЙ ПЛАН

1. НЕКОММЕРЧЕСКОЕ АКЦИОНЕРНОЕ ОБЩЕСТВО «КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЖЕНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ»

1.1 По приоритету: 8. Исследования в области образования и науки.

1.2 По подприоритету: 8.1. Фундаментальные, прикладные, междисциплинарные исследования проблем образования, науки, культуры и спорта в XXI веке, 8.1.2. Исследование актуальных проблем в области образования и лингвистики.

1.3 По теме проекта: ИРН АР09260204 «Система концептов в мировоззрении древних тюрков»

1.4 Общая сумма проекта: 51 210 663 (пятьдесят один миллион двести десять тысяч шестьсот шестьдесят три) тенге, в том числе с разбивкой по годам, для выполнения работ согласно пункту 3:

- на 2021 год - в сумме 12 038 837 (двенадцать миллионов тридцать восемь тысяч восемьсот тридцать семь) тенге;

- на 2022 год - в сумме 20 881 584 (двадцать миллионов восемьсот восемьдесят одна тысяча пятьсот восемьдесят четыре) тенге;

- на 2023 год - в сумме 18 290 242 (восемнадцать миллионов двести девяносто тысяч двести сорок два) тенге.

2. Характеристика научно-технической продукции по квалификационным признакам и экономическим показателям

2.1 Направление работы: Исследование актуальных проблем в области образования и лингвистики. Фундаментальное исследование.

2.2 Область применения: создание элективного курса «Образ совершенного человека в учениях мыслителей» для обучающихся филологического факультета и по специальности «Тюркология» высшего учебного заведения.

2.3 Конечный результат:

- за 2021 год: Будут проанализированы лингвокультурные, лингвокогнитивные исследования и рассмотреть концепции на тюркском и казахском языках.

Будут определены мировоззренческие теоретические концепций и взгляды на историю происхождения тюркских языков на этапе развития в соответствии с антропоцентрическим направлением.

Будут собраны материалы, образующие концептуальное поле, из шумерских и древнетюркских артефактов.

Будут систематизированы понятий относящихся к модели Человека в древнетюркском мировоззрении в сравнении с шумерским языком.

Будут выявлены вербальные проявления концептуального поля по отношению к модели Человека в древнетюркском мировоззрении, и проанализированы фоновые знания, уровень мышления, философских воззрений древних тюрков.

По материалам исследования будут опубликованы 2 статьи в журналах рекомендованных КОКСОН. Будет организован круглый. Планируется участие в международных или республиканских научно-практических конференциях с докладами.

- за 2022 год: Будут систематизированы понятия, относящиеся к модели мира в древнетюркском мировоззрении, в сравнении с шумерским языком, определены их вербальные проявления в языке.

Будут определены области применения концептуального поля языка применительно к модели мира в мировоззрении людей древней и древнетюркской эпохи.

Будут анализированы фоновые знания познавательных и философских взглядов древних тюрков на мир.

Будут анализированы понятия морали, родства, дружбы, уважения, богатства, бедности, природы, цвета, бога, жизни в шумерском и древнетюркском мировоззрении с наследием бо-лее поздних времен, для вы-явления путей возрождения.

Будет организована международная научно-практическая конференция по вопросам определения модели Мира.

По материалам исследования будут опубликованы 2 статьи в журналах рекомендованных КОКСОН, 1 статья в журнале входящий в базу SCOPUS или Web of Science. Планируется участие в международных или республиканских научно- практических конференциях с докладами.

- за 2023 год: Будут сопоставлены модели человека и мира в наследии Гильгамеша, Орхон-Енисей, Коркыт, М. Кашгари с исследованиями в истории мировой и отечественной науки.

Будут классифицированы структурные особенности мировоззрения древних тюрков о времени и пространстве.

Будет разработана и внедрена в учебный процесс программа спецкурса «Образ совершенного человека в учениях мыслителей».

Будет сделан сравнительный анализ идеологических ценностей древнетюркских культурных артефактов с мировоззренческими принципами духовного благополучия казахского народа и их культурно-антропологическим обоснованием, объяснены их роли в формировании национальной идентичности.

Будет проведена апробация элективного курса «Образ совершенного человека в учениях мыслителей» для студентов филологического факультета или по специальности «Тюркология» высшего учебного заведения. По материалам исследования будут опубликованы 2 статьи в журналах рекомендованных КОКСОН, 1 статья в журнале входящий в базу SCOPUS или Web of Science. Планируется участие в международных или республиканских научно-практических конференциях с докладами, будет опубликована 1 монография (авторское свидетельство).

2.4 Патентоспособность: Для монографии будет получено авторское свидетельство.

2.5 Научно-технический уровень (новизна): Исследовательский проект затрагивает очень важную тему в современном меняющемся обществе. Изменения в сознании в эпоху глобализации обязывают сегодняшнее поколение знать историю страны, земли, языка и культуры. Он направлен на сохранение верности исконным традициям, которые сформировали общую тюркскую культуру, включая национальные ценности, которые не терялись на протяжении многих веков и приводили к победам и достижениям в воспитании будущих поколений.

Научная новизна и значимость проекта проистекает из этих концепций, так как исследовательским направлением проекта является исследования в сфере образования и науки, а его приоритетным направлением является изучение актуальных вопросов в области образования и лингвистики. В современном обществе возродилось изучение актуальных вопросов языкознания, развитие общественного сознания и воспитание нового поколения осознанных людей. Комплексно будут определены механизмы реализации программы Елбасы «Мәңгілік ел», «Модернизация общественного сознания» и концепции «формирования нового качественного человека» в Послании Президента Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана в 2020 году.

2.6 Использование научно-технической продукции осуществляется: совместно с

Заказчиком и Исполнителем

2.7 Вид использования результатов научной и (или) научно-технической деятельности:

Результаты исследования станут основой для саморазвития и становления студентов, магистрантов и молодых ученых, в качестве совершенного человека. Также результаты исследования будут распространены в сфере высшего образования и будут использованы для оказания научной и методической поддержки молодым ученым, преподавателям высших учебных заведений филологических факультетов и для обучающихся по специальности «Тюркология».

Будет проведена апробация результатов исследования в международных и республиканских научно-практических конференциях в пределах Республики Казахстан и зарубежом.

Будут опубликованы 2 статьи в журнале входящих в базу данных SCOPUS или Web of Science, 6 статей в отечественных изданиях рекомендованных КОКСОН, монография - 1 (авторское свидетельство).

Будет разработана и внедрена в учебный процесс программа элективного курса «Образ совершенного человека в учениях мыслителей».

3. Наименование работ, сроки их реализации и результаты

Шифр задания, этап	Наименование работ по Договору и основные этапы его выполнения*	Срок выполнения*		Ожидаемый результат*
		начало	окончание	
2021 год				
1.	В рамках программы Елбасы «Модернизация общественного сознания», основанной на концепции «Совершенного человека» Абая, проанализировать лингвокультурное и лингвокогнитивное направления исследования по модели человека на древнетюркском и казахском языках	Март 2021г.	Июнь 2021г.	Будут проанализированы лингвокультурные, лингвокогнитивные исследования и рассмотрены концепции на тюркском и казахском языках. Будут определены мировоззренческие теоретические концепции и взгляды на историю происхождения тюркских языков на этапе развития в соответствии с антропоцентрическим направлением. По материалам исследования будет опубликована 1 статья в журнале, рекомендованном КОКСОН

1.2	<p>Сбор материалов из шумерских и древнетюркских артефактов, образующих концептуальное поле.</p> <p>Систематизация понятий, относящихся к модели Человека в древнетюркском мировоззрении в сравнении с шумерским языком.</p> <p>Выявить вербальные проявления концептуального поля по отношению к модели Человека в древнетюркском мировоззрении, проанализировать фоновые знания, уровень мышления, философские воззрения древних тюрков.</p>	Июль 2021г.	До 15 ноября 2021г.	<p>Будут собраны материалы, образующие концептуальное поле, из шумерских и древнетюркских артефактов.</p> <p>Будут систематизированы понятия относящихся к модели Человека в древнетюркском мировоззрении в сравнении с шумерским языком.</p> <p>Будут выявлены вербальные проявления концептуального поля по отношению к модели Человека в древнетюркском мировоззрении, и проанализированы фоновые знания, уровень мышления, философских воззрений древних тюрков.</p> <p>По материалам исследования будет опубликована 1 статья в журнале КОКСОН.</p> <p>Будет организован круглый стол.</p>
2022 год				
2.	<p>Согласно Модели мира на древнетюркском языке:</p> <p>Систематизация понятий, относящихся к модели Мира в древнетюркском мировоззрении в сравнении с шумерским языком, определение их вербальных проявлений в языке.</p> <p>Участие в международных и республиканских конференциях, презентации.</p> <p>Определение области применения концептуального поля языка применительно к модели мира в мировоззрении людей древней и древнетюркской эпохи.</p>	Январь 2022 г.	Июнь 2022г.	<p>Будут систематизированы понятия, относящиеся к модели мира в древнетюркском мировоззрении, в сравнении с шумерским языком, определены их вербальные проявления в языке.</p> <p>Будет участие в международных и республиканских конференциях, представлены презентации.</p> <p>Будут определены области применения концептуального поля языка применительно к модели мира в мировоззрении людей древней и древнетюркской эпохи.</p> <p>По материалам исследования будет опубликована 1 статья в журнале рекомендованном КОКСОН.</p>

2.1	Анализ фоновых знаний, познавательных и философских взглядов древних тюрков на мир. Анализ понятий морали, родства, дружбы, уважения, богатства, бедности, природы, цвета, бога, жизни в шумерском и древнетюркском мировоззрении с наследием более поздних времен, для выявления путей возрождения.	Июль 2022г.	До 15 ноября 2022 г.	Будут анализированы фоновые знания познавательных и философских взглядов древних тюрков на мир. Будут анализированы понятия морали, родства, дружбы, уважения, богатства, бедности, природы, цвета, бога, жизни в шумерском и древнетюркском мировоззрении с наследием более поздних времен, для выявления путей возрождения. По материалам исследований будет опубликована 1 статья в журнале, рекомендованном КОКСОН, 1 статья в изданиях, входящих в базы SCOPUS или Web of Science.
2.2	Организовать международную научно-практическую конференцию по вопросам определения модели Мира.	Август 2022г.	До 15 ноября 2022 г.	Будет организована международная научно-практическая конференция по вопросам определения модели Мира.
2023 год				
3.	Национальная сущность концепции «тюркский человек» в наследии Гильгамеш, Орхон-Енисей, Коркыт, Кашгари, сопоставление модели человека и мира с исследованиями в истории мировой и отечественной науки, классификация структурных особенностей мировоззрения древних тюрков о времени и пространстве.	Январь 2023 г.	Июнь 2023г.	Будут сопоставлены модели человека и мира в наследии Гильгамеша, Орхон-Енисей, Коркыт, М. Кашгари с исследованиями в истории мировой и отечественной науки. Будут классифицированы структурные особенности мировоззрения древних тюрков о времени и пространстве. По материалам исследования будет опубликована 1 статья в журнале, рекомендованном КОКСОН. Будет разработана и внедрена в учебный процесс программа спецкурса «Образ совершенного человека в учениях мыслителей».

3.1	Сравнительный анализ идеологических ценностей древнетюркских культурных артефактов с мировоззренческими принципами духовного благополучия казахского народа и их культурно-антропологическим обоснованием, объяснение их роли в формировании национальной идентичности. Публикация статей в отечественных и зарубежных изданиях по материалам исследований, издание монографии (авторское свидетельство).	июль 2023г.	До 1 ноября 2023 г.	Будет сделан сравнительный анализ идеологических ценностей древнетюркских культурных артефактов с мировоззренческими принципами духовного благополучия казахского народа и их культурно-антропологическим обоснованием, объяснены их роли в формировании национальной идентичности. По материалам исследования будут опубликованы 1 статья в журнале, рекомендованном КОКСОН, 1 статья в изданиях, входящих в базы SCOPUS или Web of Science, и будет опубликована 1 монография (авторское свидетельство).
3.3	Апробировать результаты исследования в учебном процессе по элективному курсу «Образ совершенного человека в учениях мыслителей» для студентов филологического факультета или специальности «Тюркология» высшего учебного заведения.	Август 2023г.	До 1 ноября 2023г.	Будет проведена апробация элективного курса «Образ совершенного человека в учениях мыслителей» для студентов филологического факультета или специальности «Тюркология» высшего учебного заведения.

От Заказчика:
Председатель
ГУ «Комитет науки Министерства
образования и науки РК»

Курмангалиева Ж.Д.

От Исполнителя:
И.о. Председателя Правления-Ректор
Некоммерческое Акционерное
Общество «Казахский национальный
женский педагогический университет»

Аршабеков Н.Р

Ознакомлен:

Научный руководитель проекта

Косымова Г.

ҚОСЫМША Ә

1-кесте – «Санадағы жаңғыру: «Әлем бейнесінің» рухани мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық конференцияға қатысушы шетелдік ғалымдар тізімі

1.	Prof.Dr. Гүрер Гүлсевин <i>«Шумер және түрк өркениетінің тілдік байланысы»</i> Түркия мемлекеттік Түрік тілі институтының президенті, Анкара (Түркия)
2.	Кадырали Конкабаев <i>«Байыркы түрк жазма эстеликтеринин атласы. 7 томдуктун даярдалыш тарихы жана түрк түркологиясы жөнінде»</i> Түрколог, филология ілімдерінің докторы, профессор, РІАС-тың қатысушысы. Қырғызстан
3.	Бурул Сағынбаева <i>«Türkçe kaynaklarda kadın güzelliği»</i> Қырғыз-Түрк «Манас» университеті, филология ілімдерінің докторы, профессор, Қырғызстан
4.	Альфия Шавкетовна Юсупова, Динаэр <i>«Коммуникативная лексика татарского языка как часть отражения концепта «мир»</i> Филология ғыл. докторы, профессор Қазан федеральды университеті. Ресей, Қазан қ.
5.	А Зейнеп Баглан Озёр <i>«Концепт «Ешкия» в романе Яшара Кемаля «Тонкий Мемед»</i> Хаджи Байрама Вели атындағы Анкар университеті, Әдебиет факультеті, славян тілі мен әдебиеті кафедрасы Филология ғыл. докторы, профессор
6.	Ержан Петек, <i>«Армян-қыпшақ мұраларының халықаралық деңгейде табылуы, жинақталуы және зерттелуі»</i> Түркия Республикасы, Токат Газиосманпаша университеті,
7.	Гулзира Курбанбаевна Кдырбаева <i>“Реликты мифологического сознания в формирований языковой картине мира”</i>

	Нүкіс мемлекеттік педагогикалық институты, гуманитарлық және әлеуметтік пәндерді қашықтан оқыту кафедрасының меңгерушісі, PhD, доцент, Өзбекстан, Нүкіс.
8.	Гульназ Нагимовна Кадырова <i>«Семантические группы пословиц с компонентом «женщина»</i> Қазан федеральды университеті. Ресей, Қазан қ.
9.	Зайнаб Фидаилевна Яруллина <i>“Пословицы с компонентом-зоонимом в татарской паремнологической системе”</i> Қазан федеральды университеті. Ресей, Қазан қ.
10.	Гульфина Загфаровна Залалиева <i>«Формирование названий частей тела человека в татарском языке на примере двуязычных словарей XIX века»</i> Қазан федеральды университеті. Ресей, Қазан қ.
11.	Алина Рафаилевна Хасанова <i>«Слова, образованные от терминов родства в татарском и башкирском языках»</i> Қазан федеральды университеті. Ресей, Қазан қ.
12.	Үміт Кыдырбаева Тұрсынбайқызы “Әбілқайыр ханның ресми хаттарындағы тілдік ерекшеліктер” А.Мицкеевич атындағы университет, Шығыстану институты, Познань қаласы, Польша, PhD
13.	Сафа Челеби, Он Докуз Майыс Университеті, Түркия, PhD докторы,
14.	Эльвира Николаевна Денмухаметова <i>«Словари как источник межкультурной связи»</i> Қазан федеральды университеті. Ресей, Қазан қ.
15.	Ömer Küçükmehtetoğlu <i>«Kazan ve Türk Lehçelerinin Mukayeseli Dilbilgisi»</i> Түркия, Ерзурум
16.	Замалетдинова Г.Ф., Нурмухаметова Р.С. <i>«Лингвокультурологические особенности фразеологических единиц с компонентом-зооморфизмом бұре / қасқыр (волк)</i>

	<p><i>(на материале татарского и казахского языков)»</i></p> <p><i>Қазан федеральды университеті. Ресей, Қазан қ.</i></p>
17.	<p>Клара Байбуриевна Фаилова</p> <p><i>«Мир – бесценное богатство и благо»</i></p> <p>Гүлістан мемлекеттік университеті, Өзбекстан, Гүлістан</p>

ҚОСЫМША Б

Жоба бойынша жарияланған жұмыстар тізімі

2021

Халықаралық ғылыми конференциялар мен конгресс, симпозиумдар

1. Қосымова Г. Тарихи лексикология және оқыту мәселелері \ «Шетелдік білім берудегі модернизация, инновация, прогресса және филологияның өзекті мәселелері» атты 1-халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференция. – Алматы: ҚазҰлтҚызПУ. – 24-28 б.

2. Қосымова Г. Көне түркілер дәстүріндегі ұлттық құндылықтар \ Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Қазақстанның тәуелсіздігі және рухани-мәдени құндылықтар» атты халықаралық ғылыми-практикалық онлайн конференция материалдары. Том 1. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, «Ұлағат» баспасы. – 283-287 б.

3. Задаханова А. Cognitive linguistics and human cognition \ Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Қазақстанның тәуелсіздігі және рухани-мәдени құндылықтар» атты халықаралық ғылыми-практикалық онлайн конференция материалдары. Том 1. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, «Ұлағат» баспасы. – 368-370 б.

5. Калиева Н.Ш., Жалалова А.М. System Of Concepts Forming The Conceptosphere Of "Human" \ «Global and national values along great silk road: language, education and culture» атты ғылыми конференция. – Самарханд: Самарханд мемлекеттік шет тілдер институты. – 10-13 б.

6. Жалалова А.М., Калиева Н.Ш., Задаханова А.А. On Cognitive linguistics in the modern scientific paradigm \ «Шетелдік білім берудегі модернизация, инновация, прогресса және филологияның өзекті мәселелері» атты 1-халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференция. – Алматы: ҚазҰлтҚызПУ. – 28-31б.

7. Калиева Н.Ш., Қдырбаева Г. Туркий халқлар мифологик олам манзарасин воқелантирувчи концеплар таҳлили \ «Global and national values along great silk road: language, education and culture» атты ғылыми конференция. – Самарханд: Самарханд мемлекеттік шет тілдер институты. – 10-13 б.

8. Қосымова Г. Көне түркілік дүниетанымдағы «Адам» концептісінің абайдың «Толық адам» тұжырымымен сабақтастығы \ «Толық адам» тұжырымының жазба

мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық дөңгелек үстел. – Алматы: ҚазҰлтҚызПУ. – 50-55 б.

9. Абуова А. Көне түркі мен шумер мәдениетіндегі антропоэектілік бағыттағы зерттеулер \ «Толық адам» тұжырымының жазба мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық дөңгелек үстел. – Алматы: ҚазҰлтҚызПУ. – 55-60 б.

10. Калиева Н.Ш. «Адам» концептасферасын құрайтын концептілердің тілдік санада вербалдануы \ «Толық адам» тұжырымының жазба мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық дөңгелек үстел. – Алматы: ҚазҰлтҚызПУ. – 60-64 б.

11. Задаханова А. Түркілердің менталитетін лингвокультуроологиялық және лингвокогнитивтік тұрғыдан зерттелуі \ «Толық адам» тұжырымының жазба мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық дөңгелек үстел: – Алматы, ҚазҰлтҚызПУ. – 64-65 б.

2022

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитетінің тізіміндегі журналдарда жарық көрген ғылыми мақалалар

1. Гульсевин Г., Құлбарақ С. «Күлтегін», «Білге қаған», және «Тоныкөк» жырларындағы ортақ мотивтер: көнетүркілік дүниетаным бейнесі \ Евразия ұлттық университетінің Хабаршысы\Turkic Studies Journal. – 2022 – №4(3) – 58-70 б.

2. Kossymova G. S., Zadakhanova A. A. The concept of “steppe” in the nomad’s worldview \ Абылайхан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы. – 2022 – №1(64) – 145-158 б.

<https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/279/112>

3. Қосымова Г. Абайдың «Толық адам» тұжырымының бастау көздері \ Яссауи университетінің хабаршысы. – 2022. – №3 (125). – 7-19 б.
<https://journals.ayu.edu.kz/index.php/habarshy/article/view/1335/378>

Халықаралық ғылыми конференциялар мен конгресс, симпозиумдар

1. Калиева Н.Ш. Одам концептосферасының миф ва афсоналарда воқеланиши (Туркий тиллар мисолида) \ «VIII «Түркі әлемі» атты халықаралық симпозиум. – Т.: Нийде қ., – 167-182 б.

2. Kosymova G. Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy dostonidagi "Komil inson" tushunchasi” \ O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti xabarları. – O'zbekiston. – №1(21) – P.38-40
3. Қосымова Г. Әлем бейнесіне қатысты ұлттық танымның фразеологизмдерде берілуі \ «Э.Р. Тенишев әлемі: ғылымдағы ғұмыр» атты халықаралық конференция. – Алматы: ҚазҰУ. – 22-28 б.
4. Kosimova G. Methodological prerequisites for kazakh ethno recognition of the world \ «İSTANBUL International Modern Scientific Research Congress». – Istanbul: Gedik University. – P.960-966.
5. Kosimova G. Sümer ve türk dillerinin benzerliđi sorunu: türk bilim adamlarının görüşleri \ Yeni Türkiye-Kazakistan özel Sayısı II, Sayı 124. Ankara, – P.222-229.
6. Кулбарак С. «Оғыз қаған» дастанындағы «әлем» концептісінің бейнелену ерекшелігі \ Ұлт ұстазы А.Байтұрсынұлының 150 жылдық мерейтойына арналған «А.Байтұрсынұлының мұрасы және ұлттық құндылықтар» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Том 1. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰҚПУ, «Ұлағат» баспасы, – 178-183 б.
7. Zhalalova A. M., Kaliyeva N. SH. «Ancient turkic worldview as the basis of the linguistic picture of the turkic world» \ «Hagia Sophia International conference on multidisciplinary scientific studies». T.: İstanbul. – 209-210 p.
8. Қалиева Н.Ш. «Әлем моделінің шумер және көне түркі дүниетанымындағы іздері» \ «III заманауи ғылыми зерттеулер Стамбул халықаралық конгресі». – Стамбул: Гедик Университеті, – 340-345 б.
9. Kossymova G. S., Zadakhanova A. A. Понятие "Мир" в шумерском и тюркском сознании \ Hagia Sophia 4. International conference on multidisciplinary scientific studies. T.: İstanbul. – 45-53 бб.
10. Zadakhanova A. A. Verbalization in the linguistic consciousness of the concept *Friendship* in the ancient turkic worldview. III заманауи ғылыми зерттеулердің Стамбул халықаралық конгресі. – T.: Гедик Университеті. – 135-142 б.
11. Н.Ш. Қалиева, А.М. Жалалова. Түркілер танымындағы «жер – ана» ұғымының берілу сипаты // Материалы ІХ симпозиума по изучению тюркского мира. – T.: Университет Нийде Омер Халисдемир. – 89-69
12. Н.Ш. Қалиева. Көне түркілердегі және қазіргі қазақ тіліндегі «Туыстық» концептісінің интерпретациялық өрісі \ Халықаралық пәнаралық зерттеу конгресі. – T.: Анкара. – 1032-1035 б.

13. Жалалова А.М. «The world picture and system of concepts» \ \ Халықаралық пәнаралық зерттеу конгресі. – Т.: Анкара. – 1036 б.
14. Задаханова А.А. The concept of “wealth” in the ancient Turkic worldview. Халықаралық пәнаралық зерттеу конгресі. – Т.: Анкара. – 1036-1038 б.
15. Қосымова Г., Құлбарак С. «Kültegin eserindeki Dünya kavraminin tasviri» \ \ Халықаралық пәнаралық зерттеу конгресі. – Т.: Анкара. – 311 -312 б.
16. Гульсевин Г. Шумер және түркі өркениетінің тілдік байланысы. «Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің рухани мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық конференция жинағы. А.:ҚазҰлтҚызПУ. – 3-6 б.
17. Қосымова Г. Көне түркі жазбаларының зерттелу жайы \ \ «Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің рухани мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық конференция жинағы. А.:ҚазҰлтҚызПУ. – 17-22 б.
18. Құлбарак. Қорқыт ата кітабындағы «Бата», «Ер бала» концептілері. \ \ «Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің рухани мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық конференция жинағы. А.:ҚазҰлтҚызПУ. – 35-41.
19. Қалиева Н.Ш. Сафа Челеби. Қожа Ахмет Яссауидың «Диуан-и хикметіндегі» әлемді қабылдауы \ \ «Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің рухани мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық конференция жинағы. А.:ҚазҰлтҚызПУ. – 49-53.
20. Жалалова А.М. Жүсіп Баласағұн шығармашылығындағы әлемнің тілдік бейнесі \ \ «Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің рухани мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық конференция жинағы. А.:ҚазҰлтҚызПУ. – 53-56 б.
21. Задаханова А.А.. Көне түркілердегі монотеизм \ \ «Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің рухани мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық конференция жинағы. А.:ҚазҰлтҚызПУ. – 56-59 б.

2023

**Scopus халықаралық деректер базасы тізіміндегі ғылыми журналдарда
жарияланған ғылыми еңбектер**

1. Zhalalova A. M. Correlation of the terms “concept” and “meaning” in modern linguistics. XLinguae 16 (1), 191-200. (процентиль 88%). DOI: 10.18355/XL. ISSN 1337-8384, eISSN 2453-711X. 2023. http://www.xlinguae.eu/issue-n_1_2023.html

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитетінің тізіміндегі журналдарда жарық көрген ғылыми мақалалар

1. G.S. Kossymova, K.S. Telgozhaeva. The nature of linguistic units in the concept of "Human-World-Time" in M. Kashkari's work "Divani Lugat-it-Turk" \ \ Яссауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №3(129). – 24-37 б. <https://journals.ayu.edu.kz/index.php/habarshy/issue/view/63/77>

2. Zhalalova A. M., Kaliyeva N. SH. Cognitive description of proverbs-sayings and winged words in the language of ancient Turkic written monuments. \ \ Торайғыров университетінің Хабаршысы. Филологиялық сериясы. – №3 –2023. – 74-86 б. https://vestnik_hilological.tou.edu.kz/storage/journals/120.pdf

3.Қалиева Н.Ш., Жалалова А.М. Қазіргі түркі тілдеріндегі концептінің зерттелу деңгейі. Тілтаным.- Алматы. – 2023. – №3(91) – 63-71 б. <https://www.tiltanym.kz/jour>

Халықаралық ғылыми конференциялар мен конгресс, симпозиумдар

1. Kossymova G. S., Zadakhanova A. A.. Precondition of knowledge of the world – mythic knowledge \ \ Инновациялық және заманауи ғылыми зерттеулер атты халықаралық конгресс. – Жапония. Токио. – 634-640 б.

2. Қосымова Г. «Eski Türklerin bilgisinde «yaşam» kavramının zaman ve mekan çerçevesinde temsili» \ \ «prof.dr. Bilgehan atsiz gökdağ armağanı». Анкара, Акчағ Yayınları – 211-218 б.

3. Жалалова А. М., Телгожаева Қ.С. Characteristics of anthroponyms in ancient Turkic heritages in the concept of «world» \ \ XXV халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары жинағы. АҚШ: Сан-Франциско. – 333-337 б.

Монография және оқу әдістемелік кешен

1.Г.С.Қосымова, С.О.Құлбарақ, А.М.Жалалова, Н.Ж.Қалиева, Қ.С.Телгожаева, Ә.А.Задаханова. Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі. Алматы: Smart University. 2023 – 400 б.

2.Г.С.Қосымова, С.О.Құлбарак, А.М.Жалалова, Н.Ж.Қалиева, Қ.С.Телғожаева,
Ә.А.Задаханова Абайтану: «Толық адам» ілімі. Оқу-әдістемелік кешен. Алматы: Smart
University. 2023, – 52 б.

ҚОСЫМША В

«Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» монография

ҚР ҒЖБМ ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІНІҢ ТАРАПЫНАН
ГРАНТТЫҚ ҚАРЖЫЛАНДЫРЫЛҒАН
«КӨНЕ ТҮРКІЛЕР ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ
КОНЦЕПТІЛЕР ЖҮЙЕСІ» АТТЫ
ҒЫЛЫМИ ЖОБА НЕГІЗІНДЕ ӨЗІРЛЕНГЕН МОНОГРАФИЯ

КӨНЕ ТҮРКІЛЕР
ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ
КОНЦЕПТІЛЕР ЖҮЙЕСІ

Алматы
«Smart University Press»
2023

ӘОЖ 1\14 (035,3)

КБЖ 87,3

К 69

*Баспаға Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің
Ғылыми кеңесі шешімімен ұсынылған
(№2 хаттама 30.10.2023 ж.)*

*Монография Қазақстан Республикасы Ғылым және Жоғары оқу орны
Министрлігінің «АР 09260204 Көне түркілер дүниетанымындағы
концептілер жүйесі» гранттық жоба аясында (2021-2023 жж.) орындалды.*

Пікір жазғандар:

Түркия Фырат университетінің профессоры,
филология ғылымдарының докторы *Ахмет Буран*
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің профессоры,
филология ғылымдарының докторы *Тыныштық Ермекова*

Жалпы редакциясын басқарған

Г. Қосымова

К 69 Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі:
ұжымдық монография; жалпы ред. басқ. Г. Қосымова /
Авторлары: Г.С. Қосымова, С.О. Құлбарақ, А.М. Жалалова,
Н.Ш. Калиева, Қ.С. Телғожаева, Ә.А. Задаханова. – Алматы:
Smart University Press, 2023. – 400 б.

ISBN 978-601-269-391-1

Ұжымдық монографияда көне түркілер дүниетанымындағы «Әлем» және «Адам» концептілері көне түркі ескерткіштері мен ерте орта ғасыр мұралары материалдары негізінде талданды. Көне түркілер дүниетанымындағы «Адам» концептісіне қатысты тілдік бірліктердің семантикасы Абайдың «Толық адам» ұғымымен сабақтастырыла талданып, тұжырымдар жасалған. Тәңірлік дәуір кезеңіндегі көне түркілер дүниетанымындағы «Әлем» концептісі шумерлер мен көне түркілердегі ұғым-түсініктер аясында сараланды. Рухани мұралардағы дәстүр жалғастығы мен идеялар сабақтастығы монографияда «Адам+Әлем+Уақыт+Еркіндік» ұғымдарының бірлігі тұрғысынан пайымдаулар жасалды.

ӘОЖ 1\14 (035,3)

КБЖ 87,3

ISBN 978-601-269-391-1

© Қосымова Г.С., Құлбарақ С.О., Жалалова А.М.,
Калиева Н.Ш., Телғожаева Қ.С., Задаханова Ә.А., 2023

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ (Г. Қосымова)	3
1-тарау. ӘЛЕМДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ЛИНГВОМӘДЕНИ ЖӘНЕ ЛИНГВОКОГНИТИВТІК ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ КОНЦЕПТІЛЕР ЖҮЙЕСІ	9
1.1 Әлемдік зерттеулердегі антропоцентристік бағыттағы көзқарастар бірлігі (Ә. Задаханова)	9
1.2 Отандық зерттеулердегі лингвомәдени және лингвокогнитивтік теорияның ұлттық дүниетанымға қатысты аспектілері (А. Жалалова)	25
1.3 Көшпелілер дүниетанымындағы «Адам-Әлем-Еркіндік» ұғымдарының тұтастығы жайындағы тың ізденістер (Қ. Телғожаева, Ә. Задаханова)	58
2-тарау. КӨНЕ ТҮРКІЛЕР ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ «АДАМ» КОНЦЕПТІСІНЕ ҚАТЫСТЫ ТІЛДІК БІРЛІКТЕРДІҢ СЕМАНТИКАСЫ	76
2.1 Ұлттық танымдағы Адам концептісі: тарихи деректер мен пайымдаулар (Н. Калиева)	76
2.2 Көне түркі ескерткіштеріндегі Адам концептісіне қатысты лексика-фразеологиялық бірліктердің семантикасы мен лингвомәдени өрісі (Н. Калиева)	95
2.3 Көне мұралар мен Абай танымындағы «Кемел адам» ұғымының бірлігі (Г. Қосымова)	114

3-тарау. ТӘДІРЛІК ДӘУІР КЕЗЕҢІНДЕГІ КӨНЕ ТҮРКІЛЕР ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ «ӘЛЕМ» КОНЦЕПТІСІ	147
3.1 Ежелгі түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі (С. Құлбарақ)	147
3.2 Көне түркілер дүниетанымындағы «Дала» концептісі: метафоралық тілдік бірліктер мен фразеологизмдердің прагматикасы (Г. Қосымова)	215
3.3 Көне түркілер дүниетанымындағы «Аспан» концептісіне қатысты тілдік бірліктер мен фразеологизмдердің ассоциативті символдық мәні (Г. Қосымова)	252
4-тарау. РУХАНИ МҰРАЛАРДАҒЫ ДӘСТҮР ЖАЛҒАСТЫҒЫ МЕН ИДЕЯЛАР САБАҚТАСТЫҒЫ	275
4.1 Шумерлердің «Гильгамеш» эпосы мен Орхон мұраларындағы «Адам-Әлем-Еркіндік» ұғымдарының сабақтастығы (Г. Қосымова)	275
4.2 М.Қашқаридің «Дивани луғат– ит түрк» еңбегі мен «Қорқыт ата» жырындағы «Адам-Әлем-Уақыт» ұғымындағы лингвотанымдық бірліктердің сипаты (Қ. Телгужаева).....	325
4.3 Ж.Баласағұнның «Құдатғу білік» еңбегі мен Қожа Ахмет Яссауидің «Диуани Хикмет» кемел адам мен тұтас әлем және уақыт тұжырымдарына қатысты ортақ идеялар (А. Жалалова).....	366
ҚОРЫТЫНДЫ (С.Құлбарақ)	398

Ғылыми басылым

Г.С. Қосымова
С.О. Құлбарак
А.М. Жалалова
Н.Ш. Калиева
Қ.С. Телгожаева
Ә.А. Задаханова

**КӨНЕ ТҮРКІЛЕР ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ
КОНЦЕПТІЛЕР ЖҮЙЕСІ**

Ұжымдық монография

Компьютерде беттеген
және мұқабасын безендірген *Ғ. Қалиева*

Автордың редакциясымен шығарылды.

ИБ №42

Басуға 28.10.2023 жылы қол қойылды. пішімі 60x84 1/16.

Офсетті қағаз. Сандық басылыс. Көлемі 36,5 б.т.

Таралымы 125. Тапсырыс №30.

«Smart University Press» баспа үйі баспаханасында басылды.
050028, Алматы қаласы, БЦ Бизнес-Сити, Байтұрсынов к-сі, 85/114, блок Ж.

Метаданные

Название

Монография KONE TYRKILER DUNIETANUMU.docx

Автор

Г.С. Қосымова, С.О. Құлбарақ, А.М. Жалалова, Н.Ж. Қалиева, Қ.С. Телғожаева, Ә.А. Задаханова

Научный руководитель / Эксперт

Светлана Шакирова

Подразделение

Факультет Казахской филологии и мировых языков

Тревога

В этом разделе вы найдете информацию, касающуюся текстовых искажений. Эти искажения в тексте могут говорить о ВОЗМОЖНЫХ манипуляциях в тексте. Искажения в тексте могут носить преднамеренный характер, но чаще, характер технических ошибок при конвертации документа и его сохранении, поэтому мы рекомендуем вам подойти к анализу этого модуля со всей должной ответственности. В случае возникновения вопросов, просим обращаться в нашу службу поддержки.

Замена букв		163
Интервалы		0
Микропробелы		57
Белые знаки		3

Объем найденных подоби

Обратите внимание! Высокие значения коэффициентов не означают плагиат. Отчет должен быть проанализирован экспертом.

25

Длина фразы для коэффициента подобия 2

99735

Количество слов

760073

Количество символов

Подобия по списку источников

Просмотрите список и проанализируйте, в особенности, те фрагменты, которые превышают KPI №2 (выделенные жирным шрифтом). Используйте ссылку «Обозначить фрагмент» и обратите внимание на то, являются ли выделенные фрагменты повторяющимися короткими фразами, разбросанными в документе (сопоставление сходства), многочисленными короткими фразами расположенными рядом друг с другом (парафразирование) или общими фрагментами без указания источника ("цитатисты").

10 самых длинных фраз

Цвет текста

ПОРЯДКОВЫЙ НОМЕР	НАЗВАНИЕ И АДРЕС ИСТОЧНИКА URL (НАЗВАНИЕ БАЗЫ)	КОЛИЧЕСТВО ИДЕНТИЧНЫХ СЛОВ (ФРАГМЕНТОВ)	КОЛИЧЕСТВО ИДЕНТИЧНЫХ СЛОВ (ФРАГМЕНТОВ)
1	https://cdn.qazaqstan.ty/2020/11/38.pdf	76	0.08 %
2	http://qamba.codeo.kz/site/book/online/adebi-zhadigerler-vcontent/content_21.xhtml/	74	0.07 %
3	https://engime.org/iresoub/kasini-film-kone-film-miniatriqi-y3.html?page=10	72	0.07 %
4	Копиятивті лингвистика_оқулық_Нұрдаулетова.doc 5/11/2022 Yessenov University (Yessenov University)	72	0.07 %
5	https://melimds.com/m-joldasbekov.html?page=2	68	0.07 %

Проверка на плагиат. Соответствует требованиям. Шакирова С.И. 11.09.23

**ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің 2021-2023
жылдарға арналған гранттық қаржыландырылатын
«Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» атты
ғылыми жоба негізінде әзірленген монографияға**

П і к і р

Монографияның тақырыбы мен зерттеу нысаны өте өзекті мәселеге арналған. Түркі халықтарының рухани мұрасы саналатын көне түркі жазба мұраларын философиялық, археологиялық, лингвистикалық, этнографиялық, әдеби-саяси, тарихи –мәдени тұрғыдан кіріктіре талдау күрделі әрі жауапты іс болып табылады.

Көне түркілер дүниетанымы әлемдік мифтен бастау алып, тәңіршілдік ілімінде жалғасын тапқан, кейін исламдық дінге негіз болған ұғым-түсініктерден тұрады. Қазіргі философия, әлеуметтану, лингвистика және әдебиеттану ғылымындағы ортақ термин–концепт аясында қарастырылуы өте қуантарлық жайт. Монография тарауларында қарастырылған мәселелер көне түркілер дүниетанымындағы «Адам» және «Әлем» концептісін символдар мен фразеологизмдер қолданысы тұрғысынан ашуға бағытталған.

Монография тараулары төмендегідей салмақты әрі терең тадауды қажет ететін тақырыптарды қамтиды.

1–Тарау: Әлемдік зерттеулердегі антропоцентристік бағыттағы көзқарастар бірлігі; Отандық зерттеулердегі лингвомәдени және лингвокогнитивтік теорияның ұлттық дүниетанымға қатысты аспектілері; Көшпелілердің дүниетанымына қатысты тың ізденістер.

2 –Тарау: Ұлттық танымдағы «Адам» концептісі: тарихи деректер мен пайымдаулар; Көне түркі ескерткіштеріндегі «Адам» концептісіне қатысты лексика-фразеологиялық бірліктердің семантикасы мен лингвомәдени өрісі; Көне мұралар мен Абай танымындағы «Кемел адам» ұғымының бірлігі.

3–Тарау: Көне түркі мұраларындағы «Әлемге» қатысты концептілер жүйесі; Көне түркілер дүниетанымындағы «Дала» концептісі: метафоралық тілдік бірліктер мен фразеологизмдердің прагматикасы; Көне түркілер дүниетанымындағы «Аспан» концептісіне қатысты тілдік бірліктер мен фразеологизмдердің ассоциативті символдық мәні.

Монография мазмұнында «Адам» және «Әлем» концептілерінің табиғатын ашатын деректер мольнан жинақталған. Зерттеудің әдіснамалық негіздері айқын, зерттеу тәсілдері ғылыми талапқа сәйкес дұрыс таңдалған. Көне түркі мұраларындағы дүниетаным шумерлер танымымен салыстырыла талданған, тұжырымдар сенімді зерттеу көздерінен алынып, олардың дұрыстығына баға беріле отырып дәлелденген.

Көне түркілердің дүниетанымын жан-жақты ашатын бұл монографияның ғылыми жаңалығы мол, бүгінгі ұрпақ тәрбиесінде танымдық және тәрбиелік мәні жоғары деп санаймын. Сондықтан аталған монографияның баспадан шығуын құптаймын.

Түркия. Фырат университетінің профессоры,
филология ғылымдарының докторы

Ахмет Буран

CamScanner ile tarandı

**ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің
тарапынан 2021-2023 жылдарға арналған гранттық
қаржыландырылатын**

**«Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» атты
ғылыми жоба негізінде әзірленген монографияға**

П і к і р

«Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» атты монографияның мазмұны жоспарына сәйкес тақырыпты жан-жақты әрі терең ашуға құрылған. Монографияның кіріспесінде зерттеудің негізгі мақсаты айқын көрсетілген. Әлемдік зерттеулердегі антропоцентристік бағыттағы көзқарастар бірлігі; Отандық зерттеулердегі лингвомәдени және лингвокогнитивтік теорияның ұлттық дүниетанымға қатысты аспектілері; көшпелілердің дүниетанымына қатысты тың ізденістер монографияның бірінші тарауында толықтай қамтылған.

Монографияның басты нысандары етіп алынған көне түркілер танымындағы «Адам» және «Әлем» концептілерінің қолданылу өрісі осы концептілердің құрамына енетін микроконцептілерді талдау арқылы терең мазмұнда ашылған. Көне түркілер дүниетанымын айғақтайтын Орхон ескерткіші, М.Қашқари сөздігі, Қорқыт ата кітабы, Ж.Баласағұнның «Құтты білію» дастаны, Қ.Яссауидің «Даналық кітабы» зерттеудің негізгі дерек көздері ретінде дұрыс алынған. Осы аталған мұралардағы «Кемел адам», «Әлем» туралы тұжырымдар шумерлер танымындағы пайымдауларымен салыстырыла зерттеліп, көнетүркілік дүниетанымның бастау көзі біздің жыл санауымызға дейінгі төрт мың жылдықтарды қамтитын шумерлер жазбасында жатқандығын монографияның екінші, үшінші және төртінші тарауларында жақсы дәлелдеген. Монографияда зерттеудің дәлелдемелері түркілік философия, археология, этнография, лингвистика, әдебиеттану, тарих ғылымдарының жетістіктеріне сүйенгендігі талдаудың шынайылығы мен тарихылығын арттырады.

Бүгінде күн тәртібен түспей келе жатқан ең өзекті мәселе «Кемел адам» ұғымы ұлы Абайға дейін де көне түркі мұраларында, сол еңбектерді жазған ойшылдар мен абыздардың түсінігінде, көне дәуір билеушілері қағандар мен бектердің кісілік қасиеттерінде, Ә.Науаидің шығармасындағы Ескендір образында, көне дәуірдің ойшыл ақыны Юнус Эмренің өлеңдерінде, шумерлердің Гильгамеш дастанындағы кейіпкерлердің әрекетінде жатқандығы екінші тарауда өте жақсы талданған. Осы айтылған мұралардағы кемел адамның образы қазақ ақыны Абайдың еңбектерінде қаланғандығы таным деңгейінің бірдейлігі мен кемел адам болудың шарттары туралы ойдың бірлігін көрсетеді. Бұл өте таңғаларлық және қызықтырарлық ақпараттар жүйесін құрайды. Кемел адамның қасиеттері елді сүюден, жерді қастерлеуден, табиғатты аялаудан, адам баласын жақсы көруден, еңбекті қадірлеуден, мұқтаждарға көмек қолын созудан, адалдық пен ауызбіршіліктен тұратындығы жеткілікті тарихи деректермен дәлелденіп, «кемел адамның» моделін, қандай болу керектігін түсінуге көмектеседі.

параграфтарда әлемнің жаратылысы туралы мифтік түсініктер мен көне дәуір аңыздарын талдау арқылы терең ашылған. Әлемді түсінудің қайнар көзі табиғатты сүюден, табиғатпен санасудан, табиғи құбылыстарды мойындаудан тұратындығын символдар мен фразеологизмдердің мағынасы мен қолданысы тұрғысынан талдап бере алған. Әлем концептісіне енетін кеңістік ұғымы жер, дала, аспан, уақыт концептілері арқылы талданып, көне түркілерге қатысты мұраларды ғылыми тұрғыдан зерделеген еңбектерге сүйеніп дәлелденген. Қазіргі философия, элеуметтану, лингвистика және әдебиеттану ғылымындағы фактілер Әлем концептісін ашуға кеңінен пайдаланылған.

Монографияның төртінші тарауында Адам+Әлем+Еркіндік ұғымдарының бірлігі көне түркілер дәуірінен бізге дейін жеткен ұлттық құндылықтар тұрғысынан қарастырылған. Көне түркілер танымындағы ең басты құндылық –еркіндік, тәуелсіздік, мәңгілік ел болу құндылықтары. Осы құндылықтар және бұған қол жеткізетін ұстанымдар көне түркі мемлекетін құрған қағандар мен қолбасшылардың және батырлардың тұлғалық қасиеттерін талдау барысында анықталған. Мұның өзі ескілікті аңсау немесе дәріптеу мақсатында емес, тарихты зерделеп, өткеннен сабақ алу, болашақты құрудың басты қағидаларын жинақтау мақсатында екендігін монографияның көтерген мәселелерін талдаудан және тарихи-танымдық деректерді пайдалану әдістерінен анық байқауға болады.

Монография мазмұнында «Адам» және «Әлем» концептілерінің табиғатын ашатын ғылыми деректер мен дәлелдер мол жинақталған. Зерттеудің әдіснамалық негіздері дұрыс таңдалған, зерттеудің әдіс-тәсілдері ғылыми талапқа сәйкес дұрыс іріктелген. Көне түркі мұраларындағы дүниетаным шумерлердің танымымен, сондай-ақ көне түркілердің мұрагерлері қазақ танымымен байланыстыра қарастырылуы еңбектің ғылыми жаңалығы мен теориялық маңыздылығын арттырып, тәрбиелік құндылығын танытады.

Көне түркілердің дүниетанымын жан-жақты талдап, мол ғылыми фактілерді орнымен пайдаланған бұл монографияның ғылыми-теориялық маңызы жоғары. Зерттеу нәтижелерін білім беру мекемелерінде, жоғары оқу орындарында тиімді пайдаланып, бүгінгі ұрпақ тәрбиесінде кемел адамның моделін танытуда қолдануға болатын құнды еңбек деп бағалаймын. Мұны монографияның қорытындысында да авторлар жақсы атап көрсеткен. Осы себепті «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» атты монографияның баспадан шығуын құптаймын.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің профессоры,
филология ғылымдарының докторы

Ермекова Т.

ҚОСЫМША Г

«Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» монографиясының авторлық құқық куәлігі

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ

РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН

АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚПЕН ҚОРҒАЛАТЫН ОБЪЕКТІЛЕРГЕ ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ
МЕМЛЕКЕТТІК ТІЗІЛІМГЕ МӘЛІМЕТТЕРДІ ЕНГІЗУ ТУРАЛЫ

КУӘЛІК

2022 жылғы «1» қараша № 29885

Автордың (лардың) жөні, аты, әкесінің аты (егер ол жеке басын куәландыратын құжатта көрсетілсе):
**Ибраимова Лира Абдилдабековна, Сулейменова Жаркышбике Нуаевна, Ерискова Тыныштық
Пурдаулетовна, Рысқұлбек Дидар Жылқыбайқызы, Молдағали Бақытгүл**

Авторлық құқық объектісі: **деректер базасы**

Объектінің атауы: **ҚАЗАК ПЛІ Электрондық оқулық**

Объектіні жасаған күні: **30.10.2022**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АРНАУЛЫҚ ПАТЕНТ АГЕНТТІГІ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АРНАУЛЫҚ ПАТЕНТ АГЕНТТІГІ

Құжат түпнұсқалығын <http://www.kazpatent.kz/rz/sayтынan>
"Авторлық құқық" Бөлімінде тексеруге болады <https://copyright.kazpatent.kz>
Подлинность документа возможно проверить на сайте kazpatent.kz
в разделе «Авторской право» <https://copyright.kazpatent.kz>

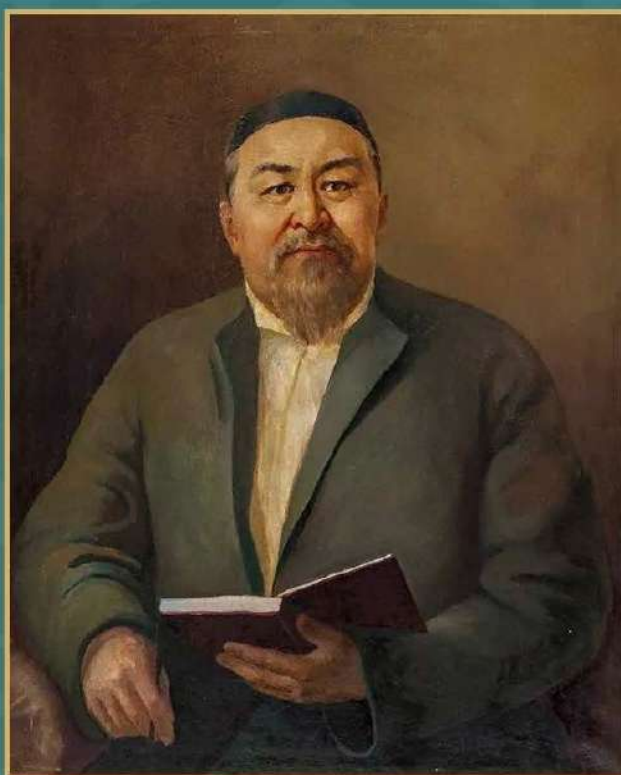
ЭЦҚ қол қойылды

Е. Оспанов

ҚОСЫМША Ғ

«Абайтану «Толық адам» ілімі» элективті курсының материалдары

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

АБАЙТАНУ «ТОЛЫҚ АДАМ» ІЛІМІ

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ**

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

СИЛЛАБУС

1. Пән туралы ақпарат

Абайтану: «Толық адам» ілімі

Кредиттер саны – 5

1 курс 2 семестр 2021-2022 оқу жылы

Мамандықтың шифры: 6В02302

Мамандықтың атауы: Филология

Филология институты

Қазақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі кафедрасы

Қосымова Гүлбану – фил. ғыл. докторы, профессор

Ұялы телефон: +77015773509. Email: qkosym@inbox.ru

2. Бақылау түрі (жазбааша емтихан)*

Критериалды бағалау:

Үй тапсырмаларының немесе СӨЖ мерзімдері ҚазҚПУ академиялық саясатына сәйкес жеңілдететін жағдайларда (ауру, шұғыл жағдайлар, күтпеген жағдайлар және т.б.) ұзартылуы мүмкін. Сындарлы сұрақтар, диалог, пікірталастарға қатысу, жаттығулар жасау және кері байланыс құпталады және көтермеленеді, ескеріледі және бағаланады:

1. Әр сабаққа тақырыпқа сәйкес, кестеге сәйкес алдын-ала дайындалу керек.

2. Үй тапсырмалары пән кестесінде көрсетілгендей семестр бойы бөлінеді.

3. Үй тапсырмаларының көпшілігінде бірнеше сұрақтар/тапсырмалар болады.

4. Сіз семестр бойы оқылатын және ұсынылатын материалдарды пайдаланасыз.

5. Жағдаяттық тапсырмаларды қоғамдық өмірмен байланыстыра негіздеп талдайсыз.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КөАҚ
Қазақ тілі және әлем тілдері институты

SYLLABUS

КУРС ТУРАЛЫ АКАДЕМИЯЛЫҚ АҚПАРАТ				
Пәннің коды және толық атауы, циклы/компоненті		Абайтану: «Толық адам» БП/ЖООК		
Білім беру бағдарламасының коды және толық атауы		6B02302 - Филология		
Оқыту нысаны, курсы және семестрі		(күндізгі, казак бөлімі) 2 курс 3 семестр		
Кредит (сағат) саны		5 кредит (150) ауд - 45, СОӨЖ-115		
Прекреквизиттер:		Түркі лингвистикасы		
Постреквизиттер:				
ОҚЫТУШЫ ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ				
А.Ж.Т.	лауазымы (лектор/ ассистент)	Ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы	Бай лан ыс теле фон ы	Электронды пошта
ПӘННІҢ ҚЫСҚАША СИПАТТАМАСЫ				
<p>Қазақ арасында айтылып, сан ғасырлар желісінде сөйленіп, ұрпақтан ұрпаққа ауысып келе жатқан ғажап ойлы, терең мәнді «Бір жылдығын ойлаған бидай егеді, Он жылдығын ойлаған тал егеді, Мың жылдығын ойлаған ізгілік егеді» деген көсем сөздің Абайға дейінгі ойшылдардың және Абай іліміндегі көрінісін прагматикалық тұрғыдан талдату. Білім алушы жастар санасына ізгілік туралы, кісілік туралы, кемелдік туралы қастерлі ұғымдарды ұлттық құндылықтар тұрғысынан орнықтырудың жолдарын оқыту.</p>				
КУРСТЫ МЕНГЕРУ МІНДЕТТЕРІ:				
<ol style="list-style-type: none"> 1.Кемелдіктің негізгі категориялары туралы білімді жинақтайды; 2. Абайдың «Толық адам» ұғымына енетін ұғым-түсінікті тілдік бірліктердің мағынасына қарай жіктейді; 3. Халық арасында кеңінен орныққан ұлттық құндылықтарды түсініп бағалайды; 4. Абайға дейінгі және Абай айтқан кемел адам тұжырымын прагматикалық тұрғыдан талдайды; 5.Кемелдікке апарар жолда жүзеге асырылатын ішкі және сыртқы факторларды 				

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КеАҚ
Қазақ тілі және әлем тілдері институты

түсіндіреді: 6. Абайдың «Толық адам» тұжырымын концептілік тұрғыдан зерделейді; 7. «Толық адам» моделін және олардың ерекшеліктерін айқындау арқылы ғылыми қорытындылар жасай алады.			
КУРС БОЙЫНША ОҚЫТУ НӘТИЖЕЛЕРІ:			
Пәннің оқу нәтижесі (ПОН) №		Жетістік нәтижелерінің индикаторлары	
ОН 4 – Қазақ тілінің даму тарихы туралы білімі негізінде, латын графикасын қолданудағы мәселелерді шешуге қабілетті. ОН 5 – Түркі мәтіндерінің тілдік ерекшеліктеріне салыстырмалы синхронды және диахронды талдау жасайды.		1. Тақырып бойынша зерттеу жұмысының жоспары 2. Қысқаша аңдатпа 3. Зерттеуді презентациялау	
КУРС МАЗМУНЫ			
Апта / күн	Тақырып атауы (дәріс, практикалық сабақ, СӨЖ)	Сағат саны	Ең жоғары балл
1	2	3	5
1	Дәріс 1. “ Абайтану: «Толық адам» ілімі” пәнінің зерттеу нысаны, мақсат-міндеттері.	1	2
	Практикалық сабақ 1. Абайдың өмірі мен шығармашылық мұрасын зерттеудің бастау көздері: <u>Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы</u> мақалалары	1	4
2	Дәріс 2 Абайдың «толық адам» тұжырымының бастау көздері: көне түркі мұраларындағы адамгершілік ілімі	1	2
	Практикалық сабақ 2. Әл-Фараби ілімінің философиялық, филологиялық, педагогикалық қыры	1	4
3	Дәріс 3. Абайдың «толық адам» тұжырымының бастау көздері: орта ғасыр мұраларындағы адамгершілік ілімі	1	2
	Практикалық сабақ 3. Ж. Баласағұн ілімінің философиялық, филологиялық, педагогикалық қыры	1	4

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КөАҚ
Қазақ тілі және әлем тілдері институты

3-4*	Дәріс 4. Абайдың «Толық адам» концептісіне кіретін ұғым – түсініктер	1	2
	Практикалық сабақ 4. «Толық адам» тұжырымын лингвафилософиялық, антропоэзектік бағытта зерттеу	1	4
	СОӨЖ 1 Кеңес беру және СӨЖ қабылдау СӨЖ (тақырып) «Толық адам» табиғаты, жетілген адамның дүниетанымындағы тереңдік- әр кезеңдегі рухани мұраларда (реферат).		15
5	Дәріс 5. «Толық адам» тұжырымының ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарда көрініс табуы	1	2
	Практикалық сабақ 5. Абай шығармаларындағы «Үш сүюдің» мәні(реферат) СОӨЖ 2 Кеңес беру және СӨЖ қабылдау. СӨЖ (тақырып) «Ұлы Сана» барлық әлем атаулыны билейді. Баяндама	1	4 18
6-7	Дәріс 6-7 Қазақ халқының рухани емі - «Толық адам» ілімі	2	4
	Практикалық сабақ 6-7 Абай шығармаларындағы толық адам болудың шарттары. Талдау.	2	8
	СОӨЖ 3 Кеңес беру және СӨЖ қабылдау. СӨЖ тақырыбы. Абайдың жәуәнмәртлік іліміне қатысты «Толық адам» ілімі- өзіндік жүйесі бар дербес таным		15
	1 Аралық бақылау		10
	Барлығы		100
8	Дәріс 8-9 Абай дүниетанымындағы тән және жан қуаты	2	4

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КеАҚ
Қазақ тілі және әлем тілдері институты

	Практикалық сабақ. 8-9 Абай шығармаларындағы 1) жүрек күлті; 2) Хауас; 3) Жәуәнмәртiлiк; 4) Иманигүл ұғымдарын талдау	2	8
9-10	Дәріс 10 «Толық адам» бейнесін жасайтын образды сөздер мен фразеологизмдер, мақал- мәтелдер, афоризмдер - модельдеудің уәжі мен нысаны.	1	2
	Практикалық сабақ 9-10 Абай өлеңдеріндегі тілдік бірліктердің прагматикасы	1	4
	СОӨЖ 4. Кеңес беру және СӨЖ қабылдау СӨЖ тақырыбы. Қазақтардың жаңа дүниетанымының халықтық рухани қазына көздері мен Абай, Шәкәрім, Мағжан сияқты саңлақтардың әдеби мұрасы . Баяндама		11
11-12	Дәріс 11-12 Абай жырлаған адамгершілік ілімі адамзаттық, әлемдік мән-мазмұнға ие.	2	4
	Практикалық сабақ 11-12. Абай мен Шәкәрім шығармаларындағы адамгершілік ілімді құрайтын концептілер жүйесі	2	8
	СОӨЖ 5. Кеңес беру және СӨЖ қабылдау. СӨЖ тақырыбы. «Кемелдік» концептісінің тілдік жүйеде берілу сипаты. Талдау.		11
13	Дәріс 13 Абай және Әуезов: рухани сабақтастық	1	2
	Практикалық сабақ 13. Абайдың жантану ілімі	1	4
	СОӨЖ 6 Кеңес беру және СӨЖ қабылдау МӨЖ		10

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КөАҚ
Қазақ тілі және әлем тілдері институты

	тақырыбы. «Толық адам» тұжырымын бейнелейтін концептілер жүйесін талдау. Эссе.		
14	Дәріс 14. Абай және қазіргі ұлттық таным	1	2
	Практикалық сабақ 14. Абай және М.Мырзахметұлы зерттеулері	1	4
15	Дәріс 15 Абай шығармаларындағы Алла, адам, адамгершілік, таным жайының когнитивтік лингвистикада көрінуі сипаты	1	2
	Практикалық сабақ 15. Абай шығармаларындағы толық адамның моделін жасау	1	4
	СОӨЖ 7. Кеңес беру және СӨЖ қабылдау СӨЖ тақырыбы. Абайдың «Толық адамы» және бүгінгі қоғам. Эссе.		10
Қорытынды емтихан			
КУРСТЫ ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ			

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КеАК
Қазақ тілі және әлем тілдері институты

<p>Электронды ресурстар, мәліметтер қорын, анимация, моделдеу, кәсіби блоктар, web-сайттарды, басқа да электронды анықтамалық материалдарды (мысалы, бейне-аудио, дайджестер) қоса алғанда</p>	<p>Қазақ жазуының әліпбиі мен емле ережесі irbis.odub.kz/.../cgiirbis_64.exe?...қазақ%20жазуының%20тарихы/ /Қ. Б. Күдерінова https://kk.wikipedia.org/wiki/ Қазақ жазуы www.kaznu.kz/kz/11777/news/one/5159/ Қазақ жазуының тарихы https://ulykbek.wordpress.com/.../араб-әдебиеті-араб-жазуының-тарихы-ү- а/ lection-kaz.com/лекция/на-казахском-языке/қазақ-жазуының-тарихы www.kazakzaman.kz/.../newsDetail_getNewsById.action? Қазақ жазуының болашағы – латын графикасында ... http://adebiportal.kz https://informburo.kz http://library.kz/ru http://openu.kz/ http://tbi.kz/ http://auezovinstitute.kz/kk http://kitap.kz/ http://academia.kz/</p>
<p>*Лабораториялық, зерттеу жұмыстары</p>	<p>http://tbi.kz/ https://tilqazyna.kz</p>
<p>* Арнайы бағдарламалық камтамасыз ету</p>	<p>1. Қазақ тілінің латын графикасы негізіндегі жетілдірілген жаңа емле ережесі 2. Жаңа ұлттық әліпби: қазақ жазуын жаңғырту (ғылыми-тілтанымдық зерттеу). – Алматы, 2017. – 932 бет. А. Байтұрсынұлы атындағы тіл білімі институты</p>
<p>Журналдар (электронды журналдарды қоса алғанда)</p>	<p>https://bitig.kz</p>
<p>Оқулықтар, оқу құралдары</p>	<p>1. М.Есбаева. Қазақ жазуының тарихы. – Астана, 2005 2. Қ.Сартқожаұлы. Байырғы түрк жазуы. – Астана, 2001 3. Қ.Күдерінова. Қазақ жазуының тарихынан. – Алматы, 2014 4. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы, 1992. 5. Байтұрсынұлы А. Тіл-құрал. – Астана, 2009 6. «Көне түркі өркениеті: жазба ескерткіштері». Алматы, 2001 7. Қашқари М. «Түбі бір түркі тілі». Алматы, 1993</p>
<p>БАҒАЛАУ САЯСАТЫ</p>	
<p>Академиялық адалдық</p>	<p>Жоғары білім берудегі академиялық артықшылық пен жоғары жетістіктер академиялық адалдықтың ең жоғары стандарттары қолдау тапқан ортада ғана мүмкін болады. Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің білім алушылары академиялық адалдықты мүлтіксіз сақтауға және білім беру процесінің барлық қатысушыларынан оның сақталуын талап етуге міндетті. Академиялық адалдық – академиялық адалдық емес формаларына</p>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КеАҚ
Қазақ тілі және әлем тілдері институты

	(плагиатқа, көшіріп жазуға, қысқартуға, қайталауға, алдын-ала шешуге, алаяқтыққа және т.б.) тыйым салынады және қоғамның ішкі тәртібіне сәйкес шара қолданылады. Академиялық адалдық саясатының толық мәтінімен https://kazmkpu.kz сілтемесінде танысуға болады. Білім алушының тапсырмалары плагиатқа (жалғандық, шпаргалкаларды пайдалану, бақылаудың барлық кезеңінде көшіріп жазу) тексерілуі мүмкін. Сабақтарға міндетті түрде қатысу, кешігуге жол бермеу, тапсырмаларды орындау және тапсыру мерзімдерін сақтау (БӨЖ, семинар сабақтары, аралық емтихан, жеке жобалар).			
Ерекше білімді қажет ететін білім алушылар үшін	Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды жалпы білім беру процесіне интеграциялау мақсатында кедергісіз қолжетімділікті және тиімді мультидисциплинарлық сүйемелдеуді қамтамасыз ету үшін оқытушы семестрдің басында әрбір инклюзивті білім алушымен жеке әңгіме өткізеді. Бұл ерекше білімді қажет ететін білім алушыларды тиімді қолдаудың әдістері мен тәсілдерін анықтау үшін маңызды болып табылады. Ерекше білімді қажет ететін білім алушылар үшін сабақтарда арнайы құралдарды пайдалануына, бақылау сұрақтарына жауап беруге дайындалу уақытын ұзартуға мүмкіндік беріледі. Қажет болған жағдайда, бұл білім алушылар үшін бақылаудың жеке нұсқалары тағайындалуы мүмкін, оқыту нәтижесін бағалау процедурасы жеке кестемен және бірнеше кезеңмен өткізілуі мүмкін.			
БАҒА ҚОЮДЫҢ ҮЛЕСТІК КӨРСЕТКІШТЕРІ (үлгіде)				
№	Тапсырмалар сипаттамасы	Жалпы бағалау, оның ішінде:	Тақырыптар мен тапсырмалар №	Өткізу мерзімі, аптасы
1	Сыни рефлексия	10 %	1-15	Толық курс
2	Эссе, аналитикалық жазбалар және мақала пікірлері/Практикалық немесе зертханалық жұмыстарды орындау	40%	2,4,5.....8-14	26.09.2022. 5 апта
3	Топтық жоба	30%	5.....7 -14	6, 14
4	Өзіндік бағалау және топтық жобаны алқалық талдау/Презентацияларға жеке шолу	5%		7, 15
5	Кейс шешу және жағдаяттық тапсырмалар (жазбаша тапсырма, бақылау жұмысы)	15%		10, 11, 12
ЕСКЕРТУ! - Бағалау тапсырмаларының сипаттамасы курстың ерекшелігіне байланысты өзгеріп отырады; Көрсетілген мерзімді ұстанбау балл жоғалтуға әкеледі! Әрбір тапсырманың орындалу мерзімі оқу курсының мазмұнын жүзеге асыратын күнтізбеде (кестеде) көрсетілген.				
ЖИЫНТЫҚ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ (ЕГЕР ҚОЛДАНЫЛСА, БЕЛГІЛЕŃІЗ):				

КАЗАКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«КАЗАК ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КеАК
Қазақ тілі және әлем тілдері институты

1	Емтихан	40	Таныстырылым (Презентация)
2	Аралық бақылау	30	Алқалық бағалау (Peer assessment)
3	Жоба	20	Эссе
4	Практикалық немесе зертханалық жұмыс	10	т.б. басқалары _____
БАҒАЛАУ АЙДАРЫ			
Топтық жоба (30%)			
Критерийлер			
0-2%	Білім алушы өте нашар жауап береді, сұрақтың мағынасын түсінбейді, сөйлеу стилі төмен, көптеген қателіктер байқалады. Оқытушының негізгі сұрақтарын түсінбейді. Оқу материалын меңгермеген.		
3-5%	Студент нашар жауап береді, тақырыпты толық меңгермеген, жауаптарда елеулі қателіктер байқалады. Қосымша сұрақтарға жауап бере алмайды		
6-8%	Көптеген маңызды фактілер келтірілмейді, тұжырымдар жасалмайды; мысалдар қарастырылып отырған мәселеге сәйкес келмейді, оларды салыстыруға болмайды; негізгі мәселені көрсете алмау (қате болса да). Көптеген қателіктер бар. Білім алушының жауабында талқыланатын мәселенің іргелі және негізгі мәселелермен байланысы туралы түсінік жоқ. Білім алушы жауапты оқытушының көмегінен кейін ғана түзете алады.		
9-11%	Білім алушы қойылған сұраққа толық жауап бермейді, жауапта негізгі ережелерді анықтай алмайды, сұрақтың негізгі идеялары ашылмайды. Сөздік қоры жеткіліксіз, материалды толық меңгермегені байқалады		
12-14%	Білім алушы қойылған сұраққа толық жауап бермейді, тақырыптың мағынасын, негізгі ережелерін толық аша алмайды. Қосымша сұрақтарға жауап бере алмайды		
15-17%	Жауап толық, бірақ жүйелі емес. Жауап тақырыпқа байланысты айтарлықтай ауытқуларды қамтиды. Негізгі ұғымдарды анықтауда жіберілген қателерді түзету қиынға соғады		
18-20%	Білім алушы жалпы алғанда қойылған сұраққа дұрыс жауап береді, бірақ жауап беру процесінде маңызды негізгі мәліметтерге сүйенбейді, негізгі материалды меңгергенімен, оны саралап талдауда қиындықтар бар, мысалдармен нақты дәлелдей алмайды. Баяндауда жіберген кейбір қателіктерді, оқытушының сұрақтарына жауап беру барысында түзете алады.		
21-23%	Зерттелген материалдан негізгі ережелерді өз бетінше анықтай алады, негізгі ережелердің мағынасын аша алады, жауапта логикалық, жүйелі бірізділік бар. Қорытындылау, дәлелдер мен мысалдар негізінде қорытынды жасау, тақырып ішінде байланыс орнату мүмкіндігі бар. Алынған білімді, ғылыми терминдерді практикада қолдана біледі. Бірақ әдебиетпен, оқулықпен жұмыс істеу дағдысы жеткіліксіз. Баяндауда жіберген кейбір қателіктерді, оқытушының сұрақтарына жауап беру барысында түзете алады.		
24-26%	Оқылған материалды толық біледі. Зерттелген теориялар негізінде толық және дұрыс жауаптың болуы; зерттелген материалды ұсынуға, ұғымдарды анықтауға, ғылыми терминдерді пайдалануда немесе тұжырымдар жасауда кейбір сәйкессіздіктер мен қателіктер		

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КеАҚ
Қазақ тілі және әлем тілдері институты

	бар. Білім алушы жіберілген қателерді оқытушының көмегімен түзете алады. Студент жіберілген қателерді оқытушының көмегімен түзете алады. Жалпы оқу материалдарын меңгерген, нақты мысалдармен дәлелдейді.																								
27-29	Сұрақ мазмұны бағдарламаның талаптарына толық, жүйелі түрде жазылуы мүмкін. Бағдарламада ұсынылған негізгі және қосымша әдебиеттерді терең біледі, өз ойларын жеңіл түрде жеткізе алады. Талқыланған мәселеге кең және жан-жақты талдау жасай алады. Нақты қателіктердің болмауы. Қорытынды дәлелді және нақты материалға негізделген. сұраққа байланысты жауап беру кезінде маңызды емес 1-2 қателіктің болуы, бірақ өз бетінше түзете алады.																								
30	Зерттелген материал бойынша терең және толық білімді көрсетеді; қарастырылатын ұғымдардың, құбылыстар мен заңдылықтардың, теориялардың мәнін, олардың өзара байланысын толық түсіне алады. Зерделенген материал негізінде толық және дұрыс жауап құра алады; негізгі ережелерді белгілей алады, жауапты нақты мысалдармен және деректермен толықтыра алады; қорытындыларды жинақтай алады, дәлелді талдау жасай алады. Пәнаралық және пәнішілік (бұрын алған білім негізінде) байланыстарды орната алады. Түсіндіруде шығармашылық қабілеттерін көрсетеді.																								
Балдық-рейтингтік әріптік бағалау жүйесі	<p>ҚОРЫТЫНДЫ ЕМТИХАНҒА ЖІБЕРУ РЕЙТИНГІСІН БАҒАЛАУ</p> <p>Пән бойынша қорытынды баға ағымдағы үлгерім бағасын және қорытынды бақылауды (емтихан бағасын) қамтиды. Қорытынды баға келесі формула бойынша саналады: $(AB1+AB2) \cdot 0,3 + E_{\text{мтихан}} \cdot 0,4$</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 Аралық бақылау бойынша үлгерімнің ең жоғары деңгейі (7-ші апта) - 100% 2 Аралық бақылау бойынша үлгерімнің ең жоғары деңгейі (15-ші апта) - 100% 3. Емтихан – 100% 4. Пән бойынша үлгерімнің ең жоғары деңгейі - 100%; 5. Пән бойынша қорытынды баға үлгерім жиынтығы ретінде 1АБ; 2 АБ-ның үлес есебімен анықталады; 6. «к/ж» - емтиханға келмеді <p>Ағымдағы үлгерімді бағалау үшін қорытынды баға 60% құрайды. Қорытынды бақылау бағасы пән бойынша білімнің қорытынды бағасының 40% - ын құрайды.</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Әріптік жүйе бойынша баға</th> <th>Сандық эквивалент</th> <th>Балдары (%-үлесі)</th> <th>Дәстүрлі жүйе бойынша баға</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>A</td> <td>4,0</td> <td>95-100</td> <td rowspan="3">Өте жақсы</td> </tr> <tr> <td>A-</td> <td>3,67</td> <td>90-94</td> </tr> <tr> <td>B+</td> <td>3,33</td> <td>85-89</td> </tr> <tr> <td>B</td> <td>3,0</td> <td>80-84</td> <td rowspan="3">Жақсы</td> </tr> <tr> <td>B-</td> <td>2,67</td> <td>75-79</td> </tr> <tr> <td>C+</td> <td>2,33</td> <td>70-74</td> </tr> </tbody> </table>	Әріптік жүйе бойынша баға	Сандық эквивалент	Балдары (%-үлесі)	Дәстүрлі жүйе бойынша баға	A	4,0	95-100	Өте жақсы	A-	3,67	90-94	B+	3,33	85-89	B	3,0	80-84	Жақсы	B-	2,67	75-79	C+	2,33	70-74
Әріптік жүйе бойынша баға	Сандық эквивалент	Балдары (%-үлесі)	Дәстүрлі жүйе бойынша баға																						
A	4,0	95-100	Өте жақсы																						
A-	3,67	90-94																							
B+	3,33	85-89																							
B	3,0	80-84	Жақсы																						
B-	2,67	75-79																							
C+	2,33	70-74																							

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КеАК
Қазақ тілі және әлем тілдері институты

C	2,0	65-69	Қанағаттанарлық
C-	1,67	60-64	
D+	1,33	55-59	
D-	1,0	50-54	
FX	0,5	25-49	
F	0	0-24	Қанағаттанарлықсыз
I (Incomplete)	-	-	«Пән аяқталмаған» (GPA есептегенде ескерілмейді)
P (Pass)	-	-	«Есептелінді» (GPA есептегенде ескерілмейді)
NP (No Pass)	-	-	«Есептелмеді» (GPA есептегенде ескерілмейді)
W (Withdrawal)	-	-	«Пәннен бас тарту» (GPA есептегенде ескерілмейді)
AW (Academic Withdrawal)	-	-	академиялық себептерге байланысты пәннен босату (GPA есептегенде ескерілмейді)
AU (Audit)	-	-	«Пән тыңдалды» (GPA есептегенде ескерілмейді)
Атт.	-	30-60 50-100	« Аттестатталды» (GPA есептегенде ескерілмейді)
Аттестатталмады.	-	0-29 0-49	« Аттестатталмады» (GPA есептегенде ескерілмейді)
R (Retake)	-	-	«Пәнді қайта оқу» (GPA есептегенде ескерілмейді)
R-айырмашылық	-	-	«Оқу жоспары бойынша пән айырмашылығы» (GPA есептегенде ескерілмейді)

Қазақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі кафедрасының оқу-әдістемелік кеңесімен қаралды, «20» 06 2022 ж. хаттама № 11

Қазақ тілі және әлем тілдері институтының оқу-әдістемелік бюросымен бекітілді, «27» 06. 2022 ж. хаттама № 5

Сәт

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КеАҚ
Қазақ тілі және әлем тілдері институты

Пәннің бағдарламасы үлгілік немесе оқу бағдарламасы негізінде құрастырылды (« »
20 ж.).

Ескертпе: ЖББ циклының МК-і үлгілік бағдарламаға жатады және пән атаулары үлгілік бағдарламасына сәйкес толық нұсқада жазылады.

Құрастырушылар

Бағдарлама көшбасшысы:

(қолы)

Абдрасилова Г.К.

(А.Ж.Т., қызметі)

«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» ҚББ
 КАО «КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЖЕНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ»
 NCS «KAZAKH NATIONAL WOMEN TEACHER TRAINING UNIVERSITY»

31.10.2018 ж. № 604 ҚР ҚЖМББС негізінде құрыстырылған
 Разработано на основе ГОСО РК от 31.10.2018 г. № 604
 Developed on the basis of the SOCED RK by 31.10.2018 № 604

6B02302 -Филология БББ базалық оқу жоспары
 Базовый учебный план ОП 6B02302 -Филология
 Basic curriculum of EP 6B02302 -Philology

2022 жылғы қабылданғандар үшін/Для набора 2022 года /For Enrollment 2022

Берілетін дәреже: 6B02302 -Филология білім беру бағдарламасы бойынша тіл білім бағдары
 Присуждается степень: Бакалавр филология по образовательной программе 6B02302 -Филология
 Degree Awarded: Bachelor of Philology in the Educational Program 6B02302 -Philology

Түпкі оқу мерзімі: 4 жыл
 Учебный срок обучения: 4 года
 General Duration of Study : 4 years

Мәс./Major	Мамандық түрі/ Пән атауы/Type of component	Пәннің коды/ Код дисциплины/ Code of discipline	Пән атауы/ Наименование дисциплины/ discipline	Name of	Академиялық жағдайы/ Академическое состояние/ Academic status	Күрделілік деңгейі/ Курсының объективті бағасы/ Scale work (points)	Академиялық жағдайы/ Толқындық бағасы/ Total academic score	Аудиторлық сағаттарының саны/ Словесный труд	Сабақ түрлері/ Виды занятий				СОӘЖ/СРС/ЭЖТ	СОЖ/СРС/ЭЖТ	Семестр бойынша академиялық кредиттері/ Академические кредиты по семестрам/ Academic credits by semester							Кафедра/Кафедра/Chair						
									Дәріс/ Лекция/ Lecture	Практикалық жұмыс/ Практ. раб./ Practic work	Зерт./ Лаб./ Lab.	және/ и/и/и/и/			1 семестр/ 1 семестр/ 1 семестр	2 семестр/ 2 семестр/ 2 семестр	3 семестр/ 3 семестр/ 3 семестр	4 семестр/ 4 семестр/ 4 семестр	5 семестр/ 5 семестр/ 5 семестр	6 семестр/ 6 семестр/ 6 семестр	7 семестр/ 7 семестр/ 7 семестр		8 семестр/ 8 семестр/ 8 семестр					
																								22	15	7	2	0
Жалпы білім беру пәндерінің/Цели общеобразовательных дисциплин/Cycle of General Courses					56	0	1680	675	225	675	0	0	940	22	15	7	2	0	0	0	0	0	0					
Мәж./MK/OK/CC	FK/Py/1101	1101	Философия/ Философия/ Philosophy	Philosophy	5	150	45	30	15	0	0	7	98	5										Қоғамдық-гуманитарлық пәндер / Общественно-гуманитарные дисциплины/ Social and Humanities Disciplines				
Мәж./MK/OK/CC	SH/T/FL/FL-1102	1102	Шетел тілі/ Иностранный язык/ Language	Foreign	10	300	90	0	90	0	0	14	196	5	5									Практикалық тілдер тілі/ Практический иностранный язык/ Practical Foreign Language				
Мәж./MK/OK/CC	KQ/UY/KQ/UY/KQRJL-1103	1103	Қазақ (Орыс) тілі/ Казахский (Русский) язык/ Kazakh (Russian) Language		10	300	90	0	90	0	0	14	196	5	5									Қазақ тілі білімнің теориясы мен методологиясы/ Теория и методология казахского языкознания/Theory and Methodology of Kazakh Linguistics Орыс тілі мен әдебиеті/Русский язык и литература/Russian Language and Literature				
Мәж./TK/KB/OC	KSSZBOMN/OPGAJK/FLIACC-1104	1104	1) Құқықтық сипаттағы және сабынас мемлекеттік қарсы мәдениет негіздері/Основы правовой грамотности и антикоррупционной культуры/Fundamentals of Legal Literacy and Anti-Corruption Culture		5	150	45	15	30															Тарих/ История				
			2) Экология және тіршілік қауіпсіздігі негіздері/Основы экологии и безопасной жизнедеятельности/Fundamentals of Ecology and Safe Life	15				30																		Химия/ Химия/ Chemistry Биология/Биология/Biology		
			3) Экономика және кәсіпкерлік негіздері/Основы экономики и предпринимательства/ Fundamentals of Economics and Entrepreneurship	15				30			0	0	7	98	5												Тарих/ История	
			4) Қолбасшылық негіздері және инновацияларға бойынша/Основы лидерства и восприимчивость инноваций/ Fundamentals of Leadership and Reactivity to Innovation	15				30																				Жалпы және әлеуметтік ғылымдар және өмірлік тәжірибе /Общая и социальная педагогика и жизненный опыт/ General and social pedagogy and life knowledge
			5) Қоғамға қызмет етуге/Социальные услуги/Social Services	15				30																				Қоғамдық-гуманитарлық пәндер / Общественно-гуманитарные дисциплины/ Social and Humanities Disciplines
			6) Эмоционалды интеллект/Эмоциональный интеллект/Emotional Intellect	15				30																				

Major	Курс/Year	Семестр/Semester	План коды/Code	Наименование дисциплины/Name of	Максимальное количество баллов/Maximum number of points	Часы лекций/Лекции/Hours	Часы семинаров/Семинары/Hours	Часы практических занятий/Практика/Hours	Часы самостоятельной работы/Самостоятельная работа/Hours	Часы аудиторной работы/Аудиторная работа/Hours	Семестр бойынша академиялык кредиттері/ Академиялык кредиттері по семестру/ Academic credits by semester	Кафедра/Кафедра/Chair	
Major	ЖООК/ BK/ UK	MSM/ SKP/ DCF/ 2209	Мамандықтың шефрлік маданияты/ культура профессионал/ Profession	Цифровая Digital Culture of	5		150		45		7 98	5	Казақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі/Теория и методика казахского языковедения/Department of Theory and Methodology of Kazakh Linguistics
Major	ЖООК/ BK/ UK	LGKZM/ KPLG/ KWLK/ 2210	Латын графикасы және қазақ жазуы/ Казахская письменность и латинская графика/ Writing and Latin graphics	Kazakh	6		180		30 30		8 112	6	Казақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі/Теория и методика казахского языковедения/Department of Theory and Methodology of Kazakh Linguistics
Major	TK/ KB/ OC	KKTSZM/ SSSKY/ WSMKL/ 2211/ SGK/ APR/ APSS	1) Қазақтың қазақ тілінің сөздік жүйесі/ Система словообразования современного казахского языка / Word-formation system of modern Kazakh language 2) Сөздік құрамының кінәсіздігі / Сөздері / Актуальные проблемы речеисследования/ problems of speech studies	Система словообразования современного казахского языка / Word-formation system of modern Kazakh language 2) Сөздері / Актуальные проблемы речеисследования/ problems of speech studies	5		150		30 15		7 98	5	Казақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі/Теория и методика казахского языковедения/Department of Theory and Methodology of Kazakh Linguistics
Major	TK/ KB/ OC	KAT/ IKL/ HKL/ 2212/ ODA/ LKE/ LCE	1) XY-XIX ғасырдағы қазақ әдебиетінің тарихы/ История казахской литературы XY-XIX ғасыр / History of Kazakh literature of the XY-XIX century 2) Отарландық дәуірдегі әдебиет / колонизация/ Литература периода Литература периода colonization period	История казахской литературы XY-XIX ғасыр / History of Kazakh literature of the XY-XIX century 2) Отарландық дәуірдегі әдебиет / колонизация/ Литература периода Литература периода colonization period	5		150		45 30 15		7 98	5	Казақ әдебиеті/ Казахская литература/ Kazakh Literature
Major	TK/ KB/ OC	KKTT/ TSKY/ FMKL/ SLT/ SLT/ CLT/ 3213	1)Қазақтың қазақ тілінің терминологиясы/ Терминология современного казахского языка/ Terminology of the modern Kazakh language 2) Салыстырмалы лингвистикалық терминология / Сравнительная лингвистическая терминология/ Comparative linguistic terminology	Терминология современного казахского языка/ Terminology of the modern Kazakh language 2) Салыстырмалы лингвистикалық терминология / Сравнительная лингвистическая терминология/ Comparative linguistic terminology	4		120		45 30 15		6 60	4	Казақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі/Теория и методика казахского языковедения/Department of Theory and Methodology of Kazakh Linguistics
Major	ЖООК/ BK/ UK	AMAT/ AYAS/ EAP/ 3214	Академиялық мақсаттағы ағылшын тілі / Английский язык для академических целей / English for Academic Purposes	Академиялық мақсаттағы ағылшын тілі / Английский язык для академических целей / English for Academic Purposes	5		150		45	45	7 98	5	Казақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі/Теория и методика казахского языковедения/Department of Theory and Methodology of Kazakh Linguistics
Major	ЖООК/ BK/ UK	GZM/ ONI/ FSR/ 3215	Ғылыми зерттеулер негіздері/ Основы научных исследований / Fundamentals of scientific research	Ғылыми зерттеулер негіздері/ Основы научных исследований / Fundamentals of scientific research	5	*	150		45 30		7 98	5	Казақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі/Теория и методика казахского языковедения/Department of Theory and Methodology of Kazakh Linguistics
Major	TK/ KB/ OC	KTZMSZM/ SPSKY/ SCSKL/ 3216/ MS/ ST/ ST	1) Қазақ тілінің жай және күрделі сөздік жүйесі / Система простых и сложных предложений казахского языка/ System of simple and complex sentences of the Kazakh language 2) Мәтін синтаксисі /Синтаксис текста/Syntax of the text	Система простых и сложных предложений казахского языка/ System of simple and complex sentences of the Kazakh language 2) Мәтін синтаксисі /Синтаксис текста/Syntax of the text	5		150		45 15 30		7 98	5	Казақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі/Теория и методика казахского языковедения/Department of Theory and Methodology of Kazakh Linguistics
Major	TK/ KB/ OC	KITG/ IKY/ HKL/ 3217/ TTSG/ SGTY/ CGTL	1) Қазақ тілінің тарихи грамматикасы/ Историческая грамматика казахского языка/ Historical grammar of the Kazakh language 2) Түркі тілдерінің салыстырмалы грамматикасы / Сравнительная грамматика тюркских языков/ Comparative grammar of Turkic languages	Историческая грамматика казахского языка/ Historical grammar of the Kazakh language 2) Түркі тілдерінің салыстырмалы грамматикасы / Сравнительная грамматика тюркских языков/ Comparative grammar of Turkic languages	5		150		45 30 15		7 98	5	Казақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі/Теория и методика казахского языковедения/Department of Theory and Methodology of Kazakh Linguistics
Major	TK/ KB/ OC	KAT/ IKL/ HKL/ 3218/ KKA/ SKL/ MKL	1) XX ғасырдағы қазақ әдебиетінің тарихы/ История казахской литературы XX ғасыр / History of Kazakh literature of XX century 2) Қазақтың қазақ әдебиеті / қазақша литература / Literature Современная Modern Kazakh	История казахской литературы XX ғасыр / History of Kazakh literature of XX century 2) Қазақтың қазақ әдебиеті / қазақша литература / Literature Современная Modern Kazakh	5		150		45 30 15		7 98	5	Казақ әдебиеті/ Казахская литература/ Kazakh Literature
Minor	TK/ KB/ OC		Пән 1/ Discipline 1	Дисциплина 1/	5		150		45		7 98	5	
Minor	TK/ KB/ OC		Пән 2/ 2/	Дисциплина 2/	5		150		45		7 98	5	

Факультет / Faculty	Специальность / Specialty	Курс / Course	Наименование дисциплины / Name of Discipline	Число часов / Number of hours	Семестр / Semester	Средний балл / Average grade	Семестр / Semester														
							1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
Мажор / Major	ЖООК/ВК/УК / JOOK/VK/UK	OT/PP/PP 4 309	Өндірістік практика / Industrial Practice	16	480	0	480														
Мажор / Major	ЖООК/ВК/УК / JOOK/VK/UK	DT/PP/PP 4 310	Дипломды өндірістік практика / Преддипломная производственная практика / Proficiency industrial practice	2	60	0	60														
Теориялық оқыту бойынша жинағы/Итого по теоретическому обучению/Total theoretical training				202	0	6060	2040	975	1425	0	0										
Кәсіби практика бойынша жинағы/Итого по профессиональной практике/Total professional practice				26		780			780			3751	28	30	30	28	31	35	30	0	
Қорытынды аттестаттау/Итоговая аттестация/Final certification				12		360			360			0	2	0	2	0	4	5	13		
КА/ИА/ҒС / KA/IA/FC	D2N/ZN/ZK (KET)/N2/DR/Р (SK-EP)/WDD/Р (CCE) 4401	Дипломдық жұмысты (жобаны) жазу және қорғау немесе пән бойынша сыныптың тапсырмасын орындау және қорғау / Защита дипломной работы (проекта) или сдачи комплексного экзамена / defending a diploma paper (project) or taking a comprehensive exam		12		360			360												
ВСЕГО по образовательной программе / Program TOTAL Educational				240	0	7200	2040	975	2205	0	0	3751	28	32	30	30	31	29	38	25	60

	ЖБН/ОД/СС	БН/Б/СС	КН/П/МД	
МК/ОК/СС	51	0	0	
ТК/КН/СС	5	64	10	51
ЖООК/ВК/УК	0	48	50	79
КА/ИА/ҒС	0	0	12	98
	56	112	72	12
				240

Академикалық мәселелер жөніндегі департамент директоры / Директор Департамента по академическим вопросам / Director of the Department for Academic Affairs

Академикалық бағдарламаларды дамыту және сапа мониторингін болып басшысы / Руководитель отдела разработки и мониторинга качества академических программ

Head of the department of Academic Program Development and Quality

Институт директоры / Директор института / Director of the Faculty

Бағдарлама көшбасшысы/Лидер программы/Program Leader

Құрастырушы/ Составитель/ Originator

К. Балажанова/ K. Balazhanova

Л. Қиясова/ L. Kiyassova

А. Сураччина/ A. Surachchina

Г. Абдырашимова / G. Abdyrashimova

Ф. Шойбекова/ F. Shobekova

«ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ»
KeAK
НАО «КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЖЕНСКИЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ»
NJSC «KAZAKH NATIONAL WOMEN'S TEACHER TRAINING
UNIVERSITY»

БЕКІТІЛДІ/ УТВЕРЖДЕНО/ APPROVED

Ғылыми Кеңесінің шешімімен/
Решением Ученого Совета /
By the decision of the Academic Council
Хаттама/ Протокол/ Protocol № 8
«03 03 2022 ж/г»
Ғылыми Кеңес төрағасының орынбасары/
Заместитель Председателя Ученого совета/
Deputy Chairman of the Academic Council

Е.Жуманкулова/ Zhumankulova E.

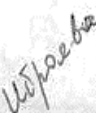
БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПРОГРАММА
EDUCATION PROGRAMME

6B02302 ФИЛОЛОГИЯ
6B02302 ФИЛОЛОГИЯ
6B02302 PHILOLOGY

БАКАЛАВРИАТ
BACHELOR

Алматы/ Almaty, 2022

БББ әзірленді/ ОП разработана/ The EP is developed:

1	<p>Жұмыс тобының жетекшісі/ Руководитель рабочей группы/ Head of the working group</p>		<p>Абдирасилова Гүлмира Калыбаевна – филология ғылымдарының кандидаты, профессор м.а., Қазақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі кафедрасының бағдарлама көшбасшысы +7 701 329 75 63, abdrasilova.gulmira@qyzpu.edu.kz; Абдирасилова Гүлмира Калыбаевна – кандидат филологических наук, и.о. профессор, программный лидер кафедры Теории и методики казахского языкознания. +7 701 329 75 63, abdrasilova.gulmira@qyzpu.edu.kz; Abdirassilova Gulmira – candidate of Philology, Professor, Leader of Programme of Department Theories and methods of Kazakh linguistics. +7 701 329 75 63, abdrasilova.gulmira@qyzpu.edu.kz;</p>
2	<p>Әзірлеушілер/ Разработчики/ Developers</p>	 	<p>Шойбекова Газиза Бейсенбековна – ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор + 7 707 746 09 74 shoybekova.gaziza@qyzpu.edu.kz; Шойбекова Газиза Бейсенбековна – к.ф.н., ассоц. профессор + 7 707 746 09 74 shoybekova.gaziza@qyzpu.edu.kz; Shoibekova Gaziza – candidate of Philology, assoc. professor + 7 707 746 09 74 shoybekova.gaziza@qyzpu.edu.kz;</p> <p>Ермекова Тыныштық Нурдаулетовна – филология ғылымдарының докторы, профессор + 8 701 301 85 66 ermekova.tynyshtyk@qyzpu.edu.kz; Ермекова Тыныштық Нурдаулетовна – доктор филологических наук, профессор + 8 701 301 85 66 ermekova.tynyshtyk@qyzpu.edu.kz; Yermekova Tynyshtyk – doctor of Philology, Professor + 8 701 301 85 66 ermekova.tynyshtyk@qyzpu.edu.kz;</p> <p>Ескермесова Гүлнар Амангельдиевна – PhD, аға оқытушы, +77754436653, gulnar_9.12.81@mail.ru; Ескермесова Гүлнар Амангельдиевна – PhD, старший преподаватель, +77754436653, gulnar_9.12.81@mail.ru; Yeskermesova Gulnar Amangeldieвна – PhD, senior lecturer, +77754436653, gulnar_9.12.81@mail.ru;</p>
3	<p>Маман-кеңесшілер/ Специалисты-консультанты/ Specialist consultants Студент кеңесшілер/ Студенты-консультанты/ Students Degree-consultants Сарапшылар (жұмыс берушілер)/ Эксперты (работодатели)/ Experts (employers)</p>	 	<p>Енсенова Еркін Толентаевна –№1 Алматы қазақ мемлекеттік гуманитарлық- педагогтік колледж оқытушысы +77012709860, aiman_miras@mail.ru; Енсенова Еркін Толентаевна – преподаватель №1 Алматинский казахский государственный гуманитарный-педагогического колледжа +77012709860, aiman_miras@mail.ru; Ensenova Erkin – teacher of the Kazakh State Humanitarian-Pedagogical College No. 1 Almaty, +77012709860, aiman_miras@mail.ru; Ибраева Гүлфайрус Қазыбаевна – Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы мектеп-интернатының қазақ тілі пән оқытушысы +7 (727) 272 69 61,</p>

	<p>+7 (727) 261 00 10 info@tilbilimi.kz; Ибраева Гулфайрус Қазыбаевна – преподаватель казахского языка школы-интерната Казахской Национальной академии искусств имени Жургенова +7 (727) 272 69 61, +7 (727) 261 00 10 info@tilbilimi.kz; Ibraeva Gulfairus – teacher of the Kazakh language at the boarding school of the Kazakh National Academy of Arts named after T. Zhurgenov +7 (727) 272 69 61, +7 (727) 261 00 10 info@tilbilimi.kz;</p>
	<p>Камалхан Дилназ – 6B02302 - Филология БББ-ның 3-курс студенті +7 776 183 6599 kamalkhan.dilnaz3@qyzpu.edu.kz; Камалхан Дилназ – студент 3 курса ОП 6B02302 - Филология +7 776 183 6599 kamalkhan.dilnaz3@qyzpu.edu.kz; Kamalkhan Dilnaz – 3rd year student of E 6B02302 – Philology +7 776 183 6599 kamalkhan.dilnaz3@qyzpu.edu.kz;</p>
	<p>Мұратбекова Балжан – 6B02302 - Филология БББ-ның 4-курс студенті +7 776 183 6599 708 375 603 muratbekova.balzhana@qyzpu.edu.kz; Муратбекова Балжан – студент 3 курса ОП 6B02302 - Филология +7 776 183 6599 708 375 603 muratbekova.balzhana@qyzpu.edu.kz; Muratbekova Balzhan – 3rd year student of E 6B02302-Philology +7 776 183 6599 708 375 603 muratbekova.balzhana@qyzpu.edu.kz;</p>
	<p>Мендгазиева Мағишат Тасқалиевна – №1 Алматы қазақ мемлекеттік гуманитарлық педагогтік колледж директоры +7 (727) 290-04-86; +7 (727) 278-56-84 Pedkol1@inbox.ru; Мендгазиева Мағишат Тасқалиевна – директор №1 Алматинский казахский государственный гуманитарный-педагогического колледжа +7 (727) 290-04-86; +7 (727) 278-56-84 Pedkol1@inbox.ru; Mendgazieva Magishat – Director No. 1 Almaty Kazakh State Humanitarian-Pedagogical College +7 (727) 290-04-86; +7 (727) 278-56-84 Pedkol1@inbox.ru;</p>
	<p>Сексенова Роза Ербозымқызы – директор, Абай атындағы дарынды балаларға арналған арнайы мамандандырылған қазақ тілі мен әдебиетін тереңдете оқытатын мектеп-интернат, ұялы +77071430099, fdaryvn@mail.ru;</p>

Ref

Мұратбекова

Мендгазиева

Сексенова

		<p>Сексенова Роза Ербоzymкызы – директор специализированной школы-интерната для одаренных детей имени Абая с углубленным изучением казахского языка и литературы, +77071430099, fdaryn@mail.ru;</p> <p>Seksenova Roza Erbozymkyzy – director of a specialized boarding school for gifted children named Abay with in-depth study of the Kazakh language and literature, +77071430099, fdaryn@mail.ru;</p>
--	--	---

Білім беру бағдарламасы талқыланды және бекітуге ұсынылды/
 Образовательная программа рассмотрена и рекомендована к утверждению на заседаниях/
 The educational program was considered and recommended for approval at meetings:

Университеттің оқу-әдістемелік кеңесі/ Учебно-методического совета университета/
 Educational and Methodical Council of the University
 Хаттама/ Протокол/ Protocol № 4 «28» 04 2022 ж./г.

ОӘК төрағасы / Председатель УМС / Chairman of the EMC /
 Академиялық мәселелер жөніндегі Басқарма мүшесі-проректор/
 Член Правления - проректор по академическим вопросам /
 Member of the Managing Board
 - Vice-Rector for Academic Affairs [Signature] Е. Жуманкулова / Zhumankulova E.

Қазақ тілі және әлем тілдері институтының әдістемелік бюросы/ Методическое бюро
 института Казахского языка и мировых языков / Methodological Bureau of the Institute of
 Kazakh language and world languages
 Хаттама/ Протокол/ Protocol № 4 «16» 04 2022 ж./г.

ИӘБ төрағасы/
 Председатель МБИ/ [Signature] Г.Саурукова/
 Chairman of the MBI G.Saurukova

Қазақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі кафедрасы/ Кафедра Теории и методики
 казахского языкознания / Theory and methodology of Kazakh linguistics

Хаттама/ Протокол/ Protocol № 9 «8» 04 2022 ж./г.

Бағдарлама көшбасшысы /
 Программный лидер / [Signature] Г.Абдирасилова/
 Program leader G.Abdirassilova

1. БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ

1.1 Университет Стратегиясы

Миссиясы: Үздік әлемдік тәжірибелер негізінде көшбасшы қыздарды даярлау арқылы адами капиталдың қалыптасуына үлес қосу.

Бағдары: Инновациялық ғылыми-білім беру орталығы болу.

Стратегиялық мақсаты: Инновациялық идеяларды жүзеге асырушы интеллектуалды көшбасшыларды даярлау

Құндылықтар: Адалдық,
Кәсібилік,
Әлеуметтік жауапкершілік,
Академиялық еркіндік,
Жаһандық азаматтылық,
Ашықтық.

1.2 Білім беру бағдарламасының төлқұжаты

БББ түрі: ағымдағы

БББ Тізіміндегі нөмірі және тіркеу/жаңарту күні: № _____

Білім деңгейі ҰБШ, СБШ және ББЖХС бойынша: бакалавриат, 6-деңгей

Білім беру саласы: 6B02 Өнер және гуманитарлық ғылымдар

Даярлау бағыты: 6B023 Тілдер және әдебиет

БББ тобы: B037 Филология

Берілетін дәреже: 6B02302 - Филология білім беру бағдарламасы бойынша тіл білімі бакалавры

Академиялық кредиттің жалпы көлемі: 240 а.к.

Типтік оқу мерзімі: 4 жыл

Оқыту тілі: қазақ

Білім беру қызметіне берілген лицензия: Білім беру бағдарламасы «6B023 Тілдер және әдебиет» мамандарды даярлау бағыты бойынша Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті «04» тамыз 2020 ж. берген № KZ75LAA00018542 лицензия негізінде іске асырылады.

Мамандандырылған аккредиттеу: Аккредиттеу және рейтингтің тәуелсіз агенттігі, куәліктің №AB2460, 24.05.2019 ж.-23.05.2026 ж.

Білім беру бағдарламаның рейтингі:

«Атамекен» – 8-орын –2020 жыл;

«Атамекен» – 4-орын –2021 жыл;

3	Жыраулық және сал-серілік кезеңдегі әдебиет	5	Жыраулық поэзияның басты жанры толғау жанрын нақты мысалдар арқылы талдау, ақын-жырауларды авторлық позициясы тұрғысынан көрсетіп дәлелдеу, ерлік, қайраткерлік қасиеттеріне игереді. Әнші-ақындар шығармашылығын саралай отырып, әр түрлі нұсқаларын меңгер, текстологиялық анализ жасай алады. Ақындар шығармашылығындағы синкретизмді түсіндіре отырып, Қазақстанның әр аймағындағы белгілі әнші-ақындар мектебімен танысу.	Дискуссия, сын тұрғысынан ойлау	ОН 4 ОН5	Жазбаша емтихан
	Абайтану: «Толық адам» ілімі		Ұлы ойшылдардың ақыл-ойды дамытуға арналған пікірлерін негізге ала отырып, Абайдың толық адам болу жайындағы тұжырымдарымен сабақтастыра оқытылады. «Абайтану» саласындағы зерттеулерді, Абай шығармаларындағы «Толық адам» ілімін зерделей отырып, сананы тәрбиелеу және «Жаңа Қазақстанға» қызмет ететін әрбір жастың мінез-құлық прагматизмін қалыптастыру әдіс-тәсілдері теориялық және практикалық тұрғыдан жүйелі беріледі.		ОН 1 ОН 5 ОН 8	Жазбаша емтихан
4	Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі	5	Сөзжасамның тіл білімінің жеке саласы екендігі, оның салалары мен зерттеу әдістері; сөздердің жасалу жолдары мен тәсілдері; сөзжасамның негізгі мәні,	Деңгейлеп-саралап оқыту	ОН 4 ОН9	Жазбаша емтихан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ
«ӨРЛЕУ» БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ ҰЛТТЫҚ ОРТАЛЫҒЫ» АҚ ФИЛИАЛЫ
«АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША КӘСІБИ ДАМУ ИНСТИТУТЫ»

«Келісемін»

«Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы
Алматы облысы бойынша
КДИ директоры

К.К. Нурлыбаев

«Бекітемін»

Абай атындағы Қаз ҰПУ
Филология институты
директоры, ф.ғ.д., профессор

А.В. Таңжарыкова

« 12 » 10 2023 ж.

«Абайтану: "Толық адам" ілімі»
тақырыбындағы курс жұмысының

БАҒДАРЛАМАСЫ

17 ҚАЗАН
АЛМАТЫ, 2023 ж.

Курс жұмысының мақсаты –

Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімдеріне қазақ әдебиетінің көрнекті саласы-Абайтану ғылымының мектептердегі оқыту мәселелері бойынша педагог-ғалымдардың тәжірибесін көрсету, пікір алмасу алаңын құру және кері байланыс жасау.

Курс жұмысының міндеттері:

- ✓ Абайдың «толық адам» ілімін мен оқу-тәрбие процесінде сабақтастырудың жолдарын көрсету;
- ✓ Абай шығармашылығын мектептерде оқыту тәжірибесіндегі ерекшеліктерді түсіндіру;
- ✓ Абай ілімін зерттеуші ғалымдардың тәжірибесін оқып-үйрену;
- ✓ теория мен практика теңгерімінен алған білімдері бойынша кері байланыс тапсырмаларын орындау.

Курс жұмысын жүргізуші:

Абай атындағы ҚазҰПУ, Филология институты, «Академик С.Қирабаев атындағы қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының профессоры, филология ғылымдарының докторы Г.С.Қосымова.

Өткізілу мерзімі: 17 қазан, 2023жыл. (сағат 10.00-17.00)

Курс жұмысын ұйымдастырушы:

- Абай атындағы ҚазҰПУ, Филология институты, «Академик С.Қирабаев атындағы қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасы
- «Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы, Алматы облысы бойынша КДИ, «Әдіснама және педагогикалық инновация» кафедрасы

Жауаптылар:

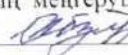
- «Академик С.Қирабаев атындағы қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының меңгерушісі, филология ғылымдарының докторы, доцент Н.Ә.Ильясова.
- «Әдіснама және педагогикалық инновация» кафедрасы меңгерушісі, PhD доктор М.К.Бисенбаева.

Өтетін орны:

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Бас оқу ғимараты. Достық көшесі, 13 үй, №411 дәрісхана

**«Абайтану: "Толық адам" ілімі» тақырыбындағы
курс жұмысының барысы**

№	Дәріс-тренинг тақырыбы	Уақыты	Дәріскердің аты-жөні
1.	Абайдың "Толық адам" тұжырымының бастау көздері	10.00-11.30	Филология ғылымдарының докторы, профессор Г.С.Қосымова.
2.	Абайдың "Толық адам" тұжырымына енетін ұғым- түсініктер.	11.40.-13.10	Филология ғылымдарының докторы, профессор Г.С.Қосымова.
3.	"Толық адам" тұжырымының ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарда көрініс табуы	14.00-15.30	Филология ғылымдарының докторы, профессор Г.С.Қосымова.
4.	"Толық адам" бейнесін жасайтын образды сөздер мен фразеологизмдер, мақал- мәтелдер, афоризмдер.	15.30-17.00	Филология ғылымдарының докторы, профессор Г.С.Қосымова.

«Академик С.Қирабаев атындағы» кафедрасының меңгерушісі,
филология ғылымдарының докторы, доцент Ильясова Н.Ә.

«Әдіснама және педагогикалық инновация»
кафедрасы меңгерушісі,
PhD доктор

Бисенбаева М.К.

ҚОСЫМША Д

«Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің» рухани мұраларда берілу сипаты» тақырыбындағы конференция материалдары

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЖЕНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
KAZAKH NATIONAL WOMEN'S PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ҚР БЖҒМ Ғылым комитеті тарапынан 2021-2023 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландырылатын «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» тақырыбындағы жоба аясында ұйымдастырылып отырған
«САНАДАҒЫ ЖАҢҒЫРУ:
«ӘЛЕМ» БЕЙНЕСІНІҢ РУХАНИ МҰРАЛАРДА БЕРІЛУ СИПАТЫ»
атты халықаралық конференция
ЖИНАҒЫ

СБОРНИК
международной конференции
«МОДЕРНИЗАЦИЯ СОЗНАНИЯ: ХАРАКТЕР ПЕРЕДАЧИ ОБРАЗА
«ӘЛЕМ» В ДУХОВНОМ НАСЛЕДИИ»,
организованная в рамках проекта «Система концептов
в мировоззрении древних тюрков» грантового финансирования
по научным и (или) научно-техническим проектам
на 2021-2023 годы Комитетом науки МОН РК

COLLECTION
of the international conference
«MODERNIZATION OF CONSCIOUSNESS: THE NATURE OF THE TRANSMISSION
OF THE IMAGE OF «ALEM» IN THE SPIRITUAL HERITAGE»,
organized within the framework of the project
«The System of concepts in the worldview of the ancient Turks people» grant funding
for scientific and (or) scientific and technical projects for 2021-2023
by the Committee of Science of the Ministry of Education and Science
of the Republic of Kazakhstan

Алматы / Almaty 2022

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ
МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЖЕНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ

MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN

KAZAKH NATIONAL WOMEN'S PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ҚР БЖҒМ Ғылым комитеті тарапынан 2021-2023 жылдарға арналған
ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша
гранттық қаржыландырылатын «Көне түркілер дүниетанымындағы
концептілер жүйесі» тақырыбындағы жоба аясында ұйымдастырылып
отырған «Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің рухани мұраларда
берілу сипаты» атты халықаралық конференция
БАҒДАРЛАМАСЫ

ПРОГРАММА

международной конференции «Модернизация сознания: характер
передачи образа» Әлем «в духовном наследии», организованная в
рамках проекта «Система концептов в мировоззрении древних тюрков»
грантового финансирования по научным и (или) научно-техническим
проектам на 2021-2023 годы Комитетом науки МОН РК

PROGRAM

of the international conference "Modernization of consciousness: the nature
of the transmission of the image of "Alem" in the spiritual heritage",
organized within the framework of the project "The System of concepts in the
worldview of the ancient Turks people" grant funding for scientific and (or)
scientific and technical projects for 2021-2023 by the Committee of Science of
the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Алматы - 2022
Almaty - 2022

Модератор – Ғылыми жоба жетекшісі, профессор **Гүлбану Қосымова**

Хатшы – Ғылыми жобаның аға қызметкері **Алия Задаханова**

Өткізілу формасы: **оффлайн және онлайн**

Өтетін орны: **Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Гоголя 114, 215- аудитория**

Алматы қаласы

11 қазан (сейсенбі)		
	14.00- 14.30	Халықаралық конференцияға тіркелу
1.	14.30- 14.50	Ашылу салтанаты. Ғылыми жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі проректор Закир Даниярұлы
2.	14.50-15.00	Prof. Dr. Гүрер Гүлсевин <i>«Шумер және түрк өркениетінің тілдік байланысы»</i> Түркия мемлекеттік Түрік тілі институтының президенті, Анкара (Түркия)
3.	15.00- 15.10	Кадырали Конкабаев <i>«Байыркы түрк жазма эстеликтеринин атласы. 7 томдуктун даярдалыи тарихы жана түрк түркологиясы жөнінде»</i> Түрколог, филология ілімдерінің докторы, профессор, РІАС-тың қатысушысы. Қырғызстан
4.	15.10-15.20	Әуезхан Шашаев <i>«Тарихи сананы қалыптастырудағы ежелгі дүние деректерінің маңызы»</i> Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, жетекші ғылыми қызметкер, тарих ғылымдарының кандидаты
5.	15.20- 15.30	Бурул Сағынбаева <i>«Türkçe kaynaklarda kadın güzelliği»</i> Қырғыз-Түрк «Манас» университеті, филология ілімдерінің докторы, профессор, Қырғызстан
6.	15.30-15.40	Жомарт Құдайбергенұлы Симтиков <i>«Жаңа Қазақстандағы әділетті мемлекет құрудың рухани сабақтастығы»</i> Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі, Саяси ғылымдарының докторы, профессор
7.	15.40-15.50	Альфия Шавкетовна Юсупова, Динаэр <i>«Коммуникативная лексика татарского языка как часть отражения концепта «мир»</i> Казанский федеральный университет

		Россия, г.Казань, доктор филологияческих наук, профессор
8.	15.50-16.00	Балқия Қасым <i>«Сөйлеу етістіктерінің құрылымы мен семантикасы»</i> Абай атынлағы Қазақ ұлттық пелагогикалық университеті, филол ғылым докторы, профессор
9.	16.00-16.10	Гульмира Кажигалиева <i>«Лингвокультурологический подход к языковому обучению в контексте экологического воспитания обучающихся в вузе»</i> Казахский национальный педагогический университет имени Абая Казахстан, г. Алматы
10.	16.10-16.20	Зейнеп Баглан Озёр <i>«Концепт «Ешкия» в романе Яшара Кемалы «Тонкий Мемед»</i> Анкарский университет имени Хаджи Байрама Вели, Литературный факультет, кафедра славянских языков и литератур, профессор, доктор филологических наук
11.	16.20-16.30	Айгүл Каскеновна Жумабекова <i>«Лингвосинергетика как новое направление в лингвистике»</i> КазНПУ им.Абая Казахстан г.Алматы, доктор филологических наук, профессор
12.	16.30-16.40	Гүлбану Қосымова <i>Көне түркі жазбаларының зерттелу жайы</i> Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Қазақстан, Алматы, филология ғылымдарының докторы, профессор
13.	16.40-16.50	Бибігүл Жиёмбай, Ержан Петек, Жақсылық Нуртаев <i>«Армян-қыпшақ мұраларының халықаралық деңгейде табылуы, жинақталуы және зерттелуі»</i> Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Токат Газиосманпаша университеті, Назарбаев университеті. Қазақстан Республикасы, Астана, Түркия Республикасы, Токат
14.	16.50-17:00	Сәмен Құлбарак <i>«Қорқыт ата кітабындағы» «бата», «ер бала» концептілері»</i> М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті «Дулатитану» ғылыми-зерттеу орталығының директоры, филология ғылымдарының докторы, профессор
15.	17.00-17.10	Гулзира Курбанбаевна Кдырбаева <i>“Реликты мифологического сознания в формировании языковой картине мира”</i>

		Нукусский государственный педагогический институт, заведующая кафедрой дистанционного обучения гуманитарных и социальных дисциплин, PhD, доцент, Узбекистан, Нукус
16.	17.10-17.20	Гульназ Нагимовна Кадырова <i>«Семантические группы пословиц с компонентом «женщина»</i> Казанский федеральный университет, Институт филологии и межкультурной коммуникации Республика Татарстан, Казань
17.	17.20-17.30	Зайнаб Фидаилевна Яруллина <i>“Пословицы с компонентом-зоонимом в татарской паремиологической системе”</i> Казанский федеральный университет Россия, г. Казань
18.	17.30-17.40	Гульфина Загфаровна Залалиева <i>«Формирование названий частей тела человека в татарском языке на примере двуязычных словарей XIX века»</i> Казанский (Приволжский) федеральный университет Россия г. Казань
19.	17.40-17.50	Алина Рафаилевна Хасанова <i>«Слова, образованные от терминов родства в татарском и башкирском языках»</i> Казанский федеральный университет Россия, г.Казань
20.	17.50-18.00	Үміт Кыдырбаева Тұрсынбайқызы <i>“Әбілқайыр ханның ресми хаттарындағы тілдік ерекшеліктер”</i> А.Мицкеевич атындағы университет, Шығыстану институты, Познань қаласы, Польша, PhD
21.	18.00-18.10	Сафа Челеби, Нүргүл Қалиева <i>Қожас Ахмет Ясауидің «Диуани Хикметіндегі» әлемді қабылдауы</i> Он Докуз Майыс Университеті, Түркия, PhD докторы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті Қазақстан, Алматы, аға оқытушы
22.	18.10-18.20	Эльвира Николаевна Денмухаметова <i>«Словари как источник межкультурной связи»</i> Казанский федеральный университет Россия, Казань
23.	18.20-18.30	Ömer Küçükmehtetoğlu <i>«Kazan ve Türk Lehçelerinin Mukayeseli Dilbilgisi»</i> Түркия, Ерзурум
24.	18.30-18.40	Замалетдинова Г.Ф., Нурмухаметова Р.С.

		«Лингвокультурологические особенности фразеологических единиц с компонентом-зооморфизмом буре / қасқыр (волк) (на материале татарского и казахского языков)» Казанский (Приволжский) федеральный университет Россия, Казань
25.	18.40-18.50	Нұрайым Әзімханқызы Төленді, Күлзия Әмірәліқызы Әбдір «Жаңа Қазақстан құрудағы тарихи және ұлттық сананы жаңғырту мәселесі» М.Х.Дулати атындағы Тараз Өңірлік Университеті Қазақстан, ф.ғ.к, доцент
26.	18.50-19:00	Әлия Задаханова «Көне түркілердегі монотеизм» Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті Қазақстан, Алматы, магистр.
27.	19.00-19.10	А.К. Тусупова, А.Мухан, Ж.В.Узбекова, Ж.Е.Садыкова «Комплексные исследования концептов круговорота времени в поэзии Абая и А. Фета» КазНацЖенПУ, КазНПУ им.Абая
28.	19.10-19.20	Клара Байбурневна Фазилова «Мир – бесценное богатство и благо» Гулистанский государственный университет, г.Гулистан, Узбекистан
29.	19.20-19.30	A.S. Smagulova, A.K.Tussupova «The mental concept of a linguistic sign at the translation» Al-Farabi kazakh national university Almaty, Kazakh National Women's Teacher Training University Almaty
30.	19.30-19.40	G. Zhiyembayeva «The form of space concept in myths and epics of turkic people» L.N.Gumilyev Eurasian National University Nur-Sultan/Kazakhstan
31.	19.40-19.50	Алия Түймебекова «Жазушының рухани дүниесі» М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан
32.	19.50-20.00	N. Zh. Mukhanova «Comparative study of images on the basis of the "state", "action", "appearance" categories» PhD student, KazNPU named after Abai Kazakhstan, Almaty

33.	20.00-20.10	Усербай Байқабиллов <i>«Дүние жүзі халықтары педагогикасындағы тәрбие мәселелері»</i> Шыршық мемлекеттік педагогика университеті «Өзбек тіл білімі» кафедрасының доцент м.а. Өзбекстан, Шыршық қаласы
34.	20.10-20.20	Нұркелді Жарасбаев <i>«Оқушыларға үстеу тақырыбын меңгертуде интербелсенді оқыту технологиясы»</i> Шыршық мемлекеттік педагогика университеті «Өзбек тіл білімі» кафедрасының оқытушысы Өзбекстан, Шыршық қаласы
35.	20.20-20.30	Адиля Арсланова <i>Научный труд к.башири “научные уроки для детей” (“балаларға фәнни дәресләр”) как пример первых тюркских энциклопедий для детей”</i> Казанский (Приволжский) федеральный университет Российская Федерация, г. Казань
36.	20.30-20.40	Л.П.Әбішева <i>«Әлеуметтік педагогикалық жұмысты жүргізу жолдары»</i> Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Педагогикалық Университеті, Шымкент Қазақстан, педагогика ғылымдарының кандидаты
37.	20.40-20.50	Ботагоз Жұмаділдаева <i>«Ұлттық сананы қалыптастырудың маңыздылығы»</i> М. Мәметова атындағы Қызылорда педагогикалық жоғары колледжінің қоғамдық пәндер оқытушысы, тарих магистрі. Қазақстан Қызылорда
38.	20.50-21.00	Ақжаркын Абуова <i>«Қазақ ұлттық мәдениетіндегі табиғат және кеңістік концептісі»</i> қауым.проф. м.а., PhD, Алматы
39.	21.00-21.10	Ақшай Жалалова <i>«Жүсіп Баласағұн шығармаларындағы әлемнің тілдік бейнесі»</i> Т.К. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, доцент м.а. PhD, Алматы
40.	21.10-21.20	Айгерим Бержембаева <i>«An anthropological approach in foreign language teaching»</i> Kazakh National Women’s Teacher Training University Almaty, 2 nd course, master student

ӘОЖ 80(8)(069)
КБЖ 81.2
К 69

Жобаның жауапты редакторы және ғылыми жетекшісі
филология ғылымдарының докторы, профессор *Г. Қосымова*

К 69 **«Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі»** тақырыбындағы жоба аясында ұйымдастырылып отырған **«САНАДАҒЫ ЖАҢҒЫРУ: «ӘЛЕМ» БЕЙНЕСІНІҢ РУХАНИ МҰРАЛАРДА БЕРІЛУ СИПАТЫ»** атты халықаралық конференция жинағы.
– Алматы: Smart University Press, 2022. – 138 б.
ISBN 978-601-269-136-8

Бұл жинаққа Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті тарапынан 2021-2023 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландырылатын «Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі» тақырыбындағы ғылыми жоба аясында ұйымдастырылып отырған «Санадағы жаңғыру: «Әлем» бейнесінің рухани мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық конференция материалдары топтастырылды. Халықаралық конференция жинағына: Жаңа Қазақстан құрудағы тарихи және ұлттық сананы жаңғырту мәселесі; Рухани құндылықтар жүйесінің «Әлем» концептісінде көрініс табуы; «Әлем» концептісінде қамтылған Адам+Табиғат+Қоғам бірлігі тұжырымдарын оқыту тәсілдері секцияларында талқыланған материалдар жинақталды. Жинаққа енген мақалаларда «Әлем» концептісі аясында отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері мен тұшымды ой-пікірлері көрініс тапты. Жарияланған материалдар филология, лингвистика, түркітану мамандықтары бойынша білім алушылар мен зерттеушілерге арналған.

ӘОЖ 80(8)(069)
КБЖ 81.2

ISBN 978-601-269-136-8

© Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, 2022

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

1-СЕКЦИЯ

Гүлсевин Г. ШУМЕР МЕН ТҮРКІ ӨРКЕНИЕТІНІҢ ТІЛДІК БАЙЛАНЫСТАРЫ	3
Шашаев Ә.К. ТАРИХИ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ЕЖЕЛГІ ДҮНИЕ ДЕРЕКТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ	6
Симтиков Ж.К. ЖАҢА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘДІЛЕТТІ МЕМЛЕКЕТ ҚҰРУДЫҢ РУХАНИ САБАҚТАСТЫҒЫ	12
Қосымова Г. КӨНЕ ТҮРКІ ЖАЗБАЛАРЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ЖАЙЫ	17
Құсайынов Д.Ө., Аюпова З.К. АБАЙ ДАНАЛЫҒЫ – ЖАҢА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ҮЛГІСІ	22
Қыдырбаева У. РЕСМИ ХАТТАРДЫҢ ЗЕРТТЕЛУІНДЕГІ ӘБЛҚАЙЫР ХАННЫҢ ХАТТАРЫ	26
Мадалиева Ж.Қ. ҚАЗАҚ МИФОЛОГИЯСЫН ЗЕРДЕЛЕУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ МЕН БАҒДАРЛАРЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	30

2-СЕКЦИЯ

Құлбарақ С. «ҚОРҚЫТ АТА КІТАБЫНДАҒЫ» «БАТА», «ЕР БАЛА» КОНЦЕПТІЛЕРІ	35
Сағынбаева Б. ТҮРК БУЛАҚТАРЫНДА «АЯЛ СУЛУУЛУГУ»	41
Челеби С., Калиева Н.Ш. ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИДЫҢ «ДИУАН-И ХИКМЕТІНДЕГІ» ӘЛЕМДІ ҚАБЫЛДАУЫ	49
Жалалова А.М. ЖҮСІП БАЛАСАҒҰН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ	53
Задаханова А.А. «КӨНЕ ТҮРКІЛЕРДЕГІ МОНОТЕИЗМ»	56
Юсупова А.Ш., Динаэр. КОММУНИКАТИВНАЯ ЛЕКСИКА ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА КАК ЧАСТЬ ОТРАЖЕНИЯ КОНЦЕПТА «МИР»	59
Кажигалиева Г.А. ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ЯЗЫКОВОМУ ОБУЧЕНИЮ В КОНТЕКСТЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ВУЗЕ	63
Жиембай Б., Петек Е., Нуртаев Ж. АРМЯН-ҚЫПШАҚ МҰРАЛАРЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ДЕҢГЕЙДЕ ТАБЫЛУЫ, ЖИНАҚТАЛУЫ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕЛУІ	67
Қдырбаева Г.К. РЕЛИКТЫ МИФОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА	75
Zhiyembayeva G. THE FORM OF SPACE CONCEPT IN MYTHS AND EPICS OF TURKIC PEOPLE	77

3-СЕКЦИЯ

Кадырова Г.Н. СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ПОСЛОВИЦ С КОМПОНЕНТОМ «ЖЕНЩИНА»	82
Арсланова А.Ф. НАУЧНЫЙ ТРУД К.БАШИРИ «НАУЧНЫЕ УРОКИ ДЛЯ ДЕТЕЙ» («БАЛАЛАРГА ФӘННИ ДӘРЭСЛӘР») КАК ПРИМЕР ПЕРВЫХ ТЮРКСКИХ ЭНЦИКЛОПЕДИЙ ДЛЯ ДЕТЕЙ	84
Залалиева Г.З. ФОРМИРОВАНИЕ НАЗВАНИЙ ЧАСТЕЙ ТЕЛА ЧЕЛОВЕКА В ТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ НА ПРИМЕРЕ ДВУЯЗЫЧНЫХ СЛОВАРЕЙ XIX ВЕКА	85
Хасанова А.Р. СЛОВА, ОБРАЗОВАННЫЕ ОТ ТЕРМИНОВ РОДСТВА В ТАТАРСКОМ И БАШКИРСКОМ ЯЗЫКАХ	89
Денмухаметова Э.Н. СЛОВАРИ КАК ИСТОЧНИК МЕЖКУЛЬТУРНОЙ СВЯЗИ	91
Яруллина З.Ф. ПОСЛОВИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ-ЗООНИМОМ В ТАТАРСКОЙ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ	94

Фазилова К.Б. МИР – БЕСЦЕННОЕ БОГАТСТВО И БЛАГО	97
Әбішева Л.П. ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫСТЫ ЖҮРГІЗУ ЖОЛДАРЫ	100
Түймебекова А.А. ЖАЗУШЫНЫҢ РУХАНИ ДҮНИЕСІ	103
Қасым Б., Суамбекова Г. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ СӨЙЛЕУ ЕТІСТІКТЕРІНІҢ СЕМАНТИКАСЫНДАҒЫ БАҒАЛАУШТЫҚ МӘН	106
Жумабекова А.К. ЛИНГВОСИНЕРГЕТИКА КАК НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ЛИНГВИСТИКЕ	111
Сағимова А.С., Серикбаева Г.Ж. ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	114
Mukhanova N.Zh. COMPARATIVE STUDY OF IMAGES ON THE BASIS OF THE «STATE», «ACTION», «APPEARANCE» CATEGORIES	118
Тусупова А.К., Мухан А., Узбекова Ж.В., Садыкова Ж.Е. КОМПЛЕКСНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНЦЕПТОВ КРУГОВОРОТА ВРЕМЕНИ В ПОЭЗИИ АБАЯ И А. ФЕТА	121
Бержембаева А.С. AN ANTHROPOLOGICAL APPROACH IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING	129
Omirkhan N. CRITICAL THINKING APPROACHES IN ENGLISH LANGUAGE	132

ҚОСЫМША Е

«Толық адам» тұжырымының жазба мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық дөңгелек үстел материалдары

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЖЕНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
KAZAKH NATIONAL WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY

ҚР БжҒМ Ғылым комитеті тарапынан
2021-2023 жылдарға арналған ғылыми және (немесе)
ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландырылатын
«Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі»
тақырыбындағы жоба аясында ұйымдастырылып отырған
«Толық адам» тұжырымының жазба мұраларда берілу сипаты»
атты халықаралық дөңгелек үстел
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

международного круглого стола
«Природа передачи понятия «Целостный человек»
в письменных наследиях», организованного в рамках проекта
«Система концептов в мировоззрении древних тюрков»
грантового финансирования по научным и (или) научно-техническим проектам
на 2021-2023 годы Комитетом науки МОН РК

MATERIALS

of the international round table 'The nature of the transmission
of the concept of 'Complete person' in written heritage',
organized within the framework of the project
'The system of concepts in the worldview of the ancient Turkic people'
grant funding for scientific and (or) scientific and technical projects
for 2021-2023 by the Committee of Science of the MES RK

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚР БЖҒМ Ғылым комитеті тарапынан
2021-2023 жылдарға арналған ғылыми және (немесе)
ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландырылатын
«Көне түркілер дүниетанымындағы концептілер жүйесі»
тақырыбындағы жоба аясында ұйымдастырылып отырған
«Толық адам» тұжырымының жазба мұраларда берілу сипаты»
атты халықаралық дөңгелек үстел
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы-2021

МАЗМҰНЫ

Қаржаубай Сартқожаұлы Филология ғылымдарының докторы, профессор Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Түркология және Алтайтану ғылыми-зерттеу орталығының директоры <i>БАЙЫРҒЫ ТҮРІКТЕРДІҢ ДҮНИЕТАНЫМЫ</i>	3
Дандай Ысқақұлы әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің профессоры, филология ғылымдарының докторы <i>ОРТАҚ МӘДЕНИ МҰРА – ТҮРКІЛІК БІРЛІК НЕГІЗІ</i>	8
Сәмен Құлбарак филология ғылымдарының докторы, профессор, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті «Дулатитану» ғылыми-зерттеу орталығының директоры <i>АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТҮЛҒА, АДАМДЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ</i>	14
Сәмен Құлбарак филология ғылымдарының докторы, профессор, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті «Дулатитану» ғылыми-зерттеу орталығының директоры <i>АБАЙДЫҢ «ТОЛЫҚ АДАМ» ІЛІМІ ЖӘНЕ БҮГІНГІ ЖАСТАР</i>	16
М.Қ. Ескеева филология ғылымдарының докторы, профессор Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті <i>ОРХОН ЕСКЕРТКІШТЕРІ ТІЛІНДЕГІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНДЕГІ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР КӨРІНІСІ</i>	19
Сулайман Рысбаев педагогика ілімдерінің докторы, профессор Қырғыз білім беру академиясының бас ғылыми қызметкері <i>САЛТТУУ ЖАНА ЭЛДИК ТАРБИЯНЫҢ ПРИНЦИПТЕРІ МЕНЕН МЕТОДДОРУНУН ЖАНА КАРАЖАТТАРЫНЫҢ ЖАЛПЫЛЫҚТАРЫ ТУУРАЛУУ</i>	23
Мақсат Әліпхан Филология ғылымдарының кандидаты, доцент А.Ясауи атындағы ХҚТУ Қазақ филологиясы кафедрасы <i>АБАЙДЫҢ ТӨРКІНІ ТЕРЕҢ ТАНЫМҒА ҚАТЫСЫ</i>	28
Марат Бекбосынов филология ғылымдарының кандидаты, доцент Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті <i>ШЫҒЫСТЫҚ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ АБАЙ МҰРАЛАРЫНДАҒЫ СИПАТЫ</i>	32
Марат Бекбосынов филология ғылымдарының кандидаты, доцент Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті <i>ШЫҒЫС РУХАНИЯТЫНЫҢ АБАЙ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ СИПАТТАРЫ</i>	35

Марат Бекбосынов филология ғылымдарының кандидаты, доцент Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті <i>АТЫМДЫ АДАМ ҚОЙҒАН СОҢ</i>	38
Öğr. Gör. Bayram BİLİR Semerkant Devlet Yabancı Diller Enstitüsü <i>ORHUN YAZITLARINDA gisik/İsik/işik «KİŞİ» KAVRAMI</i>	44
Алишер Абдузохидович РАЗЗОҚОВ филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), (Ўзбекистон, Самарқанд) <i>АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИДА КОМИЛ ИНСОН ТИМСОЛИ</i>	48
Гүлбану Қосымова филология ғылымдарының докторы, профессор Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті <i>КӨНЕ ТҮРКІЛІК ДҮНИЕТАНЫМДАҒЫ «АДАМ» КОНЦЕПТІСІНІҢ АБАЙДЫҢ «ТОЛЫҚ АДАМ» ТҰЖЫРЫМЫМЕН САБАҚТАСТЫҒЫ</i>	50
Ақжарқын Абуова Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, қауымдастырылған профессор м.а., PhD <i>КӨНЕ ТҮРКІ МЕН ШУМЕР МӘДЕНИЕТІНДЕГІ АНТРОПОӨЗЕКТІЛІК БАҒЫТТАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР</i>	56
Қалиева Нүргүл Шамшарханқызы Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, магистр, аға оқытушы <i>«АДАМ» КОНЦЕПТАСФЕРАСЫН ҚҰРАЙТЫН КОНЦЕПТІЛЕРДІҢ ТІЛДІК САНАДА ВЕРБАЛДАНУЫ</i>	60
Задаханова Алия Азатхановна Гуманитарлық ғылымдар магистры, оқытушы Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті <i>ТҮРКІЛЕРДІҢ МЕНТАЛИТЕТІН ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЛИНГВОКОГНИТИВТІК ТҮРҒЫДАН ЗЕРТТЕЛУІ</i>	64
Телғожаева Құралай Сағымбекқызы Ғ. Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университетінің аға оқытушысы <i>ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРДЕГІ ТҰЛҒАНЫ БАҒАЛАУДЫҢ ҰЛТТЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ МЕН ОНЫҢ БҮГІНГІ ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ОРНЫ</i>	66
А.А. Жалмырза Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, түркітану кафедрасының доцент м.а. <i>ӨЗБЕК МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНДЕ ҰЛТТЫҚ БЕЙНЕ КӨРІНІСІ</i>	69
Мұсабекова Урзада Әбілқасымқызы Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, филология ғылымдарының кандидаты, түркология кафедрасының доценті <i>ЕЖЕЛГІ ТҮРКІ ТОПОНИМИЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ НЕГІЗІ</i>	72
Жалалова Ақшай Максұтовна Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, қауымдастырылған профессор м.а., PhD <i>ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЛИНГВОМӘДЕНИ БАҒЫТТАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ АДАМТАНУ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ РОЛІ</i>	75

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

"Көне түркілердің дүниетанымындағы концептілер жүйесі" ҚР БҒМ грантты қаржыландыру аясында ұйымдастырылып отырған «Толық адам» тұжырымының жазба мұраларда берілу сипаты» атты халықаралық дөңгелек үстел
БАҒДАРЛАМАСЫ

Модератор - Ғылыми жоба жетекшісі, профессор **Гүлбану Қосымова**
Хатшы - Ғылыми жобаның аға қызметкері **Нүргүл Қалиева**

Алматы қаласы

20 қазан (сәрсенбі)		
	13:30-14:00	Дөңгелек үстел отырысына тіркелу
1	14:00-14:20	Ашылу салтанаты- Ғылыми жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі проректор – Закир Даниярұлы
2	14:20-14:30	Қаржаубай Сартқожаұлы <i>«Байырғы түркілердің дүниетанымы»</i> Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Түркология және Алтайтану ғылыми-зерттеу орталығының директоры, ф.ғ.д., профессор
3	14:30-14:40	Шахриор Сафаров <i>«Национальная концептосфера как объект когнитологии»</i> Самарканд мемлекеттік университеті, ф.ғ. д., профессор (Өзбекстан)
4	14:40-14:50	Дандай Ысқақұлы <i>«Түркілік бірліктегі рухани мәселелер»</i> әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Абайтану орталығының бас ғылыми қызметкері, ф.ғ.д., профессор
5	14:50-15:00	Құлбарак Сәмен Оразғалиұлы <i>"Абай шығармаларындағы тұлға, адамдық мәселелері"</i> М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Дулатитану ғылыми-зерттеу орталығының

		директоры, ф.ғ.д., профессор
6	15:00-15:10	Мағрипа Қайнарбайқызы Ескеева "Орхон ескерткіштері тіліндегі және қазақ мақал-мәтелдеріндегі адамгершілік құндылықтар көрінісі" Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, ф.ғ.д., профессор
7	15:10-15:20	Сүлейман Рысбаев «Қырғыздын элдик педагогикасындағы талим-тарбия принциптері» Қырғыз білім беру беру академиясының бас ғылыми қызметкері, п.ғ.д., профессор (Қырғызстан)
8	15:20-15:30	Экрем Аян "Абай пәлсафасының негізі - адам философиясы" Мұғыла Сытқы Кочма университеті, ф.ғ.к., доцент, (Түркия)
9	15:30-15:40	Мақсат Әліпхан "Абай айтқан іргелі, ақиқат ойлар" А.Ясауи атындағы ХҚТУ, ф.ғ.к., қазақ филологиясы кафедрасының доценті.
10	15:40-15:50	Марат Бекбосынов "Шығыстық рухани мұралардың Абай шығармаларындағы сипаты" Абай атындағы Қазақ педагогикалық университеті, ф.ғ.к., доцент
11	15:50-16:00	Vaуram Bilir «Orkun yazitlarında İNİT "kişi" kavramı» Самарқан мемлекеттік университеті (Түркия)
12	16:00-16:10	Алишер Раззоков «Alişir Nevai'de "Kamil İnsan" Mevzusu» Самарқан мемлекеттік университеті, PhD докторы (Өзбекстан)
13	16:10-16:20	Гүлбану Қосымова «Көне түркілер дүниетанымындағы «Адам» концептісі» Абай атындағы Қазақ педагогикалық университеті, ф.ғ.д., профессор
14	16:20-16:30	Акшай Жалалова «Қазақ тіліндегі лингвомәдени бағыттағы зерттеулердің адамтану ғылымындағы ролі» Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, PhD доктор, қауымдастырылған профессор м.а.
15	16:30-16:40	Ақжаркын Абуова «Көне түркі мен шумер мәдениетіндегі антропаөзектілік бағыттағы зерттеулер»

		Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, PhD, қауымдастырылған профессор м.а.
16	16:40-16:50	Нұргүл Қалиева <i>«Адам» концептасферасын құрайтын концептілердің тілдік санада вербалдануы»</i> Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, магистр, аға оқытушы
17	16:50-17:30	Алия Задаханова <i>«Түркілердің менталитетін лингвокультурологиялық және лингвокогнитивтік тұрғыдан зерттеуі»</i> Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, магистр, аға оқытушы
	17:30-17:40	Пікіргалас
	17:40-17:50	Дөңгелек үстелдің аяқталуы. Қорытынды шешім кабылдау

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN

KAZAKH NATIONAL WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY

PROGRAM

of the international round table "The nature of the transmission of the concept of "Complete person" in the written heritage, organized within the framework of grant funding of the MES RK "The system of concepts in the worldview of the ancient Turkic people"

Moderator - head of the research project, professor **Gulbanu Kosymova**

Secretary - Senior Researcher of the research project **Nurgul Kalieva**

Almaty city

November 20 (Wednesday)		
	13:30-14:00	Registration for the round table
1	14:00-14:20	The opening ceremony - Vice-principal for scientific work and international cooperation - Z.D. Jumakulov
2	14:20-14:30	Karzhaubai Sartkozhauly <i>"Worldview of the ancient Turks"</i> L.N. Gumilyov Eurasian National University, Director of the Scientific Research Center of Turkology and Altaiology, Dr. Sc., Professor
3	14:30-14:40	Shakhrior Safarov <i>"National conceptual sphere as an object of cognitology"</i> Samarkand State University, Dr. Sc., Professor (Uzbekistan)
4	14:40-14:50	Dandai Iskakuly <i>"Spiritual Issues of Turkish Unity"</i> Al-Farabi Kazakh National University, Chief Researcher of the Center for Abayology, Dr. Sc., Professor
5	14:50-15:00	Kulbarak Samen Orazgaliuly <i>"Personality, human problems in the creativity of Abai"</i>

1	14:00-14:20	Церемония открытия Проректор по научной работе и международному сотрудничеству - З.Д. Джумакулов
2	14:20-14:30	Қаржаубай Сарткожаұлы <i>"Worldview of the ancient Turks"</i> Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, директор Научно-исследовательского центра тюркологии и алтайологии, доктор филологических наук, профессор
3	14:30-14:40	Шахриор Сафаров <i>"National conceptual sphere as an object of cognitology"</i> Самаркандский государственный университет, доктор филологических наук, профессор (Узбекистан)
4	14:40-14:50	Дандай Ысқақұлы <i>"Spiritual Issues of Turkish Unity"</i> Казахский национальный университет им. аль-Фараби, главный научный сотрудник Центра абайоведения, доктор филологических наук, профессор
5	14:50-15:00	Құлбарак Сәмен Оразғалиұлы <i>"Personality, human problems in the creativity of Abai"</i> М.Н. Дулати Таразский региональный университет, директор исследовательского центра Дулатоведение, доктор филологических наук, профессор
6	15:00-15:10	Мағрипа Қайнарбайқызы Ескеева <i>"Manifestation of moral values in the language of Orkhon monuments and Kazakh proverbs"</i> Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, доктор филологических наук, профессор
7	15:10-15:20	Сүлейман Рысбаев <i>"Principles of education in Kyrgyz folk pedagogy"</i> Главный научный сотрудник Кыргызской академии образования, доктор педагогических наук, профессор (Кыргызстан)
8	15:20-15:30	Экрем Аян <i>«The basis of Abai's Philosophy - Human Philosophy»</i> Университет Мугла Сытки Кочма, кандидат филологических наук, доцент, (Турция)
9	15:30-15:40	Марат Бекбосынов <i>«The Essence of Eastern Spiritual Heritage in Abai</i>

		<i>Creativity»</i> КазНПУ имени Абая, к.ф.н., доцент
10	15:40-15:50	Ажар Шалдарбекова «.....» Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ассоциированный профессор, доцент
11	15:50-16:00	Алишер Раззоков <i>«Alişir Nevai`de "Kamil İnsan" Mevzusu»</i> Самаркандский государственный университет, PhD (Узбекистан)
12	16:00-16:10	Гүлбану Қосымова <i>«The concept of «man» in the world view of ancient Turks»</i> КазНПУ имени Абая, д.ф.н., профессор
13	16:10-16:20	Акшайым Жалалова <i>"The role of linguoculturological studies of the Kazakh language in ethnography"</i> Казахский национальный женский педагогический университет, PhD доктор, и.о. ассоциированный профессор
14	16:20-16:30	Акжаркын Абуова <i>"Anthropocentric studies of the ancient Turkic and Sumerian culture"</i> Казахский национальный женский педагогический университет, PhD доктор, и.о. ассоциированный профессор
15	16:30-16:40	Нүргүл Қалиева <i>"Verbalization in the linguistic consciousness of the concepts that make up the conceptual sphere" person"</i> Казахский национальный женский педагогический университет, магистр, старший преподаватель
16	16:40-16:50	Алия Задаханова <i>««Адам» концептісіне енетін микроконцептісінің бірі: «ар-ұят»»</i> Казахский национальный женский педагогический университет, магистр, преподаватель
	16:50-17:30	Обсуждение
	17:30-17:40	Завершение круглого стола. Принятие окончательного решения

		Kazakh National Women's Teacher Training University, PhD, acting associate professor
16	16:40-16:50	Nurgul Kaliyeva <i>"Verbalization in the linguistic consciousness of the concepts that make up the conceptual sphere" person"</i> Kazakh National Women's Teacher Training University, MA, senior teacher
17	16:50-17:30	Алия Задаханова <i>«Linguocultural and linguo-cognitive study of the mentality of the Turkic people»</i> Kazakh National Women's Teacher Training University, MA, teacher
	17:30-17:40	Discussion
	17:40-17:50	Completion of the round table. Making the final decision